

Förord

Utbildningspolitiken är ett viktigt medel för att förändra samhället och förverkliga demokratin. Detta uttrycktes redan 1968 av Olof Palme på följande: ”Skolan är och förblir en nyckel till att avskaffa klassamhället”.

Skol- och utbildningspolitiken står alltså i fokus. ESO har under de senaste åren publicerat ett tiotal rapporter – motsvarande ca en fjärdedel av rapporterna - där olika frågeställningar kring utbildningspolitiken har granskats ur en rad olika vinklar.

Bl.a. i rapporten ”Med många mått mätt” (Ds 2000:23) konstaterades att Sverige inom flertalet samhällsområden utifrån benchmarking av internationell statistik låg mycket bra till. Enda undantaget var egentligen skola och utbildning.

ESO presenterar här ytterligare en skolrapport. Granskningen har gjorts utifrån ett perspektiv som tidigare inte behandlats i Sverige. I rapporten har författaren *Helene Norberg*, ekon.lic och tidigare verksam vid Finansdepartementet, gången tagit reda på vad som händer i fråga om både utbildning och sysselsättning med de elever som antingen gått ut grundskolan med mycket låga eller inga betyg alls eller som hoppat av gymnasieskolan. Rubriken ”Misslyckande” är mångtydigt och syftar både på elevernas, skolornas och samhällets misslyckande.

Genom nya typer av körningar på SCB:s material har det varit möjligt att följa de elever som lämnade skolan i början av 1990-talet. Slutsatsen av studien är att många av dem som lämnar grundskolan utan eller med låga betyg möter betydligt större problem än vad som gäller för årskullen som helhet. Fortfarande efter tio år är det många som varken studerar eller arbetar. Inte heller tycks sam-

hällets stora satsningar på vuxenutbildning i olika former fånga upp dem.

Det är min förhoppning att rapporten skall kunna bidra till att rikta ökad fokus både på de problem som redovisas men också på behovet av fler och större studier kring dessa frågor.

Som vanligt i ESO-sammanhang svarar författaren själv för innehållet i rapporten.

Stockholm i juni 2003

Eva Lindström
Ordförande för ESO

Innehåll

1	Sammanfattning	11
1.1	Skolproblem i grundskolan	12
1.2	Avhoppare från gymnasieskolan	14
1.3	Dåliga skolresultat och social bakgrund	15
1.4	Forskningen om framgångsrika skolor	16
1.5	Åtgärder för att förbättra skolresultaten	17
1.6	Slutsatser	18
2	Skolans resultat – några fakta	21
2.1	Grundskolans resultat	21
2.2	Gymnasieskolan och dess resultat i siffror	26
2.3	Några internationella jämförelser	30
3	Forskning om skolresultat – en kort översikt	33
3.1	Ekonomisk teori om utbildningens nivå och resultat	33
3.1.1	Utbildning som investering i human-kapital	34
3.1.2	Ekonomiska teoriers relevans för skol-resultaten	34
3.2	Strukturella och individuella förklarings-faktorer	35
3.2.1	Strävan efter social reproduktion kapital	35
3.2.2	Sociala förhållanden och individuella egenskaper	36

3.2.3	Utbildningspolitiken och den sociala rörligheten	37
3.2.4	Utbildning som sortering	38
3.2.5	Ungdomar utan gymnasieskola	39
3.2.6	Omgivningen påverkar också	41
3.2.7	Betydelsen av utländsk bakgrund	42
3.3	Skolfaktorer	42
3.3.1	Sambandet mellan ekonomi och skolresultat	44
3.3.2	Egenskaper och bakgrund spelar roll, men mycket kan göras inom skolan	45
4	Syfte och metod	47
4.1	Bakgrund och syfte	47
4.2	Metod	48
4.2.1	Population	48
4.2.2	Variabler	51
5	Utveckling för dem som inte klarar grundskolan	53
5.1	Få förvärvsarbetar	54
5.2	Fler förvärvsarbetar i slutet på 1990-talet	55
5.3	Få studerar	56
5.4	Fler går i gymnasieskolan	58
5.5	Många varken arbetar eller studerar	60
5.6	Bättre utveckling än i början på 1990-talet, men sämre än genomsnittet	61
5.7	Majoriteten av dem med skolproblem har svårt att etablera sig på arbetsmarknaden	62
5.8	Även bland ”Skolproblem 95/96 arbetar ett fåtal en längre period....	63
5.9och närmare är kontinuerligt utanför arbetsmarknaden	63
5.10	Många är beroende av arbetslöshetser-sättning....	63

5.11men många är initialt utanför försäkrings-systemen	64
5.12	Vilka är de, var finns de och vad gör de?	65
5.13	Slutsats: Problemen i grundskolan består – oavsett konjunktur	66
6	Utvecklingen för dem utan slutbetyg från gymnasieskolan	67
6.1	De som saknar slutbetyg från gymnasieskolan	67
6.1.1	Många har tagit sig in på arbetsmarknaden	67
6.1.2	Avhopparna kom ut tidigare på arbetsmarknaden....	68
6.1.3men de med slutbetyg studerar vidare	70
6.1.4	En del avhoppare kompletterar och går vidare i utbildning....	71
6.1.5men många är helt utanför utbildning....	74
6.1.6och en del hamnar utanför både utbildning och arbete	74
6.1.7	De är många i absoluta tal	75
6.1.8	De sitter löst på arbetsmarknaden	76
6.1.9	Många får arbetslöshetsunderstöd	77
6.1.10	Det går sämst för dem från individuella programmet	79
6.1.11	Slutsats: Det går sämre även för avhopparna	79
6.2	De som inte klarar skolan klarar sig sämre	80
7	Åtgärder för att uppnå bättre skolresultat – internationella exempel	83
7.1	Policies för bättre skolresultat	83
7.1.1	Indikatorer på skolresultat	83
7.1.2	Politik för bättre skolresultat	84

7.2	Arbetet för att förbättra skolresultaten i Storbritannien	85
7.2.1	Skolproblem som krävt lösningar	86
7.2.2	Initiativ för bättre skolresultat	87
7.2.3	Utveckling av skolresultat	90
7.3	Åtgärder mot skol- och ungdomsproblem i Nederländerna	91
7.3.1	Initiativ och resultat	92
7.3.2	Förebyggande ungdomspolitik	93
8	Avslutande kommentarer och behov av vidare studier	97
	Referenser	101
	Appendix 1	105
	Appendix 2: Tidigare studier om övergång till utbildning och arbete	117
	Appendix 3: Beskrivning av databas	124

Figur- och tabellförteckning

Figurer

1	Elever som inte nått kunskapsmålen i ett, två eller samtliga kärnämnen 1998–2002, procent	23
2	Elever i årskurs 9 med ofullständiga betyg 1991–97, procent	26
3	Förvärvsarbetande bland avgångna från grundskolan läsåret 1989/90 under perioden 1991–96, procent	54
4	Förvärvsarbetande bland avgångna från grundskolan läsåret 1995/96 under åren 1997, 1998 och 1999, procent	55
5	Studier i gruppen ”skolproblem 95/96” 1991–2000 efter skolform, procent	57
6	Studerande bland avgångna från grundskolan läsåret 1989/90 perioden 1991–96, procent	58
7	Studier i gruppen ”skolproblem 1995/96” åren 1997–2000 efter skolform, procent	59
8	Studerande bland avgångna från grundskolan läsåret 1995/96 åren 1997, 1998 och 1999, procent	60
9	De som fått arbetslöshetsersättning respektive sjukpenning i gruppen ”Skolproblem 95/96” 1997–2000, procent	64
10	Förvärvsarbetande bland avgångna respektive avhoppade från gymnasieskolan 1993–99, procent	69
11	Förvärvsarbetande bland avgångna resp. avhoppade från gymnasieskolan 1996–99, procent	70
12	Studerande bland avgångna resp. avhoppade från gymnasieskolan 1994–99, procent	71
13	Studerande bland avgångna resp. avhoppade från gymnasieskolan 1996–99, procent	72
14	Studier för ”Avhoppare 89–94” åren 1991–2000 efter skolform, procent	73
15	Studier för ”Avhoppare 92–97” åren 1994–2000 efterskolform, procent	74

16	De som fått arbetslöshetsersättning respektive sjukpenning bland "Avhoppare 89-94" 1991-2000, relativa tal	78
17	De som fått arbetslöshetsersättning respektive sjukpenning bland "Avhoppare 92-97" 1994-2000, procent	78

Tabeller

1	Elever i årskurs 9 som inte når kunskapsmålen i ett eller flera ämnen perioden 1997/98-2000/01, procent	22
2	Elever som inte nått kunskapsmålen i ett eller flera ämnen, procent läsåret 2001/02	24
3	Elever som är behöriga till gymnasieskolan, 1997/87-2001/02, procent	26
4	Elever med slutbetyg från gymnasieskolan inom fyra år 1992-97, procent	29
5	De som varken arbetar eller studerar 1990-2000, procent	61
6	De som varken förvärvsarbetar eller studerar i gruppen "Skolproblem 1995/96" åren 1996-2000 i relativa tal	62
7	De som förvärvsarbetar tre år i rad i gruppen "Skolproblem 89/90", 1992-94 resp. 1998-00, absoluta och relativa tal	62
8	De som varken arbetar eller studerar - en översikt, procent	75
9	De som haft förvärvsarbete tre år i rad 1992-94 resp. 1998-00, absoluta och relativa tal	76
10	De som inte förvärvsarbetat tre år i rad 1992-94 resp. 1998-00, absoluta och relativa tal	76
11	Sysselsättning 20-24 år, riket år 1998	81
12	Jämförelseår 1998	81

1 Sammanfattning

I denna rapport riktas fokus mot de elever som på olika sätt inte klarar skolan. Det handlar om de elever som går ut grundskolan med ofullständiga eller alltför låga betyg och de som hoppar av gymnasieskolan. Kunskaperna om hur det går för dessa ungdomar är bristfällig, och rapporten skall därför ses som ett första steg på vägen för att öka denna kunskap.

Syftet med rapporten är att belysa hur det går för dessa ungdomar, och att utifrån dessa nya fakta kunna initiera en diskussion om konsekvenserna av problemen inom skolan. Att många inte klarar skolan är ett problem för både samhället och individen, men kunskapen om vidden av skolproblemen är otillräcklig. Här ges långtifrån alla svar, men en första överblick av konsekvenserna av problemen inom skolan.

Klyftan mellan ambition och resultat är stor i skolan i dag. Mer än en fjärdedel som går ut grundskolan har inte de kunskaper med sig ut i livet som anses vara minimum för att fungera i samhället. Dessutom saknar knappt en fjärdedel av gymnasieeleverna slutbetyg efter fyra år. Mer kunskap om vad dåliga skolresultat ger för konsekvenser är därför nödvändig.

För att kunna genomföra denna studie har på SCB särskilt tagit fram nya data om de som gått ut grundskolan med ofullständiga eller låga betyg och de som hoppat av gymnasiet. Ungdomarna följs upp under 1990-talet både ifråga om sysselsättning och studier.

I rapporten ges en kort genomgång av litteraturen om vad som påverkar skolresultaten (kap. 3). Några exempel hur dessa problem kan tacklas i Storbritannien och Nederländerna ges också (kap. 7). Tyngdpunkten i redovisningen ligger dock på redovisningen av det nya empiriska materialet (kap. 5 och 6).

Vi studerar två olika huvudgrupper av elever som lämnat grundskolan och två grupper av dem som lämnat gymnasieskolan. De som gick ut grundskolan 1989/90 respektive 1995/96 och de som antogs till gymnasieskolan 1989/90 respektive 1992/93. Samtliga grupper studeras fram till och med år 2000.

De som har haft skolproblem i grundskolan och de som hoppat av gymnasiet jämförs med hur det går för hela årskullen som lämnat grundskolan respektive de som lämnat gymnasieskolan med slutbetyg. Vår definition på en elev med skolproblem i grundskolan är i denna rapport att man har ofullständigt betyg eller betyget 1, enligt det tidigare betygssystemet, i två av kärnämnen, dvs. engelska, matematik och svenska eller svenska 2 (dvs. svenska som andra språk). Som avhoppare från gymnasieskolan definieras de som inte erhållit något slutbetyg inom fyra år efter det att de började gymnasiestudierna.

De grupper av elever som analyseras varierar kraftigt både i storlek och i förhållande till totalpopulationen. De med problem i grundskolan är relativt små grupper, cirka 5 procent av årskullen, medan gymnasieavhopparna utgör 24 respektive 38 procent av de antagna åren 1989 respektive 1992. Till avhopparna räknas även de som gått de korta kurserna gymnasieskolan och därmed inte fått slutbetyg.

1.1 Skolproblem i grundskolan

Färre förvärvsarbetar, färre studerar

De som haft skolproblem i grundskolan förvärvsarbetade i mindre utsträckning än för hela årskullen. Bland dem med skolproblem som gick ut i början av 1990-talet förvärvsarbetande år 1996 endast 33 procent mot 53 procent för samtliga i årskullen. Särskilt under de första åren studerade också betydligt färre – endast drygt hälften (54 procent) jämfört med närmare 90 procent av samtliga år 1991.

Fler varken arbetar eller studerar

Det var många som varken förvärvsarbetade eller studerade bland dem med skolproblem jämfört med hela årskullen – 48 procent mot 22 procent år 1996.

Lågkonjunkturen under 1990-talets början drabbade dessa ungdomar hårt, och under flera år var det mer än hälften som varken studerade eller arbetade. Fortfarande efter tio år var det en av tre som varken arbetade eller studerade.

Resultaten visar att många av dem som förvärvsarbetar går in och ut på arbetsmarknaden. Endast 8 procent arbetade tre år i rad mellan 1992 och 1994, och även i slutet av decenniet var det endast en tredjedel som arbetade tre år i rad. I mitten av 1990-talet var det över 35 procent som fått arbetslöshetsunderstöd någon gång under året och år 2000 var det fortfarande så många som 25 procent.

Svårigheter även i högkonjunktur

Även bland dem som gick ut i mitten på 1990-talet i ett mer gynnsamt konjunkturläge, hade gruppen med skolproblem svårare att etablera sig på arbetsmarknaden. Endast 28 procent förvärvsarbetade år 1999 jämfört med 47 procent av hela årskullen. Relativt sett var det fler som varken förvärvsarbetade eller studerade i gruppen med skolproblem, jämfört med samtliga i årskullen. Det bör dock noteras att denna grupp endast kan följas upp under relativt få år.

Högkonjunkturen tycks snarare förstärka nackdelarna på arbetsmarknaden för dem som haft skolproblem i grundskolan. Skillnaderna mellan grupperna är större under högkonjunkturåren än under lågkonjunkturåren i fråga om andelen som arbetade. Denna skillnad uppgick till drygt 19 procentenheter under högkonjunkturen och 11 procentenheter under lågkonjunkturen, sett tre år efter det att man lämnat grundskolan.

I vilken mån det är skolbetygen i sig som spelar roll för hur det går eller om skolresultaten hänger ihop med andra faktorer, t.ex. att de kan ge en negativ signal till potentiella arbetsgivare, går inte att utläsa av vår studie. Men de som inte klarar grundskolan är en grupp som hamnar i riskzonen oavsett orsaken.

Resultaten ger upphov till flera frågor som behöver belysas närmare, t.ex. vilken den samhällsekonomiska effektiviteten är av förebyggande åtgärder.

1.2 Avhopparna från gymnasieskolan

Det går sämre för avhopparna

De som hoppat av gymnasieskolan är jämförelsevis många. För dessa går det bättre än för dem som med vår definition av skolproblem lämnat grundskolan med mycket låga eller ofullständiga betyg. Däremot går det sämre för avhopparna jämfört med dem som har slutbetyg från gymnasieskolan. Fler av avhopparna förvärvsarbetar till att börja med jämfört med dem som gått ut med slutbetyg, men förklaringen är att de senare studerar. Det är framför allt fler av avhopparna som varken studerar eller förvärvsarbetar, detta även efter många år och trots samhällets möjligheter till kompletterande utbildningar.

Fler arbetar och färre studerar

De som slutfört gymnasiestudierna läsåret 1992/93 hade under många år en lägre andel förvärvsarbetande än avhopparna. Först år 1998 var deras andel högre än avhopparnas, och år 1999 arbetade 71 procent av dem som slutfört gymnasiet jämfört med 68 procent av avhopparna. Detta beror till stor del på att få av dem som gått ut studieförberedande program arbetade åren efter gymnasieskolan, i stället är det många bland dem som studerar.

Även bland dem som gick ut gymnasieskolan i mitten på 1990-talet förvärvsarbetade färre initialt bland dem med slutbetyg än bland avhopparna. Bland de senare förvärvsarbetade drygt 62 procent år 1999, och bland dem som gick ut med slutbetyg förvärvsarbetade 56 procent samma år. Undersökningsperioden är för kort för att se hur detta förhållande utvecklar sig.

Bland dem som gick ut gymnasieskolan läsåret 1992/93 med slutbetyg studerade drygt 35 procent år 1996, jämfört med cirka 22 procent bland avhopparna. Bland dem som gick ut med slutbetyg 1995/96 studerade närmare 40 procent år 1998 jämfört med 23 procent av avhopparna. Ungefär hälften av avhopparna

studerar inom komvux och hälften inom högskolan. En relativt stor grupp studerar dock inte alls: 58 procent av dem som hoppade av gymnasiet i mitten på 1990-talet (de som antogs läsåret 1992/93 men inte tagit ut slutbetyg fram till 1997) studerade inte alls under åren 1998–2000.

Många är beroende av arbetslöshetsunderstöd....

Många av avhopparna erhöll arbetslöshetsersättning. Bland dem som hoppade av i början på 1990-talet hade 35 procent fått arbetslöshetsersättning under året i mitten på decenniet. År 2000 utgjorde dessa 22 procent.

....och fler varken arbetar eller studerar

Bland gymnasieavhopparna är det en större grupp som varken studerar eller arbetar, jämfört med dem som avgått med slutbetyg. År 1999 var det 13 procent av dem som lämnat skolan med slutbetyg läsåret 1992/93 respektive 15 procent läsåret 1995/96 som varken arbetade eller studerade. För avhopparna i dessa årskullar var det 20 respektive 22 procent som varken arbetade eller studerade.

Generellt sett dröjer det länge innan de innan ungdomarna etablerar sig i arbetslivet och när de tar för samhället – men också för den enskilde – dyrbara omvägar genom utbildningssystemen bekräftas av rapportens statistiska data. Stora grupper varken studerar eller arbetar, även bland dem med slutbetyg från gymnasieskolan. Men över tiden minskar antalet som varken arbetar eller studerar relativt sett bland dem som har slutbetyg från gymnasiet. Däremot förblir den gruppen stor bland avhopparna under den studerade perioden.

1.3 Dåliga skolresultat och den sociala bakgrunden

Ungdomarnas vägar genom utbildningssystemet förklaras teoretiskt såväl utifrån individernas preferenser som genom skolans sorterande roll. Ekonomisk teori betonar utbildningen som investering i humankapital, men utbildning kan även analyseras som en sorterande process. Litteraturen som studerar skolresultat utgår ofta från psykologiska eller sociala förklaringsfaktorer.

Hur den sociala bakgrunden påverkas av individernas personliga egenskaper och frågan om arvets respektive miljöns inverkan är ett klassiskt problem. Empiriskt samvarierar elevernas skolprestationer med föräldrarnas utbildningsnivå respektive sociala tillhörighet. Den sociala bakgrunden påverkar skolresultat genom ambitioner, studiebegåvning och förmåga att anpassa sig till skolmiljön. Stöd, råd och krav från föräldrarna bidrar till att stimulera den intellektuella förmågan, ge utbildningsambitioner och förmedla de sociala koder som är viktiga för att anpassa sig till skolans krav och sociala miljö.

Utbildningspolitik har under många år setts som ett av de viktigaste medlen för att skapa ökad jämlikhet i samhället. Trots detta har den sociala rörligheten varit relativt låg. Barn från högre socioekonomiska grupper har enligt många studier haft bättre studieresultat, skillnader som kunnat identifieras redan tidigt under skollåren.

Skolans sorterande funktion är en process under skoltiden. Flera studier som refereras i denna rapport argumenterar för att ursprungliga skillnader förstärks successivt och på högstadiet finns en klar bild av om framtidsmöjligheterna.

1.4 Forskningen om framgångsrika skolor

Även om social bakgrund är viktig, visar forskning att situationen inte är deterministisk beträffande elevernas sociala bakgrund och deras skolresultat. Skolans verksamhet kan spela en avgörande roll för elevernas prestationer, oavsett social bakgrund.

Om man enbart ser till de genomsnittliga värdena för skolresultaten döljs det faktum att skillnaderna mellan olika skolor är mycket stora. Vissa skolor är mer framgångsrika än andra, när det gäller elevernas studieresultat och framtida utbildningsval, även om de har motsvarande sociala upptagningsområde. Skolan kan ha stor betydelse för hur eleverna utvecklas. Den sociala bakgrunden uttryckt i socioekonomiska termer räcker inte till för att förstå varför elevresultaten varierar mellan skolorna.

Forskningen om ”effektiva skolor” utgår från de skolor som lyckas bättre än genomsnittet av skolor med samma socioekonomiska elevunderlag. Forskningen är inriktad på skolornas pedagogiska och sociala klimat och dess betydelse för elevernas utveckling. Det pedagogiska och sociala klimatet definieras som skollidningens och lärarnas förväntningar på eleverna, hand-

lingsmönster gentemot kollegor, elever och föräldrar, samt normer och värderingar om skolans syfte, möjligheter och begränsningar.

Internationell forskning visar att skolor som uppnår goda resultat tenderar att prioritera kunskapsmålen, ha ett starkt ledarskap, tydliga mål, bredd och flexibilitet i undervisningsmetoder, regelbunden utvärdering, samarbete mellan lärare och ordnade miljöer. Dessa resultat överensstämmer med vad svenska forskare som studerat framgångsrika skolor har funnit.

1.5 Åtgärder för att förbättra skolresultaten

Erfarenheter från andra länder visar att det är möjligt att intervjera för att förbättra skolresultaten. I Storbritannien har social integration prioriterats politiskt sedan slutet av 1990-talet, och bland satsningarna förekommer många åtgärder inom skola och utbildning. Arbetet organiseras inom en nyinrättad enhet *Social Exclusion Unit* inom Cabinet Office, där politiken för att förebygga segregation samordnas.

Inom skolan har åtgärder genomförts för att höja kunskapsnivåerna samt minska skolket, avhoppet och de i Storbritannien vanliga avstängningarna. Många nationella program har initierats bland andra *Excellence in Cities*, *Education Action Zones*, *Learning Support Units* och *Connexions Service*. Ambitionerna är höga när det gäller resultatredovisning med betoning på kvantitativa indikatorer på olika organisatoriska nivåer. De resultat som har uppnåtts förefaller generellt sett ha varit tillfredsställande, även om undantag finns för vissa program och resultaten kan variera lokalt.

Även i Nederländerna satsar man för att nå de mål som fastställts för skolan. Särskilda handlingsplaner ställs upp för att åtgärda problem med avhopp, och skolor som har problem erbjuds program med åtgärdspaket. Ett initiativ som införts på vissa håll i problematiska områden är s.k. breda skolor där tjänster inom socialpolitiken samordnas på skolorna. Även ungdomspolitiken är på det lokala planet tvärlinje och inriktad på förebyggande åtgärder.

1.6 Slutsatser

Denna rapport utgör endast ett första steg på vägen mot att öka kunskaperna om vad skolproblem leder till. Många frågor är obesvarade och behöver belysas vidare. Några viktiga slutsatser kan dock dras redan nu.

De resultat vi kan se tyder på att de ungdomar som haft skolproblem i grundskolan och som hoppat av gymnasieskolan riskerar med stor sannolikhet att även fortsättningsvis få svårigheter när det gäller arbete och utbildning, åtminstone under den tidsperiod som har studerats. För dem som haft problem redan i grundskolan går det sämre, både i fråga om studier och om framtida sysselsättning, jämfört med genomsnittseleven. Även bland dem som hoppat av gymnasieskolan finns många som det går sämre för i framtiden, såväl i studierna som på arbetsmarknaden. Den senare gruppen är större än den från grundskolan och i absoluta tal är det relativt stor grupp som det inte går bra för.

Under den tidsperiod som vi har studerat är det är betydligt färre som arbetar, oavsett konjunkturläge, bland dem som gått ut grundskolan med ofullständiga eller låga betyg och färre som studerar jämfört med årskullen som helhet. Framför allt är det många, även efter många år, som varken studerar eller arbetar och beroendet av arbetslöshetsunderstöd är högt.

Bland avhopparna från gymnasieskolan är det initialt fler som arbetar om man jämför med dem som fullföljer, eftersom många av de sistnämnda studerar, men den grupp som gått ut i början på 1990-talet visar att i slutet av undersökningsperioden har de som gått ut med slutbetyg ”kommit i kapp” och det är då fler av dem med slutbetyg som arbetar.

Det är betydligt färre som studerar vidare bland dem som har hoppat av gymnasieskolan. De som hoppat av är också i hög grad beroende av arbetslöshetsunderstöd.

Det går inte att utläsa från vårt datamaterial vad de ungdomar gör som varken förvärvsarbetar eller studerar. Men konsekvenserna av att inte gå ut skolan med tillfredställande grundkunskaper och att ”tappa sugen” under gymnasietiden eller inte klarar kunskapskraven, blir kostsamma för både individen och samhället, vilket bör mana till eftertanke och åtgärder som utbud och efterfrågan på arbetskompetens.

Dessa resultat inom ett relativt outforskat område, tyder på att det inte enbart räcker med att öka tillträdet till utbildning, utan att man också måste öka förutsättningarna att klara av den. System som erbjuder en "andra chans" kan vara viktiga för vissa grupper, men når inte alla och en fråga är om de når dem som behöver det allra mest. Kanske är det alltför jobbigt att i efterhand ta itu med att komma igen, kanske har självbilden av att inte klara av skolan etsat sig fast.

Våra resultat visar vidare på att skolmisslyckande och avhopp är en indikator på hög risk för att dessa grupper i framtiden får större problem, bl.a. på arbetsmarknaden och därmed också på höga kostnader för samhället – och för individen. Vi visar också att den som sorteras ut så tidigt som i grundskolan har betydligt sämre förutsättningar än övriga, trots många tillgängliga år och system för att "komma igen". Skolan har också en kunskapsuppbyggande roll och den som har skolproblem tidigt riskerar också reella problem på arbetsmarknaden till följd av brist på kunskaper. Detta visar att problemen med att inte lyckas i skolan måste tas på allvar, studeras och åtgärdas i tid. Forskningen om framgångsrika skolor visar att det som görs i skolan och klassrummet spelar roll.

Detta talar för att det kan vara av värde att vidare studera möjligheten om en politik som i högre grad än i dag är förebyggande och intervenerar på ett tidigt stadium skulle kunna vara samhällsekonomiskt effektiv. Exempel finns från erfarenheterna av satsningar i andra länder av olika slag av målinriktade insatser som kan ge värdefulla lärdomar kanske även för svenska förhållanden.

Rapporten ställer också nya frågor som andra får gå vidare med att försöka besvara. Här har vi granskat vad som händer med en liten grupp elever med skolproblem i grundskolan och en stor grupp med gymnasieavhoppare. En fråga att besvara är hur det går om vi ändras vår definition på "skolproblem" och grundskolegruppen utökas till att omfatta t.ex. 25 procent av dem som går ut grundskolan. Den relativt stora gruppen gymnasieavhoppare (24 respektive 38 procent av samtliga antagna) går det dock också sämre för. Dessutom är avhopparna från det individuella programmet överrepresenterade bland dem som varken arbetar eller studerar. Detta talar för att skolproblem på grundskolan är en indikator på en dålig prognos såväl i fråga om sysselsättning som studier även efter flera år till arbetsmarknadens förfogande och med ett antal extrachanser inom

utbildningssystemen.

Exempel på andra frågor att studera vidare är hur stora de samhällsekonomiska kostnaderna är av "skolmisslyckande" på olika nivåer, i relation till de insatser som skulle krävas för att undvika dem och vilka goda exempel som finns att ta del av inom detta område. Det vore också av värde att öka förståelsen för vad som ligger bakom att en del av dem, åtminstone enligt statistiken, klarar sig trots avhopp eller dåliga betyg.

2 Skolans resultat – några fakta

I detta avsnitt beskrivs bakgrunden till denna rapport, dvs. både det faktum att många misslyckas i skolan och att skolorna misslyckas med många elever.

Kunskapen om hur det går för dessa ungdomar är i dag fortfarande liten, likaså om vilka följder dåliga skolresultat får på längre sikt för eleverna. Det torde vara svårt att föra en effektiv utbildningspolitik om man inte vet tillräckligt om förutsättningarna för de ungdomar som har dåliga skolresultat, och om de genom de olika erbjudanden och möjlighet som finns av "en andra chans" kompenserar för de kunskaper som inte inhämtats tidigare.

För att närmare belysa hur stora resultatproblemen i själva verket är inom skolektorn beskrivs i detta kapitel som en bakgrund till litteraturöversikten (kap. 3) och den nya empiriska studien (kap. 5 och 6) hur många som misslyckas i grundskolan respektive gymnasieskolan.

2.1 Grundskolans resultat

Dagens betygssystem för grundskolan infördes läsåret 1995/96. År 1998 gick den första årskullen med det nya systemet ut årskurs 9. Betygen är i dag mål- och kunskapsrelaterade i förhållande till målen i läroplanen och ämnens kursplaner. Det finns tre betygsteg: Godkänd, Väl godkänd och Mycket väl godkänd. Det finns således inget "icke godkänd" på grundskolan och de elever som inte når målen i kursplanen får inget betyg.

Tabell 1 Elever i årskurs 9 som inte når kunskapsmålen i ett eller flera ämnen perioden 1997/98–2001/02, procent

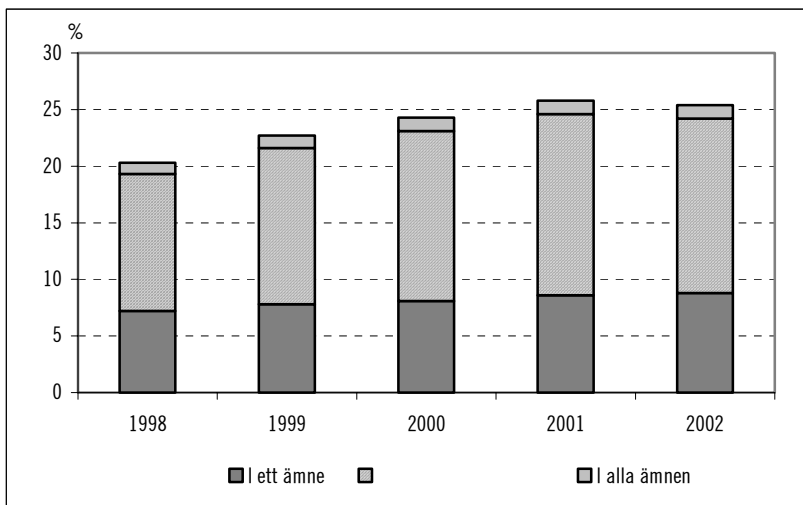
	1997/98	1998/99	1999/2000	2000/01	2001/02
Totalt	20,4	22,7	24,3	25,7	25,4
Kommunala	20,3	22,8	24,3	25,9	25,5
Fristående	23,0	17,8	22,4	19,7	21,0
Pojkar	23,9	26,4	28,2	29,7	29,0
Flickor	16,7	18,8	20,1	21,6	21,6
Elever med utländsk bakgrund	33,9	36,1	38,1	38,7	38,9
Pojkar	38,2	40,8	43,3	43,5	43,0
Flickor	29,4	31,1	32,5	33,7	34,3

Källa: Skolverket.

Klyftan mellan ambition och resultat i skolan är i dag mycket stor. Sedan det mål- och kunskapsrelaterade betygssystemet infördes har de elever som går ut årskurs 9 utan att ha uppnått kunskapsmålen ökat kraftigt, med undantag för det senaste året då en liten minskning kan ses. Det var år 2001 mer än var fjärdedel som gick ut grundskolan utan att nå kunskapsmålen i ett eller flera ämnen. Det är fler pojkar än flickor som inte når kunskapsmålen, och fler elever med utländsk bakgrund.

Det är relativt många som inte har uppnått målen i två eller flera ämnen, men endast ett fåtal som inte har något slutbetyg alls. Såväl de som inte uppnått målen i ett ämne som i flera ämnen har ökat kontinuerligt med undantag av det senaste året.

Figur 1 Elever som inte nått kunskapsmålen i ett, två eller samtliga ämnen 1998–2002, procent

Källa: Skolverket

Andelen som inte når kunskapsmålen skiljer sig mycket åt mellan olika kommuner, t.ex. läsåret 2000/01 varierade andelen mellan 7 och 48 procent. Det är dock inte samma kommuner som har dåliga skolresultat från ett år till ett annat. De kommuner som hade de högsta andelarna läsåret 2000/01 var inte desamma som hade de högsta andelarna året innan. Vissa generella drag föreligger emellertid. Storstäder och industrikommuner har en något större andel elever utan ämnes- eller slutbetyg än genomsnittet, men problem med att uppnå kunskapsmålen är inte enbart en storstadsföreteelse. Även i rena landsbygdskommuner är det mer än en fjärdedel som inte klarar kunskapsmålen.

Tabell 2 Elever som inte nått kunskaps-
målen i ett eller flera ämnen,
procent läsåret 2001/02

	2001/02
Samtliga kommuner	25,5
Storstäder	28,2
Förortskommuner	24,8
Större städer	25,5
Medelstora städer	25,3
Industrikommuner	26,8
Landsbygdskommuner	25,4
Glesbygdskommuner	19,6
Övriga större kommuner	25,5
Övriga mindre kommuner	22,9

Källa: Skolverket.

År 1998 infördes ämnesprov i svenska, matematik och engelska för årskurs 9. Från och med år 2001 skulle provet i svenska även användas för elever som läste svenska som andra språk. Syftet med dessa prov är att vara ett stöd för betygsättningen och ett medel för att få likvärdig betygsättning över landet. Skolverket har hittills enbart samlat in ett representativt urval för analys, men från och med vårterminen 2003 samlas samtliga provresultat in. Andelen som fått godkänt i svenska/svenska som andra språk och engelska var 96 procent år 2001 och i matematik var det 87 procent.

För att få börja på ett nationellt eller specialutformat gymnasieprogram måste en elev ha minst betyget Godkänd i svenska, engelska och matematik i årskurs nio, men lättnader i detta krav har diskuterats.

Den andel som är behörig har, med undantag för förra året, minskat något varje år sedan betygssystemet infördes. Skillnaderna mellan hur många som blir behöriga varierar mycket mellan olika kommuner. Den varierade läsåret 2001/02, mellan 79 och 100 procent.

Tabell 3 Elever som är behöriga till gymnasieskolan,
1997/98–2001/02, procent

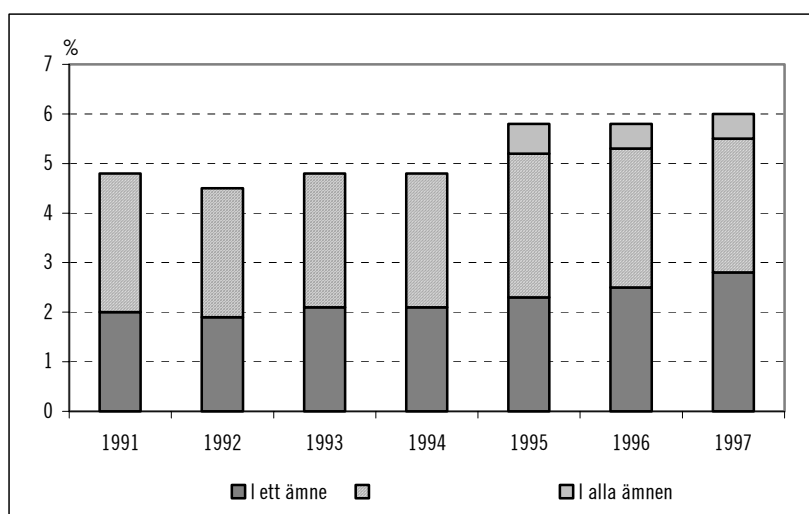
	1997/98	1998/99	1999/2000	2000/01	2001/02
Totalt	91,4	90,3	89,4	89,2	89,5
Kommunala	91,4	90,2	89,3	89,1	89,4
Fristående	93,5	92,9	93,4	93,1	92,5
Pojkar	89,8	88,6	87,7	87,4	88,0
Flickor	93,1	92,1	91,3	91,0	91,0
Elever med utländsk bakgrund	80,4	79,6	78,6	78,4	78,9
Pojkar	77,7	77,1	76,3	76,2	77,1
Flickor	83,2	82,1	81,0	80,8	80,8

Källa: Skolverket.

Utveckling under första halvan av 1990-talet

Det tidigare systemet hade fem betygssteg och eleverna jämfördes med varandra. Andelen som gick ut grundskolan med ofullständiga betyg var då också betydligt lägre. I det tidigare relativa betygs-systemet fick nämligen eleverna betyg även med mycket bristfälliga kunskaper i ämnet, medan de som inte når kunskapsmålen i dag inte får betyg. De som inte fick betyg i det tidigare systemet var de som till stor del av olika skäl uteblivit från lektionerna eller haft anpassad studiegång.

Figur 2 Elever i årskurs 9 med ofullständiga betyg 1991–97, procent

Källa: Skolverket

Även andelen elever med ofullständiga betyg i det tidigare systemet ökade under 1990-talet. En betydligt större andel av elever med utländsk bakgrund hade ofullständiga betyg. Detta berodde till stor del på deltagande i hemspråksundervisning, men också på att de renodlade skolproblemen var större för denna grupp. År 1996/97 saknade 19,3 procent av pojkarna och 15,9 procent av flickorna med utländsk bakgrund ett eller flera betyg. Av dessa berodde 8,5 procent på att de deltog i hemspråksundervisning. Men 3,2 procent berodde på stor frånvaro,; dubbelt många som i riksgenomsnittet.

2.2 Gymnasieskolan och dess resultat i siffror

Nästan alla som går ut grundskolan går vidare till gymnasieskolan. Av dem som lämnade grundskolan år 2001 gick 98 procent vidare till gymnasieskolan. Denna andel har inte förändrats nämnvärt under de senaste åren och varierar mellan 90 och 100 procent i kommunerna.

Kommunerna skall enligt skollagen erbjuda ett allsidigt utbud av gymnasieprogram och antalet platser skall anpassas efter elevernas önskemål. Utbildning kan också erbjudas i annan kom-

mun genom samverkansavtal.

Det finns 17 nationella program samt specialutformade och individuella program i gymnasieskolan. De nationella programmen är oftast uppdelade i inriktningar som eleverna kan välja mellan från och med det andra året. De samhällsvetenskapliga och naturvetenskapliga programmen är störst med 25 000 respektive 15 000 elever i årskurs 1 år 2001. Allt fler elever går på specialutformade och individuella program. Det tredje vanligaste programmet är det specialutformade programmet som hade nära 10 000 elever i årskurs 1 samma år. Detta program skall ge utbildning som inte tillgodoses i de nationella programmen, men i övrigt vara jämförbart med dessa.

Problemen i grundskolan fortplantar sig vidare genom utbildningsväsendet. Det individuella programmet inrättades 1992 och målgruppen är de elever som har otillräckliga kunskaper från grundskolan. För dem som saknar behörighet är det individuella programmet en möjlig väg in i gymnasieskolan. Detta program saknar nationella mål, i stället är det den enskildes behov som skall vara vägledande. Det finns i princip tre kategorier av deltagare: de som kommer direkt från grundskolan, de som avbrutit ett nationellt program eller gjort studieuppehåll samt de som nyligen invandrat till Sverige. När programmet infördes upphörde det kommunala uppföljningsansvaret för ungdomar som inte gick i gymnasieskolan eller saknade stadigvarande arbete.

Kraven på behörighet till nationella program infördes år 1998 och har bidragit till att andelen elever på det individuella programmet ökat. Läsåret 2001/02 gick 7,3 procent av eleverna på detta program, men av eleverna i år 1 gick 15 procent på detta program. Hur många som går på det individuella programmet varierar dock kraftigt från kommun till kommun, från 1 procent till hela 19 procent i årskurs 1 år 2001.

Om det individuella programmet räknas bort gick 89 procent vidare till gymnasieskolan. De flesta av dem som börjar i gymnasieskolan kommer direkt från grundskolan. Av eleverna på nationellt program år 2001/02 kom 87 procent direkt från grundskolan. Bland eleverna på det individuella programmet kom 50 procent direkt från grundskolan. Det stora flertalet sökande kommer in på sitt förstahandsval. Läsåret 2001/02 kom 83 procent av eleverna in på sitt förstahandsval.

En liten grupp byter program eller hoppar av bland dem som går på nationellt program, men på det individuella programmet är det relativt många som byter eller hoppar av. Av eleverna som

började på ett nationellt program hösten 2001 var det cirka 8 procent som bytte studieväg mellan år ett och två. Dessutom gjorde cirka fyra procent av eleverna på nationellt program uppehåll eller avbröt studierna mellan år ett och två. Enligt tidigare uppföljningar går i genomsnitt cirka 40 procent av eleverna på det individuella programmet kvar ett andra år, medan 30 procent byter till nationellt program och 30 procent gör studieuppehåll eller studieavbrott.

Elever med studiesvårigheter kan få följa ett reducerat program. Det innebär att de befrias från en eller flera kurser, dock maximalt tio procent av det antal gymnasiepoäng som krävs för ett fullständigt nationellt eller specialutformat program. Av eleverna med slutbetyg våren 2001 hade närmare 11 procent gått ett reducerat program. Detta är nästan en fördubbling jämfört med året innan. Till exempel hade hela 17 procent av eleverna på samhällsvetenskapsprogrammet reducerat program.

Slutbetyget från gymnasieskolan är en sammanställning av betygen i samtliga kurser och betyget på specialarbetet. Betyg ges i fyra betygsteg: Icke Godkänd, Godkänd, Väl Godkänd och Mycket Väl Godkänd. I den genomsnittliga meritvärderingen till högskolan är betyget Godkänd värt 10 poäng, Väl Godkänd 15 och Mycket Väl Godkänd 20 poäng. Kursens omfattning i gymnasiepoäng multipliceras med vikten för betyget och summan divideras med programmets totala antal gymnasiepoäng. En genomsnittlig betygspoäng på 15 motsvarar Väl Godkänd på alla kurser.

För grundläggande behörighet till högskolan krävs att eleven fått lägst betyget Godkänd på minst 90 procent av de gymnasiepoäng som krävs för fullständigt program. Reglerna för betygsättning stramades upp år 2000. Elever med stor frånvaro på en kurs kan numera inte få betyg på denna kurs, medan de tidigare kunde få betyget Icke Godkänd. För att få slutbetyg måste alla kurser enligt studieplanen vara betygsatta.

En hög andel har inte gått ut gymnasieskolan med slutbetyg inom fyra år. Av dem som började gymnasieskolan hösten 1997 var det 24 procent som inte gått ut gymnasieskolan med slutbetyg inom fyra år (senast läsåret 2000/01). Det var en svag nedgång efter fyra års uppgång i denna andel, som uppgick till 17 procent år 1996/97. Av dem som började gymnasieskolan 1993 var det 20 procent som hade gått ut gymnasieskolan inom fyra år (senast 1996/97). Elever på individuella programmet slutför sina studier i mindre utsträckning än övriga elever. Bland eleverna på nationella

eller specialutformade program har det under senare år varit cirka 20 procent som inte gått ut med slutbetyg efter fyra år. Av dem som började på det individuella programmet 1997 var det 82 procent som inte fullföljt något program inom fyra år. Bland elever med utländsk bakgrund (samtliga program) var det 29 procent som inte fullföljde studierna inom fyra år.

Tabell 4 Elever med slutbetyg från gymnasieskolan inom fyra år 1992–97, procent

Börjat år	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Totalt	86	83	78	76	73	76
Nationella eller specialutformade program	87	89	83	81	78	80

Källa: Skolverket.

Det är fler i storstäder och förortskommuner som inte fullföljer jämfört med landsbygds- och glesbygdskommuner samt övriga städer. Det är dock inte så att denna problematik enbart är ett storstadsproblem, utan andelarna är höga även i glesbygden och på landsbygden. I storstäderna och förorter är de 31 respektive 29 procent, medan de är 22 procent i övriga städer samt i glesbygdskommuner.

Fler går vidare till högskolestudier de senaste åren, bl.a. för att antalet högskoleplatser har ökat. Av de elever som gick ut gymnasieskolan år 1998 hade 40 procent påbörjat högskolestudier inom tre år.

Komvux

Kommunal vuxenutbildning består av grundläggande vuxenutbildning, gymnasial vuxenutbildning och påbyggnadsutbildning. Grundläggande vuxenutbildning är utbildning på grundskolenivå och påbyggnadsutbildning syftar till att ge vuxna utbildning som leder till nytt yrke eller ny nivå i yrket. Utbildningen i komvux anordnas i form av kurser där kunskapsmålen är densamma som för ungdomsutbildningen, men kurserna behöver inte vara identiska.

Av det totala antalet elever i komvux läsåret 2000/01 var närmare 58 procent nyinskrivna för året. Av de registrerade kursdeltagarna fullföljde 75 procent den kurs de påbörjat, medan 16 procent avbröt studierna. Resterande deltog vid läsårets slut i

kurser som ännu inte var avslutade. Flest avhopp redovisas inom den grundläggande vuxenutbildningen där 31 procent avbrutit kursen. Män avbröt oftare än kvinnor.

Regeringen gjorde mellan läsåren 1993/94 och 1996/97 särskilda satsningar på gymnasial vuxenutbildning för arbetslösa och gav därför kommunerna extra statsbidrag för att anordna gymnasial utbildning för dessa grupper.

Sedan år 1997 utgår extra statsbidrag för grundläggande och gymnasial utbildning enligt bestämmelserna för det s.k. Kunskapslyftet. Kunskapslyftet innebär att staten betalar statsbidrag för utbildning motsvarande cirka 100 000 heltidsplatser, och har inneburit att komvux har ökat kraftigt. Antalet elever har i det närmaste fördubblats och antalet kursdeltagare har mer än tredubblats sedan början på decenniet. Denna satsning har trappats ner successivt för att avslutas år 2002, men ett nytt riktat statsbidrag för kommunernas utbildning för vuxna och folkhögskolor är beslutat för perioden 2003–2005.

2.3 Några internationella jämförelser

International Literacy Survey (IALS) är en undersökning som används för att studera att ungdomarna har de kunskaper som behövs för att klara yrkeslivet i dagens samhälle. I denna undersökning rankar individens resultat på en femgradig skala, där under 3 anses vara otillräckligt för att klara det dagliga livet och definitivt inte tillräckligt för arbetsmarknadens behov. I ett internationellt perspektiv har Sverige en hög kunskapsnivå om man studerar utbildningsnivå, men detta till trots har närmare 25 procent av invånarna mellan 16 och 65 år otillräckliga kunskaper och färdigheter för att kunna delta på arbetsmarknaden (OECD, 2000).

En annan studie är *Pisa-studien*, som genomfördes av OECD som ett komplement till de indikatorer som samlats in för att utvärdera utbildningen i olika länder (OECD, 2000). I stället för att utvärdera i efterhand syftar PISA-studien till att mäta hur väl 15-åringar i de olika OECD-länderna är rustade att möta de krav som samhället ställer i dag. Tre kunskapsområden ingår i undersökningen: läsförståelse, matematik och naturvetenskap. Studien görs vid tre tillfällen: år 2000, år 2003 och år 2006. Alla ämnen finns med vid varje undersökningstillfälle men år 2000 låg fokus på läsförståelse.

Studien är mycket omfattande och alla dess slutsatser kan inte redovisas här, men den visar bl.a. att alla länder har någon andel ungdomar som har lägre förmåga än vad som krävs i ett normalt samhällsliv, liksom att alla länder har ungdomar som ligger i skalans topp. Hur stor andel som befinner sig i botten respektive toppen av skalan varierar dock kraftigt mellan länderna. Till exempel, varierar den andel som befinner sig på nivå 5 mellan 1 till 20 procent. I studien dras även slutsatsen att utbildningssystemets struktur påverkar ojämlikheter i resultat. Vissa länder har t.ex. stora skillnader mellan skolorna, medan andra som t.ex. de skandinaviska länderna har utbildningssystem som syftar till att begränsa olikheterna mellan skolor. Finland, Island och Sverige har minsta skillnaderna mellan skolor av alla OECD-länderna. Studien pekar på att faktorer som tidig uppdelning av elever och starkt differentierade skolsystem bidrar till att öka den totala elevvariationen och skillnaderna mellan skolor.

PISA-studien visar också att svenska 15-åringar är goda läsare jämfört med 15 åringarna i andra länder. Sverige hör till de nio länder i OECD som har mellan två tredjedelar och närmare fyra femtedelar av eleverna på nivå 3 eller högre. Den andel som ligger på nivå 5 är också något högre än genomsnittet för OECD. Endast Finland, Kanada och Nya Zeeland har signifikant bättre läsresultat än Sverige.

De elever i svenska skolor som har ett annat modersmål än svenska presterar genomsnittligt sämre än elever med svensk bakgrund. Även om man kontrollerar för sociala bakgrundsfaktorer återstår en genomsnittlig skillnad, och denna skillnad är större i Sverige än för OECD som helhet.

I matematik och naturvetenskap är Sverige inte lika framstående som i läsförståelse. I matematik är det åtta länder som har bättre resultat och i naturvetenskap är det sju. Dessa länder är i fråga om naturvetenskap Korea, Japan, Finland, Storbritannien, Kanada, Nya Zeeland och Australien, samt Schweiz när det gäller matematik. Läsförståelse är dock viktigt även för de naturvetenskapliga ämnena. Hela 76 procent av skillnaderna mellan elevprestationer i naturvetenskapliga ämnen och 70 procent av skillnaderna i matematik förklaras av prestationer på ordigenkänningsprov och läsförståelseprovet. Den grundläggande förmågan att lösa har således en avgörande betydelse, och här har svenska elever en styrka (Skolverket, 2001).

3 Forskning om skolresultat – en kort översikt

I denna summariska översikt redovisas några olika teoretiska utgångspunkter för de ungdomar som möter svårigheter i skolan och hur det sedan går för dem såväl utbildningsmässigt som på arbetsmarknaden. Det finns många olika förklaringar till elevers resultat och vägval inom skolan och annan utbildning. En del av dessa förklaringar utgår från att elevens väg genom utbildningssystemet är en kunskapsuppbyggande process med val utifrån preferenser och möjligheter på arbetsmarknaden. En annan teoriinriktning betonar skolans sorterande roll. Den sistnämnda inriktningen bygger på att skolan inte enbart kvalificerar arbetskraften genom utbildning, utan att utbildningssystemet även sorterar och sällar ut de bästa. De som inte slutför en utbildning enligt denna teoriinriktning har lämnat den för att de inte klarar av de krav som ställs, och inte baserat på något ”val” utifrån ekonomiska överväganden.

Ett alternativt synsätt är att fokusera på hur skolan agerar. Denna forskning fokuserar på vad som karakteriserar framgångsrika skolor och betonar inte individrelaterade egenskaper och möjligheter, utan i stället skolklimat, pedagogik, uppföljning, ledarskap etc. för att förklara skillnader i elevernas skolresultat. Till detta kan också läggas den forskning som studerar sambandet mellan skolans resurser och dess resultat.

3.1 Ekonomisk teori om utbildningens nivå och resultat

De ekonomiska teorierna kan förmodas vara mest relevanta på högre utbildningsnivåer som t.ex. övergången till eftergymnasial utbildning, men används även i studier om gymnasieskolan. Ungdomar utan gymnasieskola har då valt att börja arbeta i stället för att fortsätta skolan, även om de skulle kunna klara av sin utbildning.

3.1.1 Utbildning som investering i humankapital

En av de viktigaste ekonomiska teoribildningarna för att förklara utbildningens betydelse för individen är humankapitalteorin. Enligt denna teori är utbildning en investering i det mänskliga kapitalet. Individen blir mer produktiv genom att utbilda sig och kan därmed förvänta sig högre lön på arbetsmarknaden. Den högre lönen fungerar också som incitament för att utbilda sig. Elevens val kan vara en mer eller mindre självständig process, som i högre eller lägre grad påverkats av t.ex. föräldrarnas krav, stöd och resurser. Det slutgiltiga valet beror enligt ekonomisk teori på om den ekonomiska uppoffringen motsvarar de vinster som kan förväntas.

Utbildningssystemet fungerar dock inte som en vanlig marknad eftersom att staten står för kostnaden för utbildning och individens kostnad huvudsakligen består av utebliven lön. I Sverige är också lönenivåerna relativt sammanpressade och välfärdsstaten väl utbyggd. De totala samhällsekonomiska kostnaderna av inte fullgjord utbildning påverkar därför endast i begränsad omfattning individerna.

Förhållandena på arbetsmarknaden har olika betydelser i olika teoribildningar. Dels spelar avkastningen och kostnaderna för utbildning roll, men även andra förhållanden på den lokala arbetsmarknaden kan vara av betydelse. De som bor i regioner med goda möjligheter till arbete även för dem med en lägre utbildning kommer enligt detta resonemang i högre utsträckning hoppa av gymnasieskolan.

3.1.2 Ekonomiska teoriers relevans för skolresultaten

I takt med att arbetskraftens utbildningsnivå höjs i samhället förlorar de ekonomiska teorierna alltmer sitt förklaringsvärde vad gäller att inte gå ut grundskolan och i viss mån gymnasium med fullständiga betyg. Genom att dessa teorier utgår ifrån att ett icke-fullgörande av skolan är baserat på rationella val utifrån ekonomi och arbetsmarknad får de ett begränsat värde i framför allt analysen av skolresultat i grundskolan.

När det gäller gymnasieskolan kan teoriernas relevans växla beroende på program. Det kan förmodas att avhopp som rationellt val kan ha högre förklaringsvärde när det gäller analysen av avhopp på de yrkesinriktade programmen jämfört med de teoretiska.

Samtidigt har humankapitalteorin inom vilken utbildning är en kunskapsalstrande process relevans för att förklara svårigheter på arbetsmarknaden för dem som har skolproblem eller hoppar av redan tidigt genom att rena kunskapsbristerna kan komma att spela en viktig roll för de framtida förutsättningarna på arbetsmarknaden.

3.2 Strukturella och individuella förklaringsfaktorer

Strukturella faktorer som har anknytning till samhälls- och befolkningsstruktur, t.ex. social och etnisk bakgrund är en grupp av förklarande faktorer till resultat i skolan. Andra förklaringsvariabler är mer individrelaterade som t.ex. studiebegåvning, anpassningsförmåga och ambitioner. Den sistnämnda kategorin av faktorer samvarierar i hög grad med den förstnämnda, och de individrelaterade faktorerna går inte enkelt att särskilja från den omgivande miljön.

3.2.1 Strävan efter social reproduktion

Inom utbildningssociologin och inom den socialpedagogiska forskningen betraktas individens sociala bakgrund under uppväxtperioden som avgörande för hur det går i skolan. Denna forskning bygger på familjen som den huvudsakliga enheten för social reproduktion. Utbildning är ett viktigt medel för att föra sociala positioner vidare. Enligt den franske sociologen Pierre Bourdieu (1999) strävar människor att behålla eller förbättra sina sociala positioner. Föräldrar strävar också efter att reproducera sina sociala positioner i samhället och att deras barn ska uppnå lika bra eller bättre positioner än de själva. Familjen är den dominerande enheten för denna utveckling av positioneringen eftersom det är genom denna som kapital ackumuleras och överförs mellan generationer. Familjens tillgångar formar barnet och utgör en grund för individens preferenser och värderingar på skilda områden, däribland synen på skola och utbildning.

Enligt en annan välkänd teori på detta område, Raymond Boudons (1974) sociala positionsteori, påverkar den sociala bakgrunden utbildningsvägar och utbildningsresultat på två olika sätt. Dels presterar individer från mindre gynnsamma hemförhållanden sämre i skolan, dels så befinner de sig på olika sociala positioner i det sociala rummet. Det upplevda avståndet till t.ex. vidareutbild-

ning upplevs därmed olika och den upplevda kostnaden för den samma varierar för individer utifrån deras positioner.

3.2.2 Sociala förhållanden och individuella egenskaper

Den sociala bakgrunden påverkar individernas personliga egenskaper och frågan om arvets respektive miljöns inverkan är ett klassiskt problem att försöka särskilja. Ericsson och Jonsson (1994) presenterar en modell för att studera familjebakgrundens betydelse för skolresultaten. I denna modell antas de personliga egenskaperna spela en stor roll som dock inte är frikopplad från elevernas sociala kontext.

Källa: Ericsson och Jonsson (1994)

Den tredelning av de personliga egenskaperna som illustreras i modellen har olika betydelse för betyg och utbildningsval. Anpassningsförmågan och aspirationerna tycks vara mest betydelsefulla för valet av gymnasieutbildning, medan studiebegåvning främst anses ha en indirekt koppling till valet av gymnasieutbildning men är desto viktigare för betygen och skolresultaten.

Empiriskt samvarierar elevernas skolprestationer med föräldrarnas utbildningsnivå respektive sociala tillhörighet. Den sociala bakgrunden påverkar skolresultat genom ambitioner, studiebegåvning och förmåga att anpassa sig till skolmiljön. Barn från akademikerhem tenderar att vara mer studiebegåvade, både mätt med intelligensstest och betyg (Hammarström, 1996). Det kan förklaras av att föräldrarna är mer undervisande under uppväxttiden och stimulerar barnens förmåga i högre grad (Jonsson, 1994). Detta kan ta sig en mängd olika uttryck t.ex. stöd, råd och krav från föräldrarna samt ekonomiska resurser att utnyttja pedagogiska hjälpmedel. Sammantaget bidrar de till att stimulera den intellektuella förmågan och dessutom att förmedla de sociala koder som behövs för att kunna anpassa sig till skolans krav och uppträda som "god elev". I synner-

het den verbala förmågan och den gångbara språkliga koden spelar stor roll.

Dessa sociala och verbala koder är viktiga för individens förmåga att anpassa sig till skolans krav och sociala miljö, vilket är en avgörande faktor bakom goda skolresultat. Inom utbildningssystemet premieras medelklassbeteende på alla nivåer, vilket leder till att barn från medelklass och högre sociala klasser har lättare att anpassa sig (Jonsson, 1994). De sociala koderna är dock inte fastställda för alltid, utan de kan förändras över tiden beroende på samhällsutvecklingen.

Utöver stimulans och sociala koder får ungdomar från högre sociala klasser med sig högre utbildningsambitioner än barn från lägre klasser. Forskningen om skolan (se t.ex. Grosin, 1991) visar att det finns ett tydligt samband mellan föräldrarnas förhållningssätt till skolan och elevernas kunskapsutveckling och sociala anpassning i skolan.

3.2.3 Utbildningspolitiken och den sociala rörligheten

Utbildningspolitiken har under många år setts som ett av de viktigaste medlen för att skapa ökad jämlikhet i samhället. Trots detta har den sociala rörligheten varit relativt låg. Perez Prieto (1989) jämför "utgångsposition" och "slutposition" ett antal år efter skolan på cirka 1 000 elever. Av dessa befann sig 60 procent i samma socio-ekonomiska situation vid utgången som vid ingången i utbildningssystemet. Denna självreproduktion visade sig vara störst bland arbetarbarnen, av vilken endast drygt 25 procent hade lämnat sin sociala klass, varav 20 procent till medelklassyrken.

I studien visas också att medelklassbarnen uppvisade högre betyg genom hela skoltiden, och att de ursprungliga skillnaderna i kunskapsresurser kvarstod eller förstärktes under skoltiden. Detta visas också i andra studier. En ytterligare studie av samma författare analyserar en årskull ungdomar i grundskolan ända från första klass och finner att deras sociala position vid 23 års ålder i hög grad är en avspeglning av deras skolprestationer. Skillnaderna i skolresultat fanns redan i första klass och ökade sedan under skoltiden för att slutligen präglade yrkesvalet (Pérez Prieto, 1992).

Arnman och Jönsson (1985) följde skolgången för cirka 4 000 elever från skolstart till 18 års ålder och konstaterar att grundskolorna var relativt segregerade och att "högstatusklassernas" elever uppvisade bättre skolresultat. De skillnader som fanns i åk 3

förstärktes genom kurs- och ämnesval upp till åk 9. Studien visar vidare att de förutsättningar som rådde i skolmiljöerna var mycket olika, vilket påverkade arbetssituationen och fick lärarna att tillämpa olika arbetsmetoder. Medan högstatusklasserna präglades av betoning på skolkunskaper, präglades lågstatusklasserna av arbetet med den omedelbara sociala verkligheten.

Studier om skolavbrott visar att de elever som avbryter skolgången vanligen haft svårigheter redan tidigt i skolan. Särskilda åtgärder från skolans sida är vidare kännetecknande (se t.ex. Emanuelsson, 1970). Dessa elever har under skoltiden inte lyckats och de har också vant sig vid att inte klara det som värderas i skolan (Emanuelsson, 1976).

En studie om skolavbrott av Abrahamsson & Andersson (1985) finner att elever med ofullständiga betyg från grundskolan finns i alla socioekonomiska grupper, men var vanligast för elever från familjer där föräldrarna var invandrare, arbetslösa, sjuk- eller förtidspensionerade. Resultatet tolkades i relation till både elevperspektiv och skolperspektiv. Utifrån elevperspektivet behövs särskilda åtgärder för att hjälpa eleven med skolarbetet och utifrån skolperspektivet måste skolan anpassas till elevernas olika förutsättningar genom t.ex. alternativa arbetssätt (Abrahamsson & Andersson, 1985).

3.2.4 Utbildning som sortering

Ett sätt att betrakta utbildning är att se den som en sorterande och filtrerande process snarare än en kunskapsuppbyggande. Enligt den s.k. filterteorin är utbildningen ett filter som endast släpper igenom de duktigaste individerna, mätt utifrån förmågan att prestera bra skolresultat. Lönen betraktas enligt denna teori inte som ett mått på produktiviteten utan baserar sig på individens förmåga. Enligt den närbesläktade sorteringsteorin har utbildningen två funktioner dels en utbildande och fostrande och dels en sorterande. Genom utbildning överförs kunskap, värderingar och attityder, men den ger även arbetsmarknaden information om individernas förmåga.

Skolans sorterande funktion leder till att skolresultaten är en process genom skolgången. Skillnader mellan elever med olika förutsättningar förstärks successivt under grundskoletiden, och redan i årskurs åtta har elever en klar uppfattning om sina möjligheter till vidare studier och framtida yrkesinriktning (Arnman och Jönsson,

1985). De planer som eleverna då angav överensstämde väl med hur de sedan sökte och antogs. De fann även att betygen tillmättes olika betydelse i olika socialgrupper. I övre medelklassen var inte låga betyg ett hinder för att studera vidare, utan i stället anpassades utbildningsvägen t.ex. genom ett kortare studieuppehåll eller taktiskt linjeval i gymnasiet. I lägre samhällsskikt däremot innebar låga betyg ett hinder för vidare studier.

I en ytterligare studie undersöks en årskull sista året i grundskolan och ut i arbetslivet. De elever som fortsatte till gymnasieskolan hade bättre psykisk hälsa i åk 9 än de som inte fortsatte till gymnasieskolan. Flickor och pojkar som vid 21 års ålder varit arbetslösa i minst ett halvår hade redan i åk 9 i grundskolan större psykiska och psykosomatiska besvär än sina kamrater. Detta förklaras i studien med att ungdomar som har låga eller ofullständiga betyg upplever samma stress i skolan som arbetslöshet ger upphov till, nämligen brist på kontroll och brist på meningsfull sysselsättning (Hammarström, 1991).

3.2.5 Ungdomar utan gymnasieskola

Ungdomars vägar genom utbildningssystemen och ut på arbetsmarknaden är ett omfattande forskningsområde. En del av dessa studier analyserar dessutom vilka faktorer som påverkar utbildningsvägar och yrkesval. Vanligen står den sociala bakgrunden i fokus i dessa studier och de anknyter till forskningen om skolresultat som beskrevs i det föregående. Studier om ungdomars skolresultat under skoltiden och de positioner de senare får i yrkeslivet tyder på att skolan haft en sorterande inverkan på dessa ungdomar. De har fått tydliga signaler om att de inte klarar av skolans krav under en lång tid innan de slutar.

I en doktorsavhandling (Murray, 1994) studeras ungdomars karriär i skola och arbetsliv under 11 år, där samma ungdomar följs åt från 13 till 24 års ålder. I studien jämförs bakgrund och skolutveckling i en grupp utan gymnasieskola med en kontrollgrupp med tvåårig gymnasieskola. De faktorer som spelat roll för deltagande i gymnasieskolan identifieras och i studien behandlas även hur de som inte har gymnasieutbildning klarar sig på arbetsmarknaden, samt vilka faktorer som påverkar denna utveckling.

Studien är en del av ett nationellt forskningsprojekt (UGU) där ett stort urval av elever som inte påbörjat eller avslutat gymnasieut-

bildning analyseras. Data om förvärvsverksamhet samlades in genom enkäter år 1990 när dessa elever var 23–24 år gamla.

Denna avhandling fokuserar på såväl på sociala hemförhållanden och andra förklarande faktorer, som situationen på arbetsmarknaden. I studien visas att ungdomar utan gymnasieskola inte är en homogen grupp, och inte heller en grupp som lätt kan särskiljas från andra ungdomar. Ungdomar från alla samhällsskikt finns representerade, men ungdomar med arbetarbakgrund var överrepresenterade, likaså ungdomar vars föräldrar enbart har folkskola eller grundskola. Den vanligaste bakgrunden är arbetarbakgrund i kombination med bristande och nedåtgående framgångar i skolan. Emellertid var detta den vanligaste bakgrunden även i kontrollgruppen som fullgjorde gymnasiestudier.

Av avhandlingen framgår också att ungdomar utan gymnasieskola redan på mellanstadiet hade större skolsvårigheter än elever i allmänhet i samma årskull. De hade mer specialundervisning och lägre betyg. Deras skolproblem förvärrades även genom skolgången. De ungdomar som inte fortsatte till gymnasieskolan ansåg själva att skoltrötthet var den viktigaste anledningen till att de slutade skolan. De uppvisar även totalt en svagare självuppfattning, motivation och emotionell anpassning än andra ungdomar i årskullen redan i åk 6. De ungdomar som hoppat av ett gymnasieprogram uppvisade dock inte dessa egenskaper.

Dessa ungdomar kom ut på den öppna arbetsmarknaden vid 20 års ålder. I åldern 20 till 24 år var en av fyra män och en av tre kvinnor som någon gång var arbetslösa. Den mest viktiga faktorn bakom vilka ungdomar som blev arbetslösa var hembakgrund. Där var faderns yrke betydelsefullt för om de blir arbetslösa. I studien anges att en tänkbar förklaring är att fadern hjälper till att förmedla arbete, mot bakgrund av att ungdomarna anger att de främst fått arbete via släktingar och vänner. Begåvning och skolprestationer har enligt denna studie däremot knappt någon effekt alls för om de blir arbetslösa eller inte, men däremot på deras yrkesstatus.

3.2.6 Omgivningen påverkar också

Det är emellertid inte enbart förhållandena i familjen som påverkar skolgången. Även den sociala strukturen i hela den omgivande miljön inverkar på utbildningsval och skolresultat. I en studie visas att t.ex. valet av grundskola påverkar övergången från grundskola till gymnasium (Ericson, 1994). I denna studie urskiljs fyra olika förhållanden som påverkar övergången till treårig gymnasieutbildning. Den första är sammansättnings- eller selektionseffekten vilket innebär det som karakteriserar studenterna innan de kommer till skolan dvs. den sociala strukturen i upptagningsområdet. Den andra är omgivningseffekten som innebär att eleven även påverkas av klassen och skolan. Barn från icke-akademiska hem som går i skolan med barn från akademiska hem kan förväntas förändra sina värderingar så att de närmar sig de som dominerar i omgivningen. Ett annat förhållande som urskiljs är skoleffekten dvs. hur skolan och dess verksamhet ser ut och har för kvalitet. Vissa skolor har betydligt bättre resultat vad gäller övergångar och betyg, även i problematiska områden, än andra. Den fjärde effekten är den institutionella. Institutionella effekter uppstår när t.ex. utbudet av gymnasieutbildningar riktar sig mot en regional arbetsmarknad och det finns en tradition på orten att välja dessa utbildningar. De kan också uppstå genom bristen på gymnasieskola. I denna studie illustreras att det är en rad faktorer som påverkar huruvida ungdomar läser vidare på gymnasiet, men den illustrerar också svårigheten att empiriskt särskilja de olika effekterna och många variabler fångar upp andra förhållanden.

Det finns även undersökningar som studerar det omgivande sociala kapitalets betydelse för utbildningsresultat. En analys av amerikanska data (Coleman, 1988) visar en rad mått som var av signifikant betydelse för benägenheten att slutföra *high school* som t.ex. vuxnas närvaro och deltagande under uppväxttiden och i vilken utsträckning familjen hade sociala kopplingar utanför den egna familjen. Barn som levde med båda sina föräldrar var mindre benägna att hoppa av *high school* än de med ensamstående föräldrar, de med många syskon och de som flyttade ofta, vilket anses bero på brister i uppmärksamhet från föräldrarna respektive de sociala kopplingarna utanför familjen.

3.2.7 Betydelsen av utländsk bakgrund

Det har åtminstone tidigare varit ganska små skillnader i skolresultat mellan elever med ett annat hemspråk/modersmål än svenska och infödda svenskar (se t.ex. Löfgren, 1991). En viktig förutsättning för skolframgång är dock svensk språkfärdighet. Sambandet mellan betyg i svenska och övriga ämnen är starkt korrelerade. Invandringsåldern har betydelse och det finns en stor skillnad mellan dem som själva har invandrat och de som är födda i Sverige med utländsk bakgrund. De som själva invandrat, särskilt om de invandrat efter sju års ålder, får i större utsträckning ofullständiga avgångsbetyg och det är också en lägre andel som söker vidare till gymnasieskolan.

Även för barn med utländsk bakgrund spelar föräldrarnas utbildning och socio-ekonomiska position en avgörande roll för skolresultat och utbildningsvägar. Det finns därför en stor variation mellan barn med utländsk bakgrund. Vissa invandrargrupper har många som är framgångsrika i skolan och går till långa teoretiska utbildningar, medan andra grupper uppvisar dåliga skolresultat och har låg utbildning (Similä, 1994).

3.3 Skolfaktorer

Även om social bakgrund är viktig, visar forskning att situationen inte är deterministisk beträffande elevernas sociala bakgrund och deras skolresultat. Skolans verksamhet kan spela en avgörande roll för elevernas prestationer, oavsett social bakgrund.

Vissa skolor är mer framgångsrika än andra med motsvarande socialt upptagningsområde, beträffande elevernas studieresultat och vidare utbildningsval.

Forskningen om framgångsrika skolor har förskjutit perspektivet från att fokusera på problemen i skolan till vad som ger goda resultat. Det är inom forskningen generellt mindre vanligt att studera framgångsfaktorer, men det kan vara ett sätt att få nya perspektiv och förkasta gamla förklaringsfaktorer. Grosin (1991) menar att varje skola i sig kan ha betydelse för hur eleverna utvecklas, och att social bakgrund i socioekonomiska termer inte är tillräckligt för att förstå varför elevresultaten varierar mellan skolor. Det finns mer eller mindre bra skolor i alla typer av upptagningsområden. Forskningen om framgångsrika skolor utgår från de skolor som lyckas bättre än genomsnittet av skolor med samma socioekonomiska

elevunderlag. Forskningen inriktas på skolornas pedagogiska och sociala klimat och dess betydelse för elevernas utveckling. Det pedagogiska och sociala klimatet definieras som skolläringens och lärarnas förväntningarna på eleverna, handlingsmönster gentemot kollegor, elever och föräldrar, samt normer och värderingar om skolans syfte, möjligheter och begränsningar. Framgångsrika skolor kännetecknas enligt Grosin (1995) av:

- *Kunskapsmålen prioriteras.* Skolans personal har höga förväntningar på eleverna och utgångspunkten att alla är läroaktiga. Det är en rådande attityd att skolans och undervisningens kvalitet avgör elevernas skolresultat, inte deras bakgrund. Är förväntningarna negativa kan de bli självuppfyllande, vilket kan förklara varför vissa skolor i problematiska områden lyckas sämre.
- *Ett tydligt ledarskap.* Ledarskapet är tydligt, demokratiskt, kraftfullt och inriktat på skolans kunskapsmål. Rektorn är pedagogiskt ansvarig och ansvarar för skolans undervisningskvalitet. Det operativa ansvaret kan delegeras till ämnesansvariga på skolan, men det är rektorn som har det övergripande ansvaret för att skolan uppnår kunskapsmålen.
- *Stor bredd och flexibilitet i metoder.* Framgångsrika skolor har inte lyckats bra för att de funnit någon särskild metod som fungerar bättre än andra. Tvärtom finns en stor öppenhet för att använda flera alternativa metoder.
- *Elevfokuserat arbetssätt.* De vuxna lägger sig vinn om att skapa ett klimat där eleverna är uppskattade med möjlighet att lära, i kombination med ett stort mått av individualisering utifrån elevernas kunskapsnivå.
- *Regelbunden utvärdering.* Varje elevs kunskapsnivå bedöms regelbundet med uppmuntran och belöning för bra arbete.
- *Ett värderingsklimat som är kunskapsinriktat i kombination med omsorgsinriktat.*
- *Samarbete mellan lärare om mål och innehåll i undervisning och fostran.*
- *Tydliga normer för rättigheter och skyldigheter samt "ordning och reda".* Positiva relationer mellan lärare och elever som bygger på respekt och ömsesidigt förtroende. Lärare som förebilder och auktoriteter. Bestämda men modesta sanktioner mot dåligt uppförande.

För att bedöma i vad mån en skola utmärks av dessa egenskaper har Grosin (1991) utvecklat ett mätinstrument som mäter skolklimatet. Detta mätinstrument har använts för att visa att skolor med ett bra pedagogiskt och socialt klimat kan uppnå ett bättre eller lika bra studieresultat som skolor med elever från högre socialgrupper men sämre skolklimat. Klimatet tycks således utöva ett inflytande på elevernas prestationer och uppförande i skolan. Även i en senare studie (Grosin, 1995) uppvisades ett positivt samband mellan skolornas pedagogiska och sociala klimat och elevernas kunskaper och sociala anpassning.

Även Skolverket (2001a) finner att faktorer som skolan själv kan påverka har en stor inverkan på elevernas skolprestationer. De har studerat orsakerna bakom att elever lämnar såväl grundskolan som gymnasieskolan utan fullständiga betyg. Skolverket delar in resultaten i kategorierna process-, individ- samt systemrelaterade faktorer. De finner att de processrelaterade faktorerna, dvs. de som skolan kan påverka, framträder starkast. Enligt denna studie är skolresultaten till stor del avhängiga faktorer som relationer mellan personal, elever och föräldrar, hur arbetssätt anpassas till elevernas förutsättningar och behov, ambitioner och resultatförväntan samt kompetensutveckling av lärare. Även elevernas sociala situation, t.ex. föräldrarnas utbildningsbakgrund har dock betydelse även i denna studie.

3.3.1 Sambandet mellan ekonomi och skolresultat

Frågan om sambandet mellan ekonomiska resurser och pedagogisk måluppfyllelse diskuteras ständigt i den utbildningspolitiska debatten. Olika forskare har nått fram till mycket skilda slutsatser och utifrån den forskning som gjorts om sambandet mellan resultat och olika resursslåg som t.ex. lärartäthet, klasstorlek, lärarkompetens m.m. är det svårt att göra några enkla generaliseringar.

Några slutsatser som dras i en forskningsstudie är dock att hög lärarkompetens är en betydelsefull skolfaktor för hur eleverna lyckas i skolan (Gustafsson och Myrberg, 2002). Ett brett urval av metoder och pedagogik är fördelaktigt och effektiva lärare anpassar undervisningen till olika elevers behov. Även klasstorlek spelar roll, särskilt under de första skolåren och för elever med mindre utbildningstradition från hemmiljön, men dessa forskare menar att enbart en minskning av klasstorleken utan tillgång till kvalificerade lärare till och med skulle kunna leda till försämrat resultat.

Skolverket (1999) har studerat sambandet mellan resurser och resultat i 900 kommunala grundskolor. I studien studeras om lärarveckotimmar per elev hade en positiv påverkan på resultatet på skolnivå, sedan man beaktat det negativa samband som uppkommer genom att skolor med sämre resultat får mer resurser. Verket finner positiva nettoeffekter av antalet lärarveckotimmar per elev, sedan man kontrollerat för att skolor med sämre förutsättningar får mer resurser.

Krueger och Lindahl (2002) betonar att klasstorleken spelar roll för elevernas prestationer. De finner att elevernas skolprestationer förbättras om de undervisas i små grupper och att effekten är särskilt tydlig för elever med icke-svenska föräldrar, och drar därmed slutsatsen att den ökning av antalet elever per lärare som ägt rum i Sverige under 1990-talet lett till negativa konsekvenser för svenska elevers skolresultat.

Även en annan studie bekräftar betydelsen av hög kompetens hos personalen, men i denna studie hävdas även att barngruppens storlek har större betydelse än personaltätheten. Barnsgruppens storlek har särskilt betydelse för de yngsta barnen och för dem med behov av särskilt stöd (Asplund Carlsson, 2001). Alltför många relationer blir påfrestande för både barn och vuxna. Gruppstorlek bör därför användas som kvalitetsmått snarare än personaltäthet. En hög utbildningsnivå hos personalen kan inte fullt ut kompensera för stora grupper.

3.3.2 Egenskaper och bakgrund spelar roll, men mycket kan göras inom skolan

Sammantaget kan sägas att ett antal bakgrundsfaktorer som den sociala miljön och personliga egenskaper spelar en betydande roll för skolresultatet. Forskningen visar dock också att givet dessa bakgrundsfaktorer har skolan stora möjligheter att påverka resultaten. Dessa insikter kan vara av värde i arbetet med uppföljning och utvärdering av skolans kvalitet, där jämförelser och spridning av lärdomar kan bidra till utveckling inom skolområdet.

Utbildningsministern har i mars år 2003 deklarerat att ett nytt kvalitetsprogram ska påbörjas inom skolan. En ny myndighet för skolutveckling ska bildas och Skolverkets uppgifter ska renodlas. Det nya Skolverket ska enligt ministern fördubbla sin granskning och tillsyn, medan den nya myndigheten skall renodla ansvaret för skolutveckling i dialog med kommunerna.

4 Syfte och metod

4.1 Bakgrund och syfte

Denna rapport syftar till att belysa hur det går för de ungdomar som inte klarar grundskolan och de som hoppar av gymnasieskolan. Det görs uppföljningar av dem som går ut grund- och gymnasieskolan, men det finns bristande kunskaper om hur utvecklingen ser ut för den grupp som går ut grundskolan med ofullständiga kunskaper och hoppar av gymnasieskolan. Det är angeläget att kunskapen ökar om vad bristfälliga skolresultat ger för konsekvenser för individen och samhället.

Vad gör de som gått ut grundskolan med mycket låga eller ofullständiga betyg och vad händer sen med dem som hoppar av gymnasieskolan. Kommer de tillbaka till skolan eller till någon annan utbildning? Blir de arbetslösa eller finner de en plats på arbetsmarknaden?

Syftet är att öka den bristfälliga kunskap som finns om dessa ungdomar. Att gå ut i dagens kunskapskrävande samhälle med bristfällig utbildning torde vara svårt. I denna rapport ger vi en beskrivning av hur svårt det kan vara, och vad konsekvenserna är av bristfällig skolgång.

Fokus i studien är den grupp som inte är framgångsrik i skolan. Vi analyserar hur det går för dem under de följande åren på arbetsmarknaden respektive utbildningsvärlden.

Avhopp och skolproblem och dess inverkan på framtidsutsikterna analyseras utifrån flera olika perspektiv. Dels hur det går i fråga om högre studier eller på arbetsmarknaden, dels om det spelar någon roll om det är högkonjunktur eller lågkonjunktur.

4.2 Metod

I denna studie har nya data tagits fram över de individer som inte klarat av grundskolan och de som hoppat av gymnasiet. Dessa ungdomar följs upp under de efterföljande åren beträffande sysselsättning och studier.

SCB har utifrån longitudinella registerdata på uppdrag av ESO tagit fram statistik som beskriver vad dessa ungdomar gör under 1990-talet, från de att de gått ut grundskolan respektive antagits till gymnasieskolan till år 2000.

4.2.1 Population

Databasen är konstruerad för att omfatta de individer som kan betraktas som "inte framgångsrika i grundskolan" respektive "har hoppat av gymnasieskolan". Den består av sex olika grupper. Dessutom jämförs dessa sex grupper med fyra kontrollgrupper. Sammanlagt redovisas därför tio olika grupper.

Den databas som har tagits fram av SCB genom specialkörningar består av följande grupper:

- *Skolproblem 89/90*: grundskoleavgångna år 1989/90 som saknar ett eller flera betyg i årskurs 9. Gruppen består av 5 226 elever, vilket kan relateras till totalt 109 470 avgångna elever från årskurs 9 i landet detta år.
- *Skolproblem 2 89/90*: grundskoleavgångna år 1989/90 med betyget 1 i två av ämnena engelska, matematik, svenska eller svenska 2.¹ Gruppen består av 3 264 elever av de 109 470 avgångna.
- *Skolproblem 95/96*: grundskoleavgångna år 1995/96 som saknar ett eller flera betyg i årskurs 9. Gruppen består av 5 219 elever av totalt 99 957 avgångna.
- *Skolproblem 2 95/96*: grundskoleavgångna år 1995/96 med betyget 1 i två av ämnena engelska, matematik, svenska eller svenska 2. Gruppen består av 3 636 elever av de 99 957 avgångna.

¹ Svenska som andra språk.

- *Avhoppare 89-94*: intagna till gymnasieskolan år 1989/90 som under fyra år till och med 1993/94 inte avgått med slutbetyg från gymnasieskolan. Gruppen består av 30 266 elever av total 126 264 intagna elever.
- *Avhoppare 92-97*: intagna till gymnasieskolan år 1992/93 som under fyra år till och med 1996/97 inte avgått med slutbetyg från gymnasieskolan. Denna grupp består av 55 896 elever av totalt 146 348 intagna.

De grupper som används för att jämföra resultaten från dessa grupper är:

- Avgångna 89/90 från grundskolan: samtliga som gått ut grundskolan läsåret 1989/90
- Avgångna 95/96 från grundskolan: samtliga som gått ut grundskolan läsåret 1995/96
- Avgångna 92/93 från gymnasiet: samtliga som gått ut gymnasieskolan med slutbetyg läsåret 1992/93.
- Avgångna 95/96 från gymnasiet: samtliga som gått ut gymnasieskolan med slutbetyg läsåret 1995/96.

De första fyra grupperna syftar till att motsvara de som inte går ut grundskolan med tillfredställande kunskaper och som kan betraktas som att ha haft problem i skolan. Den tidsperiod som dessa ungdomar går ut skolan var före dagens betygssystem och behörighetskrav till gymnasieskolan. Den första gruppen som gick ut med dagens betygssystem för grundskolan avgick år 1998. Eftersom syftet med denna undersökning är att följa elevernas utveckling eftersträvas en så lång tidsperiod som möjligt och därför har dessa tidiga avgångsår valts, trots brist på exakt jämförbarhet med dagens system.

I dag ges betygen ”godkänd”, ”väl godkänd” och ”mycket väl godkänd” i grundskolan. De elever som inte når kursplanens mål får inget betyg. Ovanstående grupper gick i skolan under det tidigare relativa betygssystemet med fem betygssteg från 1–5. Vi valde därför två olika mått för att approximera att inte ha tillgodogjort sig tillräckliga kunskaper och haft problem i skolan: att inte få betyg i ett eller flera ämnen, och att ha betyget 1 i två av de så kallade ”kärnämnen” engelska, matematik eller svenska (alternativt svenska 2).

En för våra syften alltför stor andel hade betyget 1 i något av dessa ämnen. Hela 43 procent av de avgångna år 1995/96 och 40 procent av de avgångna år 1989/90. Därför utvaldes i stället de grupper som hade betyget 1 i två av dessa ämnen. Enligt SCB hade ungefär lika många betyget 1 i samtliga tre kärnämnen.

Resultaten är mycket snarlika för dessa olika approximationer för att ”inte klara av skolan”, och det är troligt att individerna i dessa grupper överlappar varandra. Det indikerar att det kan finnas flera sätt att mäta den grupp som har svårigheter i skolan och inte tillgodgjort sig tillräckliga kunskaper i skolan.

Grupperna med skolproblem från grundskolan, så som vi här har definierat dem, är små och utgör endast cirka 5 procent av den totala årskullen. Det återstår att studera hur utvecklingen ser ut för någon modifierad definition av skolproblem som utgör en större andel. Det bör därför noteras att de resultat vi ser i denna rapport inte är överförbara till den grupp som idag går ut utan fullständiga betyg. Den sistnämnda gruppen är väsentligt större, cirka 25 procent, och att gå ut med ofullständiga betyg med dagens betygssystem är inte detsamma som när de grupper som studeras i denna rapport gick ut, genom att det gamla relativa betygssystemet har ersatts av dagens målrelaterade.

Beträffande de gymnasiestuderande är dock grupperna som undersöks denna rapport däremot relativt stora. Det är en stor andel som inte har avgått ur gymnasiet efter fyra år, 24 respektive 38 procent för grupperna intagna år 1989/90 och 1992/93. Om antalet år utökas till fem år minskar antalet, men endast marginellt: till 23 respektive 37 procent. Att dessa grupper är så pass stora beror på att de också inkluderar elever som läser korta kurser där man inte får slutbetyg.

Kontrollgrupperna för grundskolan mäter den totala populationen som avgick respektive år. De som här definieras som ”skolproblem” jämförs med utvecklingen för hela årskullen samma år. Gymnasieeleverna utan slutbetyg jämförs med dem som erhållit slutbetyg år 1992/93 respektive 1995/96. För kontrollgrupperna finns endast variablerna ”Studerar” eller ”Förvärvsarbetar” att tillgå – alla år finns inte tillgängliga – och statistiken finns inte longitudinellt.

Grupperna går ut skolan i början på 1990-talet och möter en lågkonjunktur, samt i mitten av decenniet och möter en högkonjunktur. De grundskoleavgångna har gått ut läsåret 1989/90 och 1995/96. De som inte fullföljt gymnasieskolan med slutbetyg antogs till läsåret 1989/90 respektive 1992/93. Det innebär att vissa av

grupperna följs upp under hela eller stora delar av 1990-talet, medan de andra följs upp under färre år. Det innebär också att vissa indikationer på konjunktorens inverkan kan erhållas, även om andra faktorer som t.ex. förändringar i utbildningssystemen också kan ha varit väsentligt för utvecklingen, och att den korta undersökningsperioden kan begränsa möjligheterna till slutsatser för dem som följs upp under relativt få år.

4.2.2 Variabler

Grupperna kommer från statistikdatabasen "LUCAS" som är ett longitudinellt register för utbildnings- och arbetsmarknadsstatistik. Detta register täcker perioden 1990 till 2000. Den population som hämtats från LUCAS har därefter sambearbetats med sysselsättningsregistret (RAMS).

De variabler som ingår i statistiken är

- kön,
- kommun där de gick i skolan,
- studier uppdelat på gymnasiet, högskola, och komvux,
- förvärvsarbetande respektive ej förvärvsarbetande med eller utan kontrolluppgift,
- vilken näringsgren de förvärvsarbetat inom enligt SNI 92 såsom den fastställts i Centrala företags- och arbetsstäl-leregistret,
- inkomst under året enligt kontrolluppgift till RSV,
- arbetslöshetsersättning under året, från A-kassa, KAS och andra ersättningar som fanns före 1998, och därefter ersättning från den allmänna sammanhållna arbetslöshetsförsäkringen,
- sjukpenning under året
- gymnasieprogram och gymnasielinje.

Variablerna finns utförligt beskrivna i appendix 3.

Måtten på att förvärvsarbeta är generöst tilltagna. En person anses vara förvärvsarbetande om hon arbetar mer än en timme i veckan för en given vecka i november. Man arbetar med två kategorier förvärvsarbetande: egna företagare och anställda. Före 1993 användes en annan definition på förvärvsarbete som byggde på information från kontrolluppgifter och inkomstuppgifter från självdeklarationen.

5 Utveckling för dem som inte klarat grundskolan

I detta kapitel redovisas utvecklingen över tiden för dem som gick ut grundskolan i början respektive i mitten av 1990-talet med ofullständiga eller låga betyg. Deras utveckling beträffande förvärvsarbete och studier jämförs med hela årskullens.

Kapitlet syftar till att besvara frågor om hur det går för dessa ungdomar inom studier och arbete, i vilken grad deras ”skolmisslyckande” ger konsekvenser för dem under efterföljande år och i vilken grad de kan kompensera detta misslyckande med kompletterande studier i efterhand för att stärka sin position på arbetsmarknaden. Vi beskriver hur många av dem som inte klarat skolan som förvärvsarbetar, studerar, som varken studerar eller förvärvsarbetar, samt hur många som får arbetslöshetsersättning och sjukpenning. Vi följer även upp hur många som arbetar respektive inte arbetar under flera år i rad.

De som gick ut i början respektive i mitten på 1990-talet möter olika konjunkturer och förhållanden på arbets- och utbildningsmarknad, vilket syns i resultaten. Under krisåren på 1990-talet slogs generellt sett många ut från arbetskraften. Långa arbetslöshetstider blev vanligare, liksom rundgången mellan arbetslöshet och åtgärder. Arbetslösheten under 1990-talet slog mot alla grupper men drabbade främst yngre personer.

Det är rimligt anta att utvecklingen för de grupper som studeras i denna rapport påverkats av den kris i sysselsättningen som präglade första halvan av 1990-talet. Det är mot den bakgrunden vi valt att studera två grupper av ungdomar: de som gick ut grundskolan med skolproblem i början respektive i mitten av 1990-talet. De studeras med avseende på studier och förvärvsarbete fram till och med år 2000 och jämförs med årskullen fram till och med år 1999.

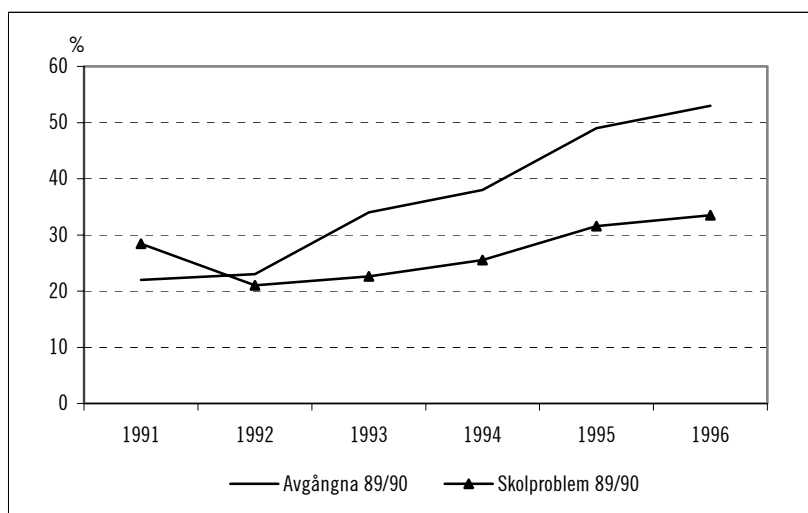
Vi benämner de som inte klarat grundskolan ”Skolproblem 89/90” och ”Skolproblem 95/96”. De gick ut grundskolan läsåret

1989/90 respektive 1995/96 och saknade ett eller fler betyg. Det bör noteras att dessa grupper är relativt små och utgör runt 5 200 individer vardera. Grupperna och de variabler som studeras finns närmare beskrivna i kapitel 4. I appendix 1 redovisas även de grupper som gick ut grundskolan motsvarande år, men i stället hade betyget 1 i två av kärnämnen (engelska, matematik, svenska/svenska2). Dessa grupper benämns "Skolproblem 2 89/90" respektive "Skolproblem 2 95/96" och uppvisar mycket snarlika resultat med dem som redovisas i detta kapitel.

5.1 Få förvärsarbetar

I gruppen "Skolproblem 89/90" är det endast en tredjedel som förvärsarbetar år 1996 och år 2000 är det fortfarande endast 54 procent. Lågkonjunkturen under 1990-talets första hälft sätter tydliga spår i sysselsättningen. Därefter ökar sysselsättningen under hela undersökningsperioden. (se även figur 1, appendix 1).²

Figur 3 Förvärsarbetande bland avgångna³ från grundskolan läsåret 1989/90 under perioden 1991–1996, procent

Källa: Egna bearbetningar, SCB.

² Sysselsättningen undersöks i november varje år och till sysselsatta räknas de som vid undersökningstillfället var sysselsatta minst en timme i veckan.

³ "Avgången" är ett ord som är ett etablerat begrepp i utbildningssammanhang, vilket är den enda orsaken till att det används i denna rapport.

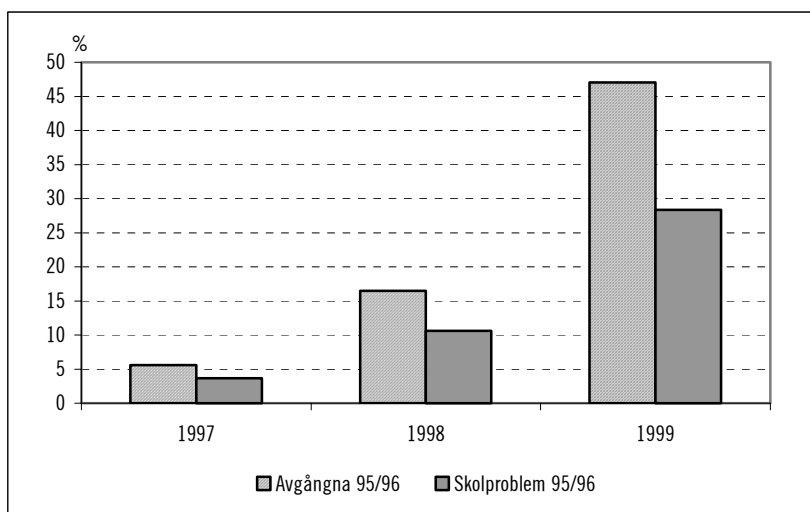
Gruppen samtliga ungdomar som samma år gick ut grundskolan uppvisar en betydligt bättre utveckling. År 1996 förvärvsarbetade 53 procent av hela årskullen jämfört med 33 procent av gruppen ”Skolproblem 89/90”.

5.2 Fler förvärvsarbetar i slutet på 1990-talet, men fortfarande färre än genomsnittligt

Det är fler som förvärvsarbetar i gruppen ”Skolproblem 95/96” jämfört med ”Skolproblem 89/90” efter motsvarande tid på arbetsmarknaden. Rimligen är flera år av god ekonomisk utveckling en bidragande orsak till detta.

Det är dock ändå färre som förvärvsarbetar i gruppen ”Skolproblem 95/96”, jämfört med årskullen som helhet. Det är 47 procent av samtliga i årskullen som arbetar år 1999, och endast 28 av gruppen ”Skolproblem 95/96” samma år.

Figur 4 Förvärvsarbetande bland avgångna från grundskolan läsåret 1995/96 under åren 1997, 1998 och 1999, procent

Källa: Egna bearbetningar, SCB.

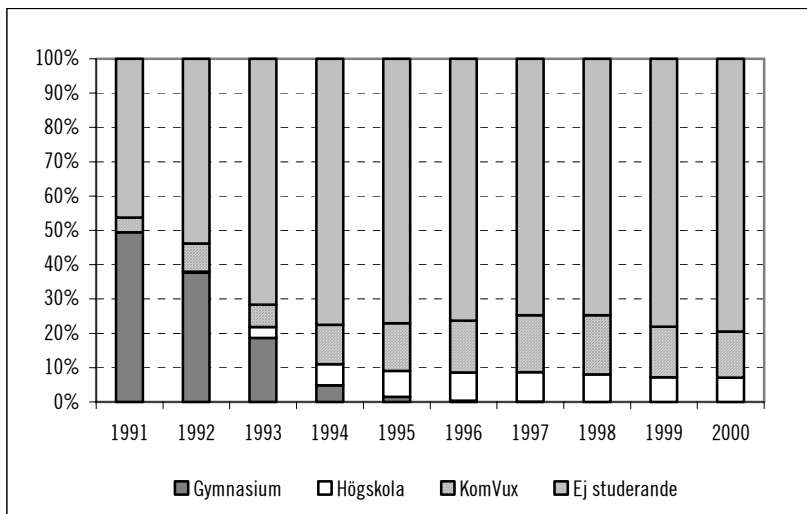
Trots gynnsamt arbetsmarknadsläge visar dessa resultat att de skolproblem som fanns i grundskolan leder till en lägre andel förvärvsarbetande under efterföljande år. Att de som har problem i grundskolan har en sämre utveckling på arbetsmarknaden än samtliga i årskullen är sålunda ett problem i såväl hög- som lågkonjunktur.

Våra resultat tyder dessutom på att en högkonjunktur snarare förstärker nackdelarna på arbetsmarknaden för dem med skolproblem. Differensen i förvärvsarbete mellan gruppen med skolproblem och hela årskullen är större under högkonjunkturåren. Det var drygt 11 procentenheter fler i årskullen som helhet jämfört med gruppen med skolproblem som arbetade under lågkonjunkturen, och drygt 19 procentenheter under högkonjunkturen, tre år senare (år 1993 respektive år 1999).

5.3 Få studerar

Relativt få i gruppen "Skolproblem 89/90" läser på gymnasieskolan. Under de efterföljande åren är det huvudsakligen komvux studier som är aktuella. Cirka 10–15 procent per år studerar på komvux under senare halvan av 1990-talet. Endast cirka 5–10 procent per år läser vidare på högskolan.

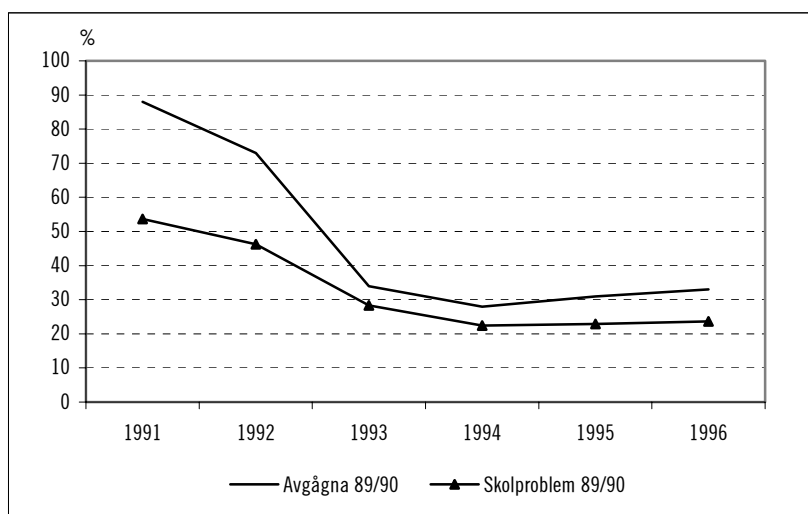
Figur 5 Studier i gruppen "Skolproblem 89/90" 1991–2000 efter skolform, procent.

Källa: Egna bearbetningar, SCB.

Det är få som studerar i gruppen "Skolproblem 89/90" jämfört med årskullen som helhet. Cirka 54 procent studerar i gruppen "Skolproblem 89/90" år 1991, jämfört med nära 90 procent av samtliga i årskullen samma år. Även efter gymnasieåren är det färre som studerar i gruppen "Skolproblem 89/90", jämfört med årskullen som helhet.

Figur 6 Studerande bland avgångna från grundskolan läsåret 1989/90 perioden 1991–1996, procent.

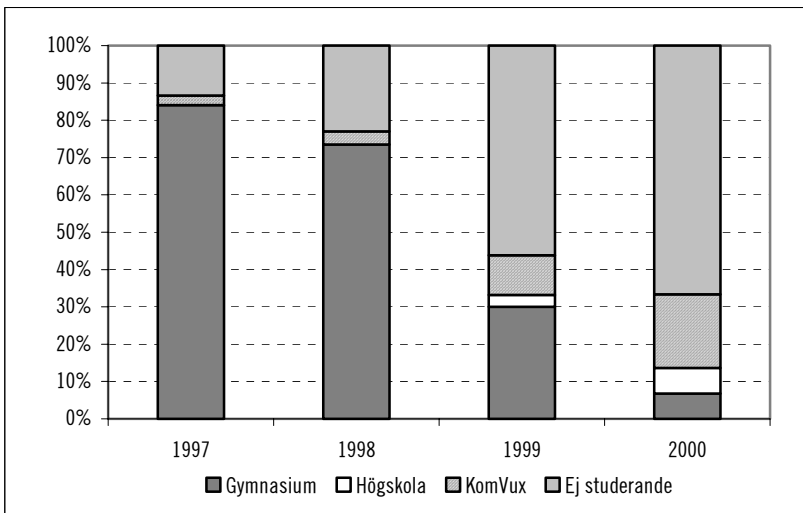
Källa: Egna bearbetningar, SCB.

5.4 Fler går i gymnasieskolan

Det är fler som läser på gymnasieskolan i gruppen ”Skolproblem 95/96” jämfört med ”Skolproblem 89/90”, 84 procent för den förstnämnda gruppen jämfört med knappt 50 procent för den sistnämnda. Det är dock värt att notera att en del, drygt 8 procent av ”Skolproblem 95/96”, inte alls studerar under hela undersökningsperioden.

Att fler studerar bland ”Skolproblem 95/96” jämfört med ”Skolproblem 89/90” är med största sannolikhet påverkat av reformerna inom gymnasieskolan. Utbudet och tillgängligheten till gymnasial utbildning ökade i och med programgymnasiets tillkomst. Antagning baserad på behörighet infördes först 1998 och när denna bestämmelse infördes ökade det individuella programmet kraftigt, vilket tyder på att många elever som inte uppnått målen i grundskolan dessförinnan tagits in på gymnasiet (Svenska Kommunförbundet, 2002).

Figur 7 Studier i gruppen ”Skolproblem 1995/96” åren 1997–2000 efter skolform, procent.

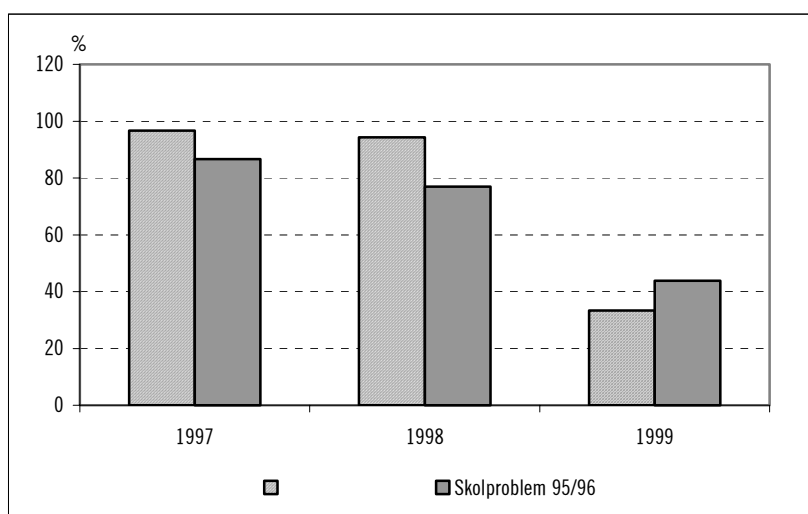

Källa: Egna bearbetningar, SCB

Det är dock ändå initialt färre bland ”Skolproblem 95/96” som studerar än i årskullen som helhet under de första åren efter grundskolan. Det sista året som jämförande data finns tillgängligt är dock andelen som studerar högre i gruppen ”Skolproblem 95/96” än för samtliga i årskullen. Det behövs en längre tidserie för att kunna dra några säkra slutsatser om andelen studerande jämfört med årskullen som helhet över tiden.

Figur 8

Studierande bland avgångna från grundskolan
läsåret 1995/96 åren 1997, 1998 och 1999, procent.

Källa: Egna bearbetningar, SCB

5.5 Många varken arbetar eller studerar

En relativt stor andel av "Skolproblem 89/90" varken arbetar eller studerar. De som varken arbetar eller studerar i gruppen "Skolproblem 89/90" ökade kraftigt under 1990-talet och var uppe i över hälften under 1990-talets mitt. Under de efterföljande åren förbättrades situationen, men under decenniets sista år var det fortfarande omkring en tredjedel som varken arbetade eller studerade, trots att det då rått högkonjunktur under flera år. Bland samtliga i årskullen som gick ut grundskolan samma år är andelen som varken arbetar eller studerar betydligt lägre.

Tabell 5 De som varken arbetar eller studerar⁴ 1990–2000, procent

År	Skolproblem 1989/90	Avgångna 1989/90
1990		4
1991	26	5
1992	39	15
1993	52	38
1994	55	38
1995	50	27
1996	48	22
1997	44	
1998	37	
1999	35	
2000	33	

Källa: Egna bearbetningar, SCB,

Det bör dock noteras att antalsmässigt så är det många som varken arbetar eller studerar inom den totala årskullen, under åren närmast efter att gymnasieskolan avslutats. Detta är ett resultat som även andra studier visar (se appendix 2).

5.6 Bättre utveckling än i början på 1990-talet, men sämre än genomsnittet

Det är färre som varken arbetar eller studerar i ”Skolproblem 95/96” jämfört med ”Skolproblem 89/90”, vilket till största delen beror på att fler studerar inom främst gymnasieskolan, men även komvux. Antalet som varken arbetar eller studerar är relativt liten till att börja med, genom att många går i gymnasiet, men det mer än tredubblas under dessa fyra år, och det är fler än för samtliga.

Det är emellertid också många, 28 procent, som varken arbetar eller studerar även bland årskullen som helhet året efter att de gått ut gymnasieskolan. För den höga siffran för årskullen som helhet bör noteras att den gäller året efter avgång från gymnasieskolan. En jämförelse mellan studier över andra årskullar (se appendix 2) visar att detta är en period då många ungdomar ”gör något annat” för att därefter återinträda i studier eller arbete.

⁴ Uppgift saknas tyvärr för utelämnade år.

Tabell 6 De som varken förvärvsarbetar eller studerar i gruppen "Skolproblem 1995/96" åren 1996–2000 i relativa tal⁵

År	Skolproblem 1995/96	Avgångna 1995/96
1996		1,5
1997	12,5	2,6
1998	19,1	3,8
1999	35,0	28,2
2000	35,3	

Källa: Egna bearbetningar, SCB.

5.7 Majoriteten av dem med skolproblem har svårt att etablera sig på arbetsmarknaden

En del av ungdomarna i gruppen "Skolproblem 89/90" arbetar endast i kortare perioder. De går in och ut på arbetsmarknaden, men framför allt är det många som inte arbetar överhuvudtaget. År 2000 arbetade knappt 34 procent tre år i rad. I början på 1990-talet lyckades endast 8 procent hålla sig kvar på arbetsmarknaden under tre år. Detta är anmärkningsvärt också mot bakgrund av att endast ett fåtal studerade (se figur 5).

Tabell 7 De som förvärvsarbetar tre år i rad i gruppen "Skolproblem 89/90", 1992–94 resp. 1998–00, absoluta och relativa tal.

År	Antal	Andel i procent
1992–94	421	8,1
1998–00	1 765	33,8

Källa: Egna bearbetningar, SCB.

⁵ Uppgift saknas för utelämnade.

5.8 Även i "Skolproblem 95/96" arbetar ett fåtal en längre period....

Inom gruppen "Skolproblem 95/96" är det endast ett fåtal som lyckas hålla sig kvar på arbetsmarknaden. Endast runt 6 procent arbetar tre år i rad mellan 1998 och 2000, vilket torde vara anmärkningsvärt mot bakgrund av konjunkturen.

5.9och närmare hälften är kontinuerligt utanför arbetsmarknaden

Samtidigt som det endast är ett fåtal som lyckas vara på arbetsmarknaden under en sammanhängande period, är den andel som *inte* är på arbetsmarknaden under en sammanhängande period relativt stor. Mellan åren 1998 och 2000 var det 48,8 procent av gruppen "Skolproblem 95/96" som inte förvärvsarbetade under tre år i rad, enligt den definition som finns uppställd för att anses vara förvärvsarbetande.

5.10 Många är beroende av arbetslöshetsersättning....

Beroendet av arbetslöshetsunderstöd är högt för dessa ungdomar. I mitten på decenniet fick över 35 procent av gruppen "Skolproblem 89/90" arbetslöshetsersättning under året och år 2000 var det fortfarande 25 procent som fick arbetslöshetsersättning.

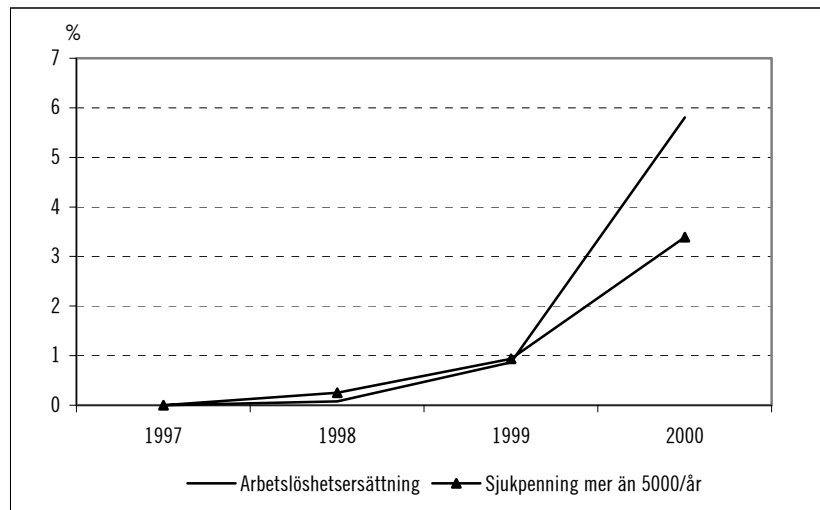
De som är sjukskrivna har ökat kraftigt i gruppen "Skolproblem 89/90". Under senare halvan på 1990-talet, liksom i samhället i övrigt. Den steg från fyra procent år 1995 till över elva procent år 2000. Andelen som erhållit sjukpenning är betydligt lägre än arbetslösheten, men den har ökat under samma tidsperiod som arbetslösheten har gått ner.

5.11 ...men många är initialt utanför försäkrings-systemen

I början på decenniet var andelen av "Skolproblem 89/90" som fått arbetslöshetsersättning mycket lågt, trots låg sysselsättningsnivå. År 1993 fick endast 7 procent av gruppen "Skolproblem 89/90" arbetslöshetsersättning, samtidigt som nästan hälften (48,8 procent) varken arbetade eller studerade.

Även i gruppen "Skolproblem 95/96" var det endast knappt 6 procent som fått arbetslöshetsersättning under år 2000, trots att ungefär en tredjedel varken studerade eller förvärvsarbetade detta år.

Figur 9 De som fått arbetslöshetsersättning respektive sjukpenning, i gruppen "Skolproblem 95/96" 1997–2000, procent⁶

Källa: Egna bearbetningar, SCB

För att få del av arbetsmarknadspolitiska åtgärder måste man ha fyllt 20 år. För arbetslösa mellan 20 och 25 år kan kommunen anordna aktiveringsprogram i den s.k. ungdomsgarantin (den tidigare utvecklingsgaranti). En förutsättning är att en överenskommelse tecknas mellan kommunen och Arbetsförmedlingen.

⁶ Endast de som fått 5 000 kronor eller mer i ersättning ingår.

Reglerna för arbetslöshetsförsäkringen kan leda till att även personer över 20 år riskerar att inte vara berättigade till försäkringen, genom att de går in och ut på arbetsmarknaden. För att få inkomstbaserad ersättning måste den arbetslöse varit ansluten till a-kassa under ett år. För att få den s.k. grundersättningen måste den arbetslöse arbetat visst antal timmar under sex månader.

5.12 Vilka är de, var finns de och vad gör de?

De variabler som finns att tillgå i databasen ger möjlighet att studera fler dimensioner av dessa ungdomar. Några av dessa redovisas kortfattat i detta avsnitt för att ge en bild av vilka ungdomar som finns i dessa grupper.

De som går ut skolan med ofullständiga betyg finns i hela landet, är i högre grad män och om de arbetar så återfinns de framför allt inom industri, handel samt hotell och restaurang.

Män har generellt sett sämre skolresultat än kvinnor och så är fallet även bland dessa ungdomar. I gruppen "Skolproblem 89/90" utgör männen 55 procent. Även den grupp som varken arbetar eller studerar består till en större del av män, men den manliga dominansen minskar dock något över tiden, från 58 procent år 1992 till 54 procent år 1999 (se figur 6, appendix 1). Det kan finnas flera förklaringar till detta. En är att en del av männen har varit i militärtjänst och att uttag av föräldraledighet under senare delen av mätperioden kan ha ökat andelen kvinnor som inte kategoriseras som "förvärvsarbetande". En annan är att utvecklingen på arbetsmarknaden gynnat männen. Av tabell 11 framgår att andelen värnpliktiga och föräldralediga – åtminstone i genomsnitt för riket – är relativt små för ålderskategorin 20-24 år.

De som har skolproblem är spridda över landet. Att ha problem med skolan är inte enbart ett storstadsfenomen, även om de är överrepresenterade i Stockholm och andra storstäder. Å andra sidan har Stockholm en lägre andel av dem som varken arbetar eller studerar jämfört med andelen som inte klarar skolan (se tabell 2, appendix 1). En tänkbar förklaring till detta skulle kunna vara att Stockholms arbetsmarknad är relativt dynamisk med en hög efterfrågan på såväl kvalificerad som okvalificerad arbetskraft.

Jämfört med fördelningen av den totala arbetskraften i riket, är det fler i grupperna med skolproblem än genomsnittet inom "personliga och kulturella tjänster". Det beror till största delen på att många fler än genomsnittet för riket arbetar inom hotell och

restaurang. Även branschen parti- och detaljhandel är överrepresenterad. Betydligt färre är å andra sidan anställda inom offentlig förvaltning och utbildningsverksamhet (se tabell 3, appendix 1).

5.13 Slutsats: Problemen i grundskolan består – oavsett konjunktur

De som haft skolproblem i grundskolan (så som vi här har definierat detta) är i relativt låg omfattning etablerade på arbetsmarknaden och studerar dessutom vidare i lägre omfattning än årskullen som helhet, men eftersom tidsperioden är relativt kort är dessa resultat mindre säkra.

Våra resultat visar att de har en relativt hög risk att hamna utanför såväl studier som arbete, och att de som arbetar riskerar återkommande arbetslöshetsperioder. Deras svårigheter består under lång tid. Fortfarande efter tio år arbetar endast hälften av gruppen "Skolproblem 89/90" arbetade år 2000.

Det går även sämre för dem som går ut grundskolan med skolproblem i mitten av 1990-talet. Även i gruppen "Skolproblem 95/96" är det färre som arbetar, färre som studerar och en större andel som varken arbetar eller studerar än i årskullen som helhet.

När det gäller andelen förvärvsarbetande tycks högkonjunkturen snarare missgynna ungdomarna med skolproblem jämfört med årskullen som helhet. Differensen i förvärvsarbete mellan gruppen med skolproblem och hela årskullen är större under högkonjunkturåren. Det var drygt 11 procentenheter fler i årskullen som helhet jämfört med gruppen med skolproblem som arbetade under lågkonjunkturen, och drygt 19 procentenheter under högkonjunkturen, tre år efter avgång (år 1993 respektive år 1999).

Resultaten i rapporten talar för att en fördelningspolitik som är förebyggande och intervenerar på ett tidigt stadium skulle kunna vara samhällsekonomiskt mer effektivt än att i efterhand fördela välstånd för att förhindra utslagning, men detta behöver studeras vidare. Det bör t.ex. noteras att det är stora grupper som det går dåligt för i de avseenden som studeras här, även inom årskullen som helhet. I absoluta tal utgör dessa ett stort antal. De faktorer som ligger bakom denna utveckling och skolans roll relativt andra faktorer tillhör det som behöver analyseras mer.

6 Utvecklingen för dem utan slutbetyg från gymnasieskolan

I detta kapitel studerar vi utvecklingen över tiden för dem som hoppat av gymnasieskolan i början respektive i mitten på 1990-talet. Vi beskriver utvecklingen för två grupper: de som efter fyra år ännu inte fått slutbetyg av dem som antogs läsåret 1989/90 respektive 1992/93. Dessa två grupper benämner vi ”Avhoppare 89–94” respektive ”Avhoppare 92–97”. De uppgår till 30 266 respektive 55 896 elever, vilket motsvarar 24 respektive 38 procent av samtliga antagna⁷. Dessa grupper jämförs i fråga om studier och arbete med dem som gått ut med slutbetyg läsåren 1992/93 respektive 1995/96.

Den grupp som inte fått slutbetyg från gymnasiet har vållat debatt under senare år. Den har fått ökade möjligheter att ”komma igen” under den period vi studerar genom reformerna inom gymnasieskolan tillsammans med det utökade stödet till vuxenutbildningen. I kapitlet studeras hur det går för dessa. Liksom för dem som hade problem inom grundskolan beskriver vi hur många som arbetar, studerar, varken studerar eller arbetar, samt erhåller arbetslöshetsersättning eller sjukpenning.

6.1 De som saknar slutbetyg från gymnasieskolan

6.1.1 Många har tagit sig in på arbetsmarknaden

”Avhoppare 89–94” har successivt tagit sig in på arbetsmarknaden och andelen förvärvsarbetande uppgick till 71 procent år 2000. Denna grupp gick ut i arbetslivet under lågkonjunkturen, vilket märks på utvecklingen av andelen förvärvsarbetande som sjönk från 54 till 48 procent mellan 1991 och 1993. Det är värt att notera att

⁷ Bland dem utan slutbetyg inkluderas även elever som gått korta kurser på gymnasiet, vilka inte ger slutbetyg.

utvecklingen emellertid var betydligt bättre för "Avhoppare 89-94" än för "Skolproblem 89/90" som beskrevs i kapitel 4, och för vilka andelen förvärvsarbetanden sjönk från 28 till 22 procent mellan 1991 och 1993, och endast uppgick till 54 procent år 2000.

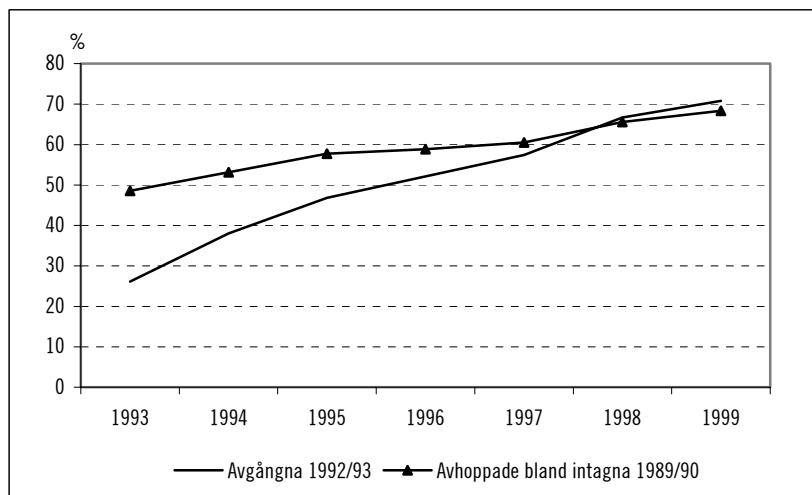
I gruppen "Avhoppare 92-97" arbetade endast knappt 29 procent år 1994, men andelen förvärvsarbetande ökade därefter till nära 68 procent år 2000 (se figur 10, appendix 1).

6.1.2 Avhopparna kom ut tidigare på arbetsmarknaden....

Det är en högre andel bland "avhopparna" som förvärvsarbetar än de med slutbetyg under de första åren efter gymnasieskolan, men därefter kommer de med slutbetyg i kapp. Bland "Avhopparna 89-94" förvärvsarbetade 68 procent år 1999, vilket kan jämföras med 71 procent bland dem som tagit ut slutbetyg år 1992/93. Detta tyder på att de med slutbetyg efter några år av studier och eller annan verksamhet trots allt har en bättre position än dem utan slutbetyg.

Det är skillnad i andelen förvärvsarbetande bland dem som gått på studieförberedande respektive yrkesförberedande program och fått slutbetyg. Bland de förstnämnda förvärvsarbetar knappt 67 procent och de sistnämnda drygt 75 procent år 1999.

Figur 10 Förvärvsarbetande bland avgångna respektive avhoppade från gymnasieskolan 1993–99, procent

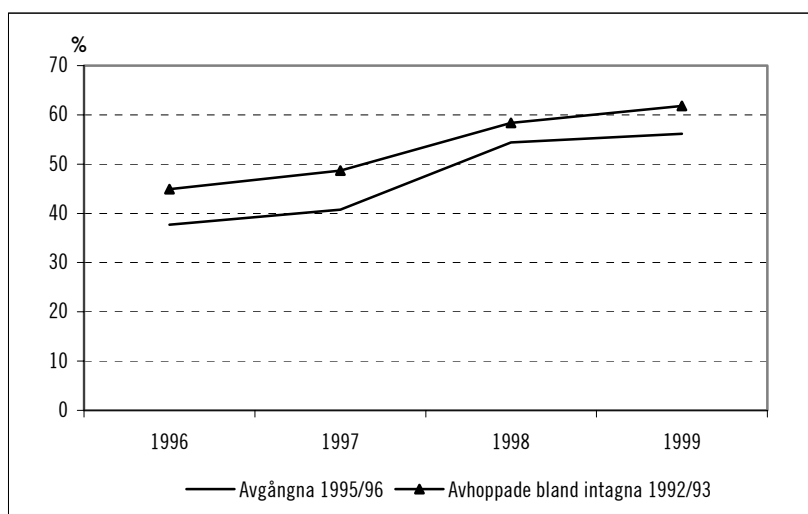

Källa: Egna bearbetningar, SCB

Även bland "Avhopparna 92–97" är det en högre andel som arbetar än bland dem med slutbetyg. I gruppen "Avhoppare 92–97" förvärvsarbetade drygt 62 procent år 1999, medan de som gick ut med slutbetyg år 1995/96 hade en andel på 56 procent samma år.

Den undersökta tidsperioden är för kort för att utläsa om de med slutbetyg efter några ytterligare år arbetar i högre grad än avhopparna, men detta är troligt. Att det är relativt få med slutbetyg som förvärvsarbetar under de första åren efter gymnasiet beror till stor del på att de som gått ut studieförberedande program arbetade i liten omfattning. Knappt 42 procent av dem som gått ut med slutbetyg år 1995/96 på studieförberedande program förvärvsarbetade år 1999. Andelen studerande är samtidigt väsentligt högre bland dem med slutbetyg från år 1995/96 än bland "Avhoppare 92-97", vilket bidrar till den initialt relativt låga förvärvsfrekvensen.

Figur 11 Förvärvsarbetande bland avgångna resp. avhoppade från gymnasieskolan 1996–99, procent

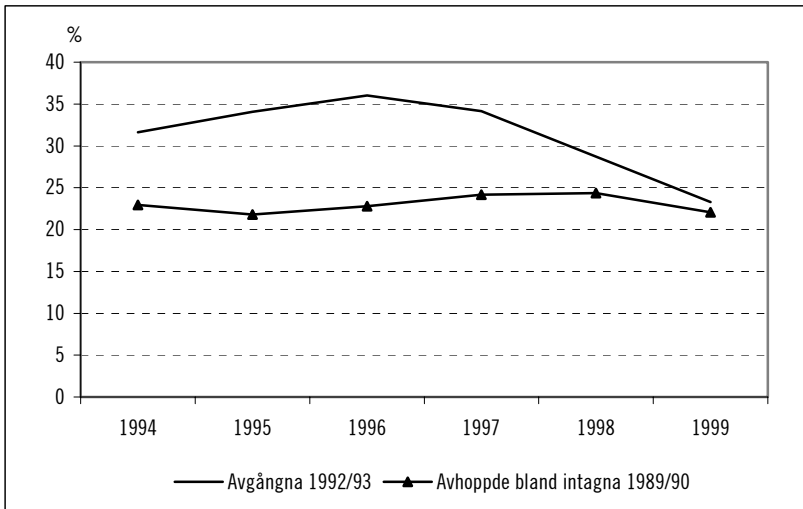
Källa: Egna bearbetningar, SCB.

Som synes i figurerna är gapet mellan grupperna större i början på decenniet. Det är initialt en större differens i hur många som förvärvsarbetar mellan grupperna "Avhoppare 89–94" och de med slutbetyg år 92/93, än vad de är mellan "Avhoppare 92–97" och de med slutbetyg 95/96. De med slutbetyg förvärvsarbetar först i relativt sett lägre omfattning och de utan slutbetyg förvärvsarbetar i högre omfattning, bland "Avhoppare 89–94" och avgångna med slutbetyg 1992/93, jämfört med "Avhoppare 92–97" och avgångna med slutbetyg 1995/96. Orsakerna till att skillnaden är större mellan grupperna under första halvan av decenniet kan vara flera; en är att det var många som gick till förvärvsarbete inom vårdsektorn bland "Avhoppare 89-94".

6.1.3men de med slutbetyg studerar vidare

De som gått ut gymnasieskola med slutbetyg studerar vidare i betydligt högre grad än avhopparna under de efterföljande åren. Det gäller särskilt de första 3 åren, och därefter krymper gapet. År 1996 studerade 36 procent av de med slutbetyg 1992/93, jämfört med närmare 23 procent bland "Avhoppare 89-94".

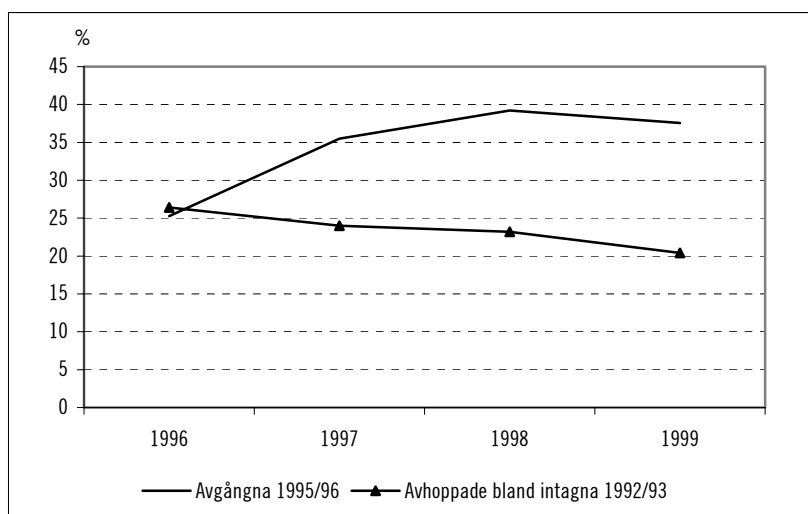
Figur 12 Studerande bland avgångna resp. avhoppade från gymnasieskolan 1994–99, procent.

Källa: Egna bearbetningar, SCB.

Bland dem som gick ut med slutbetyg år 1995/96 var det ännu fler som studerade, jämfört med dem som gick ut tidigare under decenniet. År 1998 studerade 39 procent av gruppen med slutbetyg 1995/96, medan endast 23 procent studerade bland "Avhopparna 92–97" samma år.

Figur 13 Studerande bland avgångna resp. avhoppade från gymnasieskolan 1996–99, procent

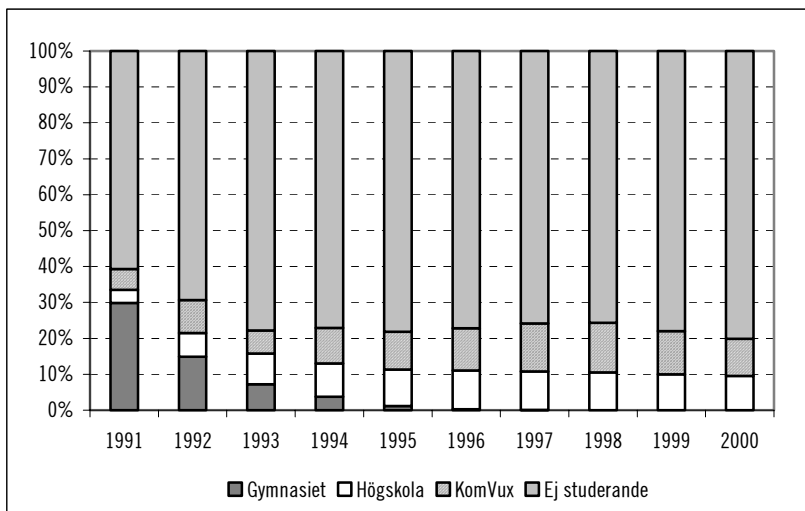
Källa: Egna bearbetningar, SCB.

6.1.4 En del avhoppare kompletterar och går vidare i utbildning.....

Två år efter antagning finns under 30 procent av ”Avhopparna 89–94” kvar i gymnasieskolan och 35 procent av ”Avhopparna 92–97”.

En del av avhopparna studerar på komvux en längre tid efter att de hoppat av. Bland ”Avhopparna 89–94” studerade 7 procent under två års tid – under 1997 och 1998 – på komvux, medan 8 procent studerade på högskolan under dessa två år. Under åren 1996 och 1997 var motsvarande andelar 6 procent på komvux och 8 procent på högskolan.

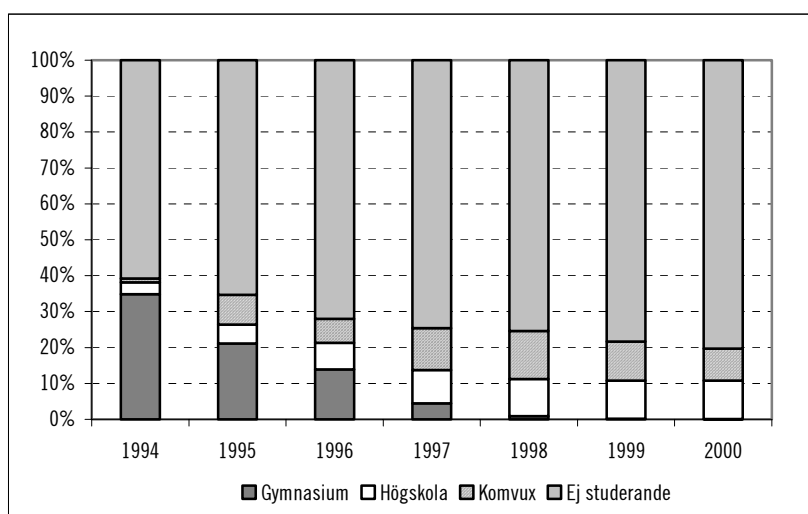
Figur 14 Studier för "Avhoppare 89-94" åren 1991-2000 efter skolform, procent

Källa: Egna bearbetningar, SCB.

I båda grupperna "Avhoppare 89-94" och "Avhoppare 92-97" var det flest som studerade på komvux under år 1998, 13,9 respektive 12,6 procent. Detta torde ha att göra med Kunskapslyftet som inleddes år 1997, men förändringarna är små: från 10,5 år 1995 och 11,7 år 1996 för "Avhoppare 89-94". De som studerar på högskolan ökar successivt upp till cirka 10 procent, för båda årskullarna.

Figur 15 Studier för "Avhoppare 92-97" åren 1994-2000 efter skolform, procent

Källa: Egna bearbetningar, SCB.

6.1.5men många är helt utanför utbildning.....

En stor grupp är helt utanför utbildningssystemen under flera år efter att de skulle ha gått ut gymnasiet. Hela 58 procent av avhopparna 92-97 studerade inte alls under de tre åren 1998-2000, vilket motsvarar 32 420 individer. Detta är anmärkningsvärt mot bakgrund av att de inte hade ett slutbetyg år 1997.

6.1.6 och en del hamnar utanför både utbildning och arbete

Många av "Avhoppare 89-94" tog sig in relativt snabbt på arbetsmarknaden, men under lågkonjunkturen blev det fler som varken studerade eller arbetade.

"Avhoppare 92-97" gick i högre grad ut till ett läge ut till vare sig utbildning eller arbete men har därefter successivt ökat förvärvsverksamheten.

Det finns dock i bägge grupperna en kvarstående grupp individer som varken förvärvsarbetar eller studerar, trots att de under flera år borde ha stått till arbetsmarknadens förfogande. Framförallt är

denna grupp större bland avhopparna än bland de avgångna med slutbetyg.

Tabell 8 De som varken arbetar eller studerar – en översikt, procent⁸

År	Avhoppare 89–94	Avgångna 1992/93	Avhoppare 92–97	Avgångna 1995/96
1991	18,5			
1992	28,3			
1993	35,1	34,3		
1994	31,1	36,0	33,8	
1995	28,1	25,7	31,8	
1996	26,9	20,1	30,6	43,4
1997	24,4	16,9	29,8	30,5
1998	21,1	13,5	23,6	16,5
1999	20,3	13,1	22,3	15
2000	19,3		19,1	

Källa: Egna bearbetningar, SCB.

Det bör noteras att det är en relativt stor andel som både studerar och förvärvsarbetar. Av de totalt 17 468 personer bland ”Avhopparna 89–94” som arbetade år 1995, studerade 2 286 personer utöver arbetet samma år. År 1999 var motsvarande antal 20 686 förvärvsarbetande, av vilka 3 205 dessutom studerade.

6.1.7 Det är många i absoluta tal

Bland ”Avhoppare 89–94” är det drygt 20 procent som varken arbetar eller studerar år 1999. Det utgör i absoluta tal drygt 6 000 individer som trots ett antal år av högkonjunktur varken studerar eller arbetar. Bland dem som gått ut gymnasieskolan med slutbetyg är det dock också många i absoluta tal som varken studerar eller arbetar, även om den relativa andelen är lägre. År 1999 var dessa drygt 13 procent, vilket i antal är 12 400 individer.

Bland ”Avhoppare 92–97” var det år 1999 drygt 22 procent som varken arbetade eller studerade. Det motsvarar 12 300 individer. Bland dem med slutbetyg var det 15 procent, vilket i absoluta tal motsvarar 12 664 individer.

⁸ Uppgift saknas tyvärr för utelämnade år.

Antalet individer är högre bland dem som hoppat av senare under decenniet eftersom att avhopparna är en större andel av totalen (38 jämfört med 24 procent) och ett större antal gymnasieantagna (146 348 ungdomar jämfört med 126 264).

De som varken arbetar eller studerar är överrepresenterade bland dem som hoppat av gymnasiet men de är i absoluta tal många som varken arbetar eller studerar också bland dem som fått ett slutbetyg. Det tolkar vi som att avhopp i gymnasieskolan är en faktor som förklarar en bristfällig utveckling efter skoltiden, men även andra faktorer behöver analyseras.

6.1.8 De sitter löst på arbetsmarknaden

Endast 55 procent av "Avhoppare 89–94" och knappt 46 procent av "Avhoppare 92–97" var etablerade på arbetsmarknaden under år 1998 till 2000. Trots att det är en relativt hög andel som förvärvsarbetar är det således många som inte arbetar kontinuerligt, så som förvärvsarbete definierats i SCB:s statistik (se kapitel 4).

Tabell 9 De som haft förvärvsarbete tre år i rad 1992–94 resp. 1998–00, absoluta och relativa tal

År	Antal, grupp "Avhoppare 1989–1994"	Procent, grupp "Avhoppare 1989–1994"	Antal, grupp "Avhoppare 1992–1997"	Procent, grupp "Avhoppare 1992–1997"
1992-1994	9 972	32,9		
1998-2000	16 559	54,7	25 594	45,8

Källa: Egna bearbetningar, SCB

Samtidigt var relativt många var utanför arbetsmarknaden under flera år. Trots god konjunktur var nära 15 procent utan förvärvsarbete tre år i rad mellan 1998–2000, bland "Avhoppare 89–94" och närmare 19 procent bland "Avhoppare 92–97".

Tabell 10 De som *inte* förvärvsarbetat tre år i rad, 1992–94 resp. 1998–00, absoluta och relativa tal

År	Antal, grupp "Avhoppare 1989–1994"	Procent, grupp "Avhoppare 1989–1994"	Antal, grupp "Avhoppare 1992–1997"	Procent, grupp "Avhoppare 1992–1997"
1992-1994	8 473	28,0		
1998-2000	4 453	14,7	10 585	18,9

Källa: Egna bearbetningar, SCB.

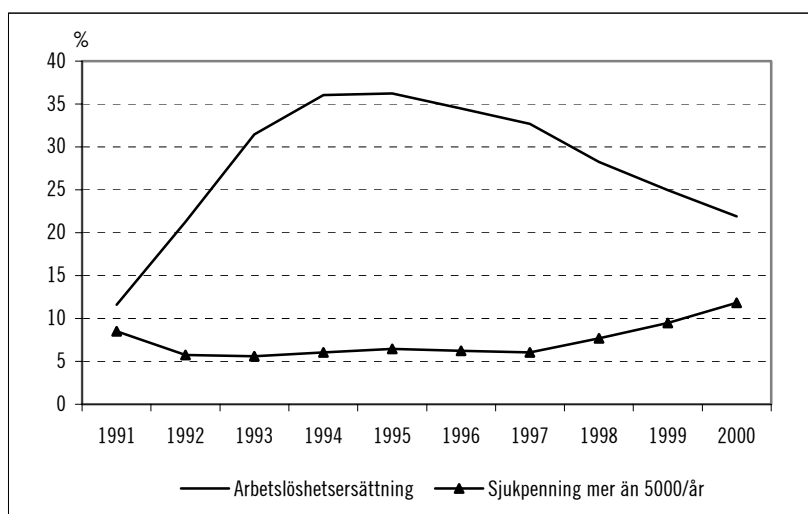
Att inte arbeta på hela tre år är en lång period. Om man i stället undersöker hur många som inte förvärvsarbetat under två år i följd, åren 1999 och 2000, ökar antalet till 5 521 personer motsvarande 18,2 procent bland "Avhopparna 89-94", och 12 926 personer motsvarande 23 procent bland "Avhopparna 92-97". En del av dessa individer studerar under något av dessa två år. Dessa utgör 4 117 personer motsvarande 13,6 procent av avhopparna 89-94, och 9 262 personer motsvarande 16,6 procent av avhopparna 92-97. Det kvarstår en grupp på 5-7 procent under en längre tid är utanför både studier och arbetsmarknad.

Successivt etablerar sig majoriteten av dessa individer på arbets- eller utbildningsmarknaden, och den grupp som är utanför både arbete och studier minskar under undersökningsperioden. Några år tidigare, under åren 1997 och 1998, var det betydligt fler som var utanför arbete och studier under flera år. Då var det nära 9 300 personer som under 1997 och 1998 varken studerade eller förvärvsarbetade bland avhopparna 92-97, vilket motsvarar närmare 17 procent av gruppen (se figur 12 och 13, appendix 1).

6.1.9 Många får arbetslöshetsunderstöd

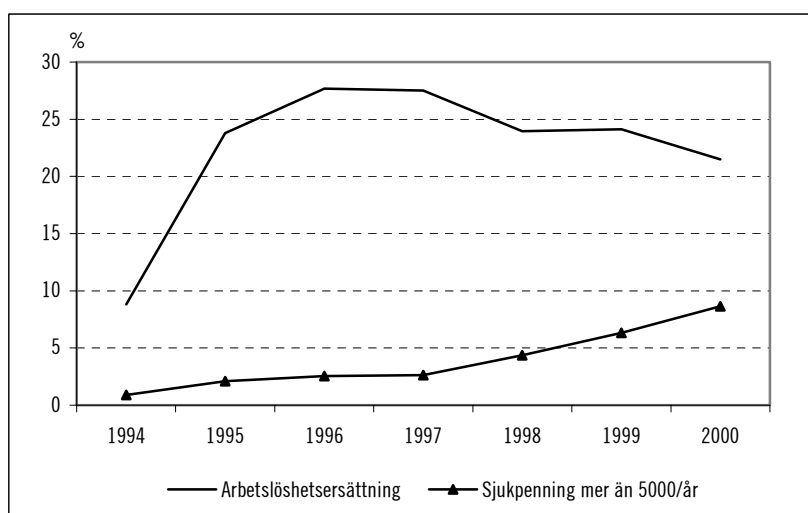
Att många är utanför eller går in och ut på arbetsmarknaden framgår av att det är många som under året fått arbetslöshetsunderstöd. Dessa grupper både förvärvsarbetar i hög utsträckning och erhåller omfattande bidrag. Också för dem som hoppade av gymnasieskolan 89-94 och som haft många år på sig att etablera sig på arbetsmarknaden, fick en av fyra arbetslöshetsunderstöd även under 1990-talets högkonjunktur.

Figur 16 De som fått arbetslöshetsersättning respektive sjukpenning bland "Avhoppare 89-94" 1991-2000, relativa tal

Källa: Egna bearbetningar, SCB.

Figur 17 De som fått arbetslöshetsersättning respektive sjukpenning bland "Avhoppare 92-97" 1994-2000, procent

Källa: Egna bearbetningar, SCB.

6.1.10 Det går sämst för dem från individuella programmet

De som går ut gymnasiet utan slutbetyg har en bakgrund från ett stort antal linjer. Likaså kommer de som varken studerar eller arbetar från en mängd olika linjer. För ”Avhopparna 92–97” särskiljer sig dock det individuella programmet som den allra vanligaste bakgrunden för dem som står utanför såväl utbildnings- som arbetsmarknaden.

I gruppen ”Avhoppar 92–97” har 15 procent gått individuella programmet, men av dem som är vare sig studerande eller förvärvsarbetande år 2000 har 28 procent gått på individuella programmet. Detta program är den vanligaste bakgrunden i denna grupp.

6.1.11 Slutsats: Det går sämre även för avhopparna

De som inte slutfört gymnasieskolan har en jämförelsevis sämre utveckling än de som har gått ut gymnasieskolan med slutbetyg. Andelen förvärvsarbetande är till att börja med högre bland avhopparna än bland dem som gått ut med slutbetyg, men de sistnämnda är i högre grad studerande. Den andel som varken studerar eller förvärvsarbetar är högre bland avhopparna än bland dem med slutbetyg, även efter många år då de förmodats stått till arbetsmarknadens förfogande och med möjligheter till kompletteringar. Likaså är det många bland avhopparna som får arbetslöshetsersättning.

Ungdomars långa tider med svårigheter att komma in på arbetsmarknaden och där de går för samhället dyrbara omvägar genom utbildningssystemen (se ESO-rapporten, Ds 2000:58), är en viktig och angelägen fråga. Denna bild bekräftas också av tidigare statistiska data. Det är relativt sett många som varken studerar eller arbetar. I absoluta tal är dock antalet som inte etablerar sig på arbetsmarknaden eller studerar vidare stort såväl bland dem som hoppat av som dem som gått ut med slutbetyg.

Resultaten indikerar att problemen i skolan går vidare genom utbildningssystemet och sedan vidare ut på arbetsmarknaden. Ungdomar som gått på det individuella programmet är överrepresenterade bland de avhoppare som flera år senare varken arbetar eller studerar.

Avhopp i gymnasiet kan bero på arbetsmarknadsrelaterade faktorer liksom strategiska, men svårigheter av olika slag att klara av utbildningskraven kan också vara betydande förklaringsfaktorer.

Materialet i denna rapport visar att de som av olika skäl hoppar av gymnasiet är en grupp vars möjligheter på arbetsmarknaden under den tid som studeras är sämre än övrigas, oavsett konjunkturläge och trots de möjligheter som finns för att i efterhand komplettera upp till bättre förutsättningar och ”komma igen”.

6.2 De som inte klarar skolan klarar sig sämre

I denna rapport beskrivs utvecklingen för ungdomar som utifrån olika perspektiv inte klarar av skolan. De går ut grundskolan med ofullständiga eller alltför låga betyg eller har inte fått slutbetyg från gymnasieskolan inom en rimlig tidsrymd. De grupper vi studerar möter låg- respektive högkonjunktur när de kommer ut och de är dessutom olika stora antalsmässigt och i relation till hela sin årskull.

Det går sämre för samtliga grupper som vi studerat med dessa olika former av problem med skolan, än för årskursen som helhet respektive de som har slutbetyg. Utvecklingen är dock relativt sett bättre för dem som inte fullgör gymnasieskolan inom fyra år, än för de grupper som gått ut grundskolan med ofullständiga eller mycket låga betyg. Den grupp som har hoppat av gymnasiet är dock väsentligt mycket större i antal.

År 1998 var ungdomarna bland dem som gick ut grundskolan med ofullständiga kunskaper år 89/90 24 år och ungdomarna som hoppade av gymnasiet mellan 92–97 22 år. Nedan visas hur deras utveckling ser ut år 1998 jämfört med genomsnittet för riket i åldern 20–24 år. Tabellen är endast en genomsnittlig jämförelse med ett åldersspann, men indikerar att jämfört med motsvarande ålderskategori för riket som genomsnitt är det betydligt fler som får arbetslöshetsunderstöd, färre som studerar och fler som varken arbetar eller studerar. Det går sämst för dem som lämnat grundskolan utan tillräckliga förkunskaper, men även de som inte fullgjort gymnasiet inom fyra år uppvisar en sämre utveckling än genomsnittet i riket för motsvarande ålder.

Tabell 11 **Sysselsättning 20–24 år, riket år 1998**

Årskullar	Totalt	Förvärvsarbetande	Andel %	Varav studerande	Med arbetslöshetsunderstöd under året
20–24 år	533 317	293 053	54,9	59 440	55 836

Ej förvärvsarbetande

Årskullar	Antal ej förvärvsarbetande	Varav studerande	Varav värvningspliktiga	Varav förtidspens.	Med arbetslöshetsunderstöd under året	Varav övriga	Föräldraledig
20–24	240 264	142 038	9 624 (1,8%)	4 627	22 972	61 003	11 801 (2,2%)

Källa: SCB Statistisk årsbok, 2001

Tabell 12 **Jämförelse år 1998**

	Riket 20–24 år	"Skolproblem 1989/90" 24 år	"Avhoppare 1992–1997" 22 år
Andel förvärvsarbetande	55%	46%	58%
Andel studerande	38%	25%	23%
Andel varken förvärvsarbetande eller studerande	18%	37%	24%
Andel med arbetslöshetsunderstöd under året	15%	28%	24%

Källa: Egna beräkningar, SCB

Det går inte att utläsa ur vårt datamaterial vad de ungdomar gör som varken förvärvsarbetar eller studerar. Problemen ur ett samhällsekonomiskt perspektiv med de grupper som har skolproblem i grundskolan och de som hoppar av gymnasieskolan är att de är överrepresenterade bland dem som är utanför såväl utbildnings- som arbetsmarknaden under många år, att beroendet av arbetslöshetsunderstöd är stort och att de aktiviteter som görs under tiden inte synes vara av värde för att få nya möjligheter i arbetslivet. Det gör att konsekvenserna av att inte gå ut skolan med tillfredsställande grundkunskaper och att "tappa sugen" under gymnasietiden, är bekymmersamma för både individen och samhället, vilket torde mana till eftertanke och åtgärder.

Skolans har en sorterande funktion och den sortering som görs följer individen ut i livet. Våra resultat visar att en ”utsortering” på ett tidigt stadium i hög grad påverkar livet. Trots att det finns många år och många system för att ta igen förlorade chanser innebär en tidig utsortering en hög risk för att också sorteras ut eller sortera ut sig själv inom utbildning och yrkesliv. De som misslyckats i grundskolan är klart överrepresenterade bland dem som också riskerar att hamna utanför såväl arbete som utbildning.

Den utsortering som görs i skolan kan bero på många bakgrundsfaktorer. De faktorer som ligger till grund för avhoppet belyses inte här. Detta material kan inte svara på frågan i vilken grad avhoppet – genom ofullständig kunskap eller negativ signal till arbetsgivare – är avgörande och i vilken grad faktorer i personlighet, social bakgrund etc. ger de sämre utvecklingsmöjligheterna. Det är dock viktigt att betona forskningen om ”effektiva skolor” som visar att bakgrundsfaktorerna inte är totalt deterministiska för ungdomarnas förmåga och skolresultat.

Skolan är inte enbart en sorterande process, utan även en kunskapsuppbyggande. Bristande kunskap genom ofullständig eller bristfällig skolgång ger enligt vissa teoriinriktningar sämre möjligheter på arbetsmarknaden. Enligt ITPS (2001) är andelen arbeten i näringslivet som kräver gymnasiekompetens 54 procent, medan andelen arbeten som saknar eller har små krav på formell utbildning är cirka 5 procent. Samtidigt är det 21 procent av befolkningen som endast har förgymnasial utbildning. ITPS drar slutsatsen att andelen jobb utan krav på särskild utbildning är betydligt lägre än den andel av befolkningen som har enbart folkskola eller grundskola. Detta talar för att de grupper som studeras i denna rapport har kompetensbrister som kan leda till svårigheter på arbetsmarknaden. Till detta kommer det faktum att ungdomar, till följd av att de oftare är nyanställda än vuxna, först får gå vid nedskärningar och oftare har tillfälliga anställningar, i större utsträckning drabbas av arbetslöshet än vuxna.

7 Åtgärder för att uppnå bättre skolresultat – internationella exempel

7.1 Policier för bättre skolresultat inom OECD

OECD har gjort ett relativt omfattande arbete med att analysera och mäta problem med skolresultat i olika länder. Syftet har varit att få en djupare förståelse för ”skolmisslyckande” inom OECD-området. Under senare år har flera rapporter publicerats, där skolresultat i länder jämförs och där även policyrelevanta slutsatser dras. I

Inledningsvis beskrivs de indikatorer som används och några av de resultat man fått fram i detta arbete. I de följande avsnitten ges exempel på de insatser som gjorts i Storbritannien och Nederländerna för att förbättra skolresultaten.

7.1.1 Indikatorer på skolresultat

De vitt skilda utbildningssystem som finns inom olika länder gör att jämförelser av skolresultat mellan länder inte enkelt låter sig göras. Inom OECD:s arbete har indikatorer tagits fram som visar att låga skolresultat varierar kraftigt såväl mellan som inom länder. Det går att utläsa från dessa resultat att det finns länder som har ett mycket högt medelresultat och samtidigt låg spridning. Det är således inte så att ett högt skolresultat förutsätter att vissa ”lämnats bakom”.

Att gå om ett år i skolan är en av de åtgärder som görs för att förhindra skolmisslyckande, och som är vanligt förekommande i vissa länder som t.ex. Frankrike, Italien, Tyskland och Turkiet. OECD (1998) hävdar dock att de studenter som är ”överåriga” är de med mest problem. I studien dras därför slutsatsen att en stor andel av elever som går om inte ger tillfredställande resultat, och snarare är ett symptom på skolmisslyckande än en strategi för

att motverka detta.

Avhopp från skolan är en av de viktigaste indikatorerna på skolmisslyckande. Det är dock den som är svårast att mäta och jämföra mellan länder. Den obligatoriska skolan slutar mellan 14 och 18 år i olika OECD-länder. Avhopp mäts på olika sätt: (1) som andelen som inte går i skolan vid den ålder då den obligatoriska skolan slutar, (2) som den andel som inte går i skolan vid 17 års ålder, (3) som den andel som inte går i skolan vid en tidpunkt när gymnasieskolan förväntas vara avklarad. Slutligen kan man också använda den definition som vi haft i arbetet med denna studie – (4) som den andel som efter ett specificerat antal år ännu inte erhållit slutbetyg. Andelen som får godkänt slutbetyg från gymnasieskolan varierar kraftigt mellan länder: från under 40 procent till över 90 procent.

7.1.2 Politik för bättre skolresultat

Policies för att förbättra skolresultaten kan vara förebyggande eller ”räddande”. I de flesta länder är det vanligast att i efterhand försöka åtgärda problem som redan uppstått. På senare tid har dock förebyggande politik kommit högre upp på agendan. Några förebyggande åtgärder som görs inom OECD-länderna är att förbättra och tidigarelägga skolan för de yngsta barnen, att förlänga den obligatoriska utbildningen och att reformera läroplaner, pedagogik, organisation och kontrollsystem. I vissa länder är åtgärder på skolnivå omfattande, medan andra fokuserar mer på utbildningssystemet.

Några av de slutsatser som analyser om skolmisslyckande (OECD, 1998) har genererat är:

- Länder behöver ta till sig detta problem i högre grad och analysera den nationella situationen. Kvantitativa data visar att det finns ett stora variationer i skolprestationer mellan dem som ligger högst upp respektive längst ner. Det finns också många som går på gymnasienivå och ibland även i eftergymnasial utbildning som saknar kunskaper för att klara sig i samhället och på arbetsmarknaden.
- Det behövs en tydlig politisk vilja att arbeta med dessa problem och krafter behöver mobiliseras för att finna tänkbara strategier.

- Strategier för att lösa skolmisslyckande kräver tvärpolitiskt samarbete för att matcha komplexiteten i frågan.
- En lärdom är betydelsen av individuellt anpassade lösningar för att tillmötesgå behoven hos varje elev som riskerar att inte klara skolan. Genomgående betonas därför strukturer som bygger på individuella lösningar och flexibilitet.
- Det finns även konsensus kring vikten av tidiga lösningar, innan problemen vuxit sig alltför stora för individen.
- Trots att det finns stora olikheter i utbildningssystem inom OECD, betonas vikten av att sprida goda exempel och lärdomar.
- Indikatorer behöver utvecklas, såväl på nationell som på internationell nivå.

7.2 Arbetet för att förbättra skolresultaten i Storbritannien

Storbritannien var i mitten av 1990-talet ett land med jämförelsevis stora sociala problem. Storbritannien toppade EU-ländernas listor över social utslagning, andelen barn som växte upp i hem med föräldrar utan arbete, förekomsten av tonårsgraviditeter och droganvändning bland unga. Kriminaliteten fördubblades mellan 1980 och 1995 och barnfattigdomen tredubblades mellan 1979 och 1995. Antalet avstängningar från skolan fyrdubblades under 1990-talet, liksom droganvändningen. Av ungdomarna mellan 16 och 18 år var 9 procent inte i utbildning eller i arbete år 1997 och 10 procent av männen i åldersgruppen 18–24 år var alkoholberoende. Inte mindre än 20 procent färre 18-åringar fortsatte skolan jämfört med EU:s genomsnitt och Storbritannien var ett av de länder i Europa där läsförståelsen var dålig (SEU, 2001).

I slutet på 1990-talet kom dessa sociala problem att få hög politisk prioritet och bland satsningarna fanns många åtgärder som rörde skola och utbildning. Arbetet organiseras sedan 1997 i en för ändamålet nyinrättad enhet *Social Exclusion Unit* inom *Cabinet Office*. Denna enhet bildades mot bakgrund av att dessa sociala problemen karakteriserades av att de är av mångdimensionell natur. Inom *Social Exclusion Unit* samordnas politiken och enheten tacklar frågor som berör olika departement som t.ex. avhopp från skolan, tonårsgraviditeter, ungdomar i riskzo-

nen och nedgångna områden i städerna.

Social Exclusion Unit (SEU) arbetar i nätverk mellan departementen för att inte dubblera arbetet inom olika frågor, och har också mycket samarbete med kommuner, lokala myndigheter och andra organisationer. SEU organiserar också nya enheter och projektgrupper för frågor som löper över departementsgränserna. Enheten rapporterar direkt till premiärministern och arbetar efter resultatnriktade indikatorer som skall uppnås vid vissa fastställda tidpunkter.

7.2.1 Skolproblem som krävt lösningar

Sedan början på 1980-talet har utbildningsnivåerna höjts i Storbritannien, men den är fortfarande låg jämfört med andra länder, och många lämnar skolan utan tillfredställande baskunskaper. År 1995 var testresultaten i matematik för 13-åringar under EU-genomsnittet, liksom de vuxnas förmågan att läsa. Andelen rätta svar vid en internationell test var i Storbritannien drygt 50 procent, jämfört med EU-genomsnittets närmare 60 procent (EU,2000). Andelen som studerade vid 18 års ålder i Storbritannien var 1994/95 drygt 50 procent, vilket kan jämföras med ett EU-genomsnitt på närmare 75 procent. Endast 68 procent av befolkningen i Storbritannien mellan 25 och 34 år har minst gymnasieutbildning, vilket är relativt litet och kan jämföras med Sveriges 91 procent (SEU, 2001).

Den konservativa regeringen introducerade i slutet på 1980-talet nationella standardprov i kärnämnen för åldrarna 7, 11 och 14. Resultaten av dessa prov är offentliga och resultaten för 11-åringarna presenteras i de stora tidningarna som rankingtabeller mellan skolor. Dessutom utvärderas skolorna regelbundet av regeringens utvärderingsenhet och dessa resultat är också offentliga.

År 1999 var problemen med dåliga skolresultat fortfarande stora, trots förbättringar under senare år. Bland 16-åringar fick drygt 6 procent inga betyg (GCSE A-G)⁹ i något ämne. Närmare 10 procent fick inte betyg i engelska och drygt 11 procent fick inte betyg i matematik. Närmare 8 procent fick inte betyg vare sig i engelska eller i matematik (DfEE, 1999).

⁹ General Certificate of Secondary Education, GCSE, är de betyg som ges vid 16 års ålder. Det ges från A–G, där A–C anses vara godkänt. Uppnås inte nivå G ges inget betyg.

Det finns stora skillnader i betyg mellan skolor, och de skolor som finns i s.k. problemområden hade år 1999 genomgående sämre resultat än genomsnittet. Dubbelt så många relativt sett var utan betyg år 1999 i skolor i problemområden jämfört med genomsnittet. Andelen som uppnådde nivå 4 (KS2)¹⁰ i engelska och matematik var 54 procent i problemområden jämfört med 70 procent i genomsnitt (DfEE, 1999).

Antalet avstängningar från skolan ökade kraftigt under 1990-talet: från 2 910 elever år 1990/91 till 12 476 år 1995/96. Skolavstängning skall endast användas när alla andra medel prövats och i majoriteten av fallen är avstängningen temporär. I London var 80 procent av avstängningarna temporära.

Trots att det inte är en homogen grupp som stängs av så är elever med vissa karakteristika överrepresenterade. Inte mindre än 83 procent är pojkar och två tredjedelar av dessa är mellan 13 och 16 år. I Storbritannien har svarta mer än tre gånger så hög sannolikhet att stängas av från skolan jämfört med genomsnittet. Elever med särskilda behov har sju gånger så stor sannolikhet att sluta jämfört med genomsnittseleven (Donovan, 1998).

Skolavstängningar är koncentrerade till vissa skolor. Två tredjedelar av avstängningarna i gymnasieskolan inträffade i en fjärdedel av skolorna under 1995/96, och i en fjärdedel av alla skolor gjordes inga avstängningar alls under 1995/96. Det har beräknats att endast 15 procent av dem som hoppar av återvänder till den "vanliga" skolan. Aggressivt beteende ligger bakom endast en fjärdedel av avstängningarna och det finns kritiker som menar att den ökade konkurrensen mellan skolor är en förklaringsfaktor eftersom alla skolor vill ha ett gott rykte och bra elever (Donovan, 1998).

7.2.2 Initiativ för bättre skolresultat

Labourregeringen har ambitionen att förbättra utbildningen i landet och har i en rad dokument understrukt denna ambition. Regeringen har under senare år lanserat flera nationellt fastställda program för att lösa problemen med social integration. De nationella initiativen integreras i lokala handlingsplaner och ut-

¹⁰ Läroplanen är uppdelad i "key Stage 1" för åldern 5 till 7 år, och "Key stage 2" (KS2) för åldern 7 till 11 år. I slutet av KS2 skrivs standardprov i engelska, matematik och naturvetenskap. Resultaten bedöms utifrån en skala på 1–8, där 4 är den förväntade nivån.

¹¹ Dessa grupper beräknas utifrån födelse land eller föräldrarnas födelse land.

förs av lokala aktörer i samverkan. Några exempel på nationella initiativ är:

- *Excellence in Cities* som startade år 1999 med syftet att utveckla skolorna i storstäderna. Excellence in Cities erbjuder ett paket av åtgärder och resurser för att tackla de speciella problem som ofta finns i storstadsskolorna. Skolorna agerar nätverk med delvis gemensamma resurser. Ett annat program är *Excellence Clusters* som fokuserar på problemområden och skolor i nätverk där både framgångsrika skolor och problem-skolor ingår. Dessa två program täcker en tredjedel av alla elever på gymnasienivå i England.
- *Education Action Zones* är en åtgärd som är baserade på geografiska målområden. Inom detta program erbjuds extra resurser till de områden som har störst problem såväl i städer som på landsbygden. Resurserna skall användas till att ta fram nya och innovativa arbetsformer som att förbättra skolresultaten. Education Action Zones omfattar cirka 10 procent av skolorna i England.
- *Learning Support Units*. Elever som riskerar att inte få fullständiga betyg kan utnyttja särskilda *Learning Support Units* för att kortsiktigt erbjuda alternativ utbildning utanför klassrummet. År 2001 fanns omkring 1 000 Learning Support Units i Storbritannien. Programmet har även påverkat ungdomskriminaliteten som enligt utvärderingar har minskat lokalt efter införandet.
- *Connexions Service* är ett initiativ för att stödja ungdomar med rådgivning om utbildning och övergången till arbetsmarknaden. Connexions erbjuder information och rådgivning till tonåringar av personliga rådgivare som finns på skolor, colleges och andra platser där ungdomar träffas och kan nås. Rådgivarna har två huvudmål: att öka utbildningsdeltagandet och förbättra skolresultaten, men har också som mål att minska drogberoendet och antalet tonårsgraviditeter. Programmet

har ett antal kvantitativa mål för ökat deltagande och förbättrade prestationer i utbildningen. Ungdomarna själva har varit med och bestämt utformningen av tjänsterna, och genom att de finns på flera alternativa ställen kan rådgivarna också nå ungdomar som annars är svåra att få kontakt med. De arbetar med en bred målgrupp, men syftar till att särskilt fånga in de ungdomar som befinner sig i riskzonen.

- *Policy Action Teams* (PAT) bildades år 1998 i anslutning till SEU för 18 olika områden, däribland skola och utbildning, vilket fick benämningen School Plus Policy Action Team. Schools Plus har i hög grad haft uppgiften att förbättra skolresultaten genom att integrera skola och utbildningstjänster med övriga samhälliga tjänster. Tanken är att föräldrar och övriga samhället knyts närmare skolan om flera tjänster samlas där, och att skolan därmed kan nå ut med både föräldrakontakter och utbildningstjänster till grupper som annars är svåra att nå. Denna ambition bygger på idén att dåliga skolresultat är ett mångdimensionellt problem som bör hanteras med mångdimensionella lösningar. En annan huvuduppgift för Schools Plus är att utveckla metoder för att mäta och utvärdera skolans resultat samt att sprida goda exempel.
- *Education Maintenance Allowances* introducerades för att hjälpa ungdomar från lägre klasser att fortsätta studera efter den obligatoriska skolgången. År 1999 startade 15 pilotområden som under år 2000 expanderade till 41. Understöd lämnas till ungdomar som fortsätter heltidsstudier efter skolår 11, och vilkas föräldrar tjänar mindre än 30 000 pund per år. Ungdomarna skriver på ett kontrakt där de förbinder sig att fullgöra studierna med fullgott resultat. Pilotprojekten täcker i dag ungefär 30 procent av landet. Utvärderingar visar på signifikanta ökningsantalet elever som fortsätter studera.

Den organisation som fördelar resurser, *Education Standard Spending Assessment* (SSA), tar hänsyn till olikheter i resursbehoven när resurserna fördelas. Ett kriterium som används vid fördelningen är *Additional Educational Needs* som bygger på tre faktorer: ensamstående föräldrar, inkomstbidrag och etnisk bakgrund. År 2000 utgjorde *Additional Educational Needs* drygt 15 procent av skolornas finansiering. Det är dock upp till de lokala myndigheterna att fördela dessa resurser, vilket inneburit att det finns stora skillnader i olika delar av landet i hur mycket extra resurser skolor med likartade problem får. De program och åtgärder som lanserats för att öka den sociala integrationen i utvalda målområden får specifik finansiering.

7.2.3 Utveckling av skolresultat

Det finns en hög ambition på resultatredovisning med betoning på kvantitativa data inom utbildningsväsendet. De resultat som uppnåtts av senare års politik är goda, men sedan satsningarna på denna politik inleddes har regeringen haft draghjälp av konjunkturen. Detta kan dock troligen inte förklara samtliga resultat. Avstängningarna i skolan har fallit med 18 procent mellan åren 1997 och 1999, fler fortsätter att studera och andelen tonårsmödrar under utbildning eller i arbete har ökat från 16 till 31 procent från 1997 till 2000 (SEU, 2001).

I de tester som var år 2000 uppvisades förbättringar under senare år. Sedan 1998 hade testresultaten för 11-åringar (mätt som andel som har nivå 4 eller mer) förbättrats från 65 till 75 procent i engelska, från 58 till 72 procent i matematik och från 69 till 85 procent i naturvetenskap. Målsättningen är att 85 procent av eleverna skall uppnå nivå 4 eller högre i engelska och matematik, och att åtminstone 35 procent skall uppnå nivå 5.

Resultaten har förbättrats mer i problemområden än igenomsnitt, och skolor som ligger inom *Excellence in Cities* har förbättrat sina resultat mer än dubbelt så mycket som genomsnittet i procentandelar mellan åren 1999 och 2000 (SEU, 2001).

Nya metoder har införts för att komma tillrätta med avstängningarna. Dessa inkluderar att minska avstängningar som inte är berättigade, att erbjuda alternativ undervisning och att erbjuda skolor med stora problem extra resurser. Antalet permanenta avstängningar har minskat med 18 procent mellan 1997 och 1999. Det innebär att halva målsättningen har uppnåtts halvvägs in i

programmet. Avstängningarna för svarta elever har sjunkit mer än genomsnittet.

Åtgärderna för att få ner skolkniven har däremot till stor del misslyckats. Målet var att skolket skulle minska med en tredjedel fram till år 2002, men totalt sett för landet var siffran för skolkniv oförändrad mellan 1997 och 2001, även om goda resultat förekommer lokalt.

Åtgärderna mot skolkniv har främst bestått av *truancy sweeps* och detta arbete har därför intensifierats. I *truancy sweeps* plockar polisen upp skolkniv ungdomar och för tillbaka dem till skolan. Skolor som uppvisat extra goda resultat har chansen att vinna *Truancy Buster* vilket är ett pris på 10 000 pund. År 2001 fick 50 skolor detta pris. Dessa skolor har visat att de kan reducera skolket, trots svåra omständigheter. En handbok har givits ut om vad dessa framgångsrika skolor har gjort och vad det har lett till. Skolor med mer skolkniv än genomsnittligt är tvungna att sätta upp mål och handlingsplaner för att reducera detta.

7.3 Åtgärder mot skol- och ungdomsproblem i Nederländerna

Nederländerna har höga andelar av grupper med annan etnisk bakgrund, särskilt i storstäderna. I staden Amsterdam har dessa grupper ökat från 26 procent år 1992 till 44 procent år 1999.¹¹ Ett av problemen i Nederländerna är att barn med utländsk bakgrund ofta har bl.a. stora språksvårigheter och hoppar av skolan i förtid. Tidigare var politiken fokuserad på utländsk bakgrund som en huvudfaktor bakom att vissa ungdomar befinner sig i riskzonen. Men eftersom detta leder till att närmare hälften av befolkningen skulle finnas i riskzonen har man nu ett mer fokuserat synsätt. Det nuvarande kriteriet utgår från föräldrarnas utbildningsbakgrund och målet är att kunna ge extra stöd till cirka 20–25 procent av ungdomarna.

Avhoppet från skolan har minskat under senare år, främst beroende på att den andel av de avhoppade som återgår till skolan blivit större. Den utmaning som regering ser framför sig är att behålla denna utveckling.

Tabell 13 De som lämnar skolan i förtid i Nederländerna 1998, procent

	1998
Andel rapporterade avhoppare	4,1
Andel åter till skolan	1,5
Netto drop-out	2,6

Källa: Dutch National Action Plan Against Poverty and Social Exclusion 2001.

Programmen i gymnasieskolan i Nederländerna har delats in i högre och lägre. De kan vara generella eller yrkesinriktade. Andelen som klarar examen är högst på den lägre och den praktiskt inriktade gymnasieskolan, där den är över 90 procent. Det beror på att svagare elever kan välja en lättare examensnivå.

7.3.1 Initiativ och resultat

Politiken för att förbättra skolresultaten delas in i åtgärder för att kompensera för *educational disadvantage*, åtgärder för att minska skolavhoppet och vidta åtgärder för att garantera tillgänglighet till utbildning för alla.

Åtgärder för "missgynnade" inkluderar tidig identifikation av barn med potentiella svårigheter, program för de yngsta eleverna och språkutbildning. Vissa åtgärder riktar sig mot utvalda skolor. Skolor som har en hög andel missgynnade elever erbjuds program som utarbetas i samverkan med skolorna. Dessa program inkluderar intensifierad undervisning för vissa elever och bättre metoder att identifiera missgynnade elever.

Skolorna är tvungna att rapportera antalet avhoppade elever för att i högre grad möjliggöra att åtgärder skall kunna sättas in. Man har i Nederländerna som målsättning att halvera antalet som slutar skolan för tidigt fram till år 2010.

En annan åtgärd som riktar sig till skolor i problemområden är de s.k. breda skolorna. Dessa skolor har inrättats på initiativ av regeringen. Många kommuner ser breda skolor som ett användbart instrument för att kunna föra en integrerad ungdomspolitik. Termen breda skolor inkluderar åtgärder där kommunala tjänster anknyts till skolan. Dessa syftart resulterar i att skolan blir en knutpunkt i stadsdelen, där ett brett spektra av tjänster erbjuds både barn och vuxna.

Skolan kommer på så sätt att i högre grad samarbeta med t.ex.

socialarbetare, polis och barnvårdscentraler. Målsättningen är också att på detta sätt involvera föräldrarna mer i barnens skol-utveckling än vad som vanligen sker vid en skola. Dessa skolor finns i de mest utsatta områdena, eftersom det där finns en mängd problem som hänger ihop med skolan, och som påverkar skolgången och de framtida utvecklingsmöjligheterna negativt.

I regeringens politik för att förbättra skolresultaten har för varje utsatt grupp kvantitativa mål satts upp. För barn med inlärningssvårigheter (vilka är identifierade och kvantifierade) skall dessa svårigheter reduceras från 2 till 1,5 år 2006.

I Nederländerna har man tagit intryck från arbetet med *Education Action Zones* i England och har inrättat motsvarande system där problemområden får mer resurser, som bygger på elevsammansättningen. Ett medelklassbarn får resurser med index 1, en elev från t.ex. arbetarklass får resurser gånger 1,25 och ett marockanskt barn har en faktor på 1,9.

I Nederländerna diskuteras emellertid riktigheten i att utforma politiken utifrån utpekade grupper. Att ge extra resurser utifrån statistiska indikatorer om vissa gruppers prestationer i skolan är kontroversiellt. Vissa förordar mer generella lösningar.

7.3.2 Förebyggande ungdomspolitik

OECD har initierat ett forskningsprojekt inom temat social integration där två orter i Nederländerna jämförs utifrån hur de byggt upp strukturer och organisationer för att bemöta behoven hos barn och ungdomar som riskerar socialt utanförskap. I projektet analyseras olika sätt att organisera verksamheten av offentliga tjänster och vilket resultat det ger för att förebygga social utslagning.

De två utvalda orterna var Amsterdam och Arnheim. Amsterdam är en storstad med över 700 000 invånare, medan Arnheim är en medelstor stad med 135 000 invånare. Arnheim är känt som en stad med lång tradition för framgångsrikt arbete med "missgynnade" ungdomar. Staden deltar i programmet *National Educational Priority Policy Programme* (OVB), vilket är ett nationellt initiativ inom utbildningsområdet. Amsterdam utgörs av ett stort antal relativt självständiga stadsdelar, vilket gör förut-sättningarna annorlunda. Ansvar för skolfrågorna är i Amsterdam delat mellan staden och skolstyrelserna. Ansvar för ungdomspolitiken är dock regionalt medan det för övrig socialpo-

litik är huvudsakligen lokalt. Detta gör att samverkan inte uppstår naturligt utan behöver organiseras fram.

Den nya regeringen från 1998 utsåg en särskild minister för storstadspolitiks- och integrationsfrågor. I dessa områden inkluderas även skol- och ungdomsfrågor och ett antal handlingsplaner har lagts fram för bl.a. den lokala förebyggande ungdomspolitiken. På nationell nivå är det traditionellt en relativt strikt uppdelning mellan olika ansvarsområden, men på både central och lokal nivå skall en övergripande och förebyggande ungdomspolitik utformas och implementeras i samverkan över ansvarsområdena. Många kommuner har under senare år fått assistans för att bygga upp nya sätt att arbeta på, till följd av att gamla barriärer kan vara svåra att rucka på.

I Arnheim arbetar en arbetsgrupp med utbildningsfrågor och för att samordna insatser som berör skola och utbildning. Denna står i direktkontakt med lokala beslutsfattare. De strategier som används är bl.a. skolkontaktpersoner som är av samma etniska bakgrund som eleverna och som tjänar som en "brygga" mellan skolan och familjen. Det finns fyra skolkontaktpersoner i staden och de arbetar med såväl utbildningsfrågor som andra ungdomsfrågor som t.ex. droger och kriminalitet. En ytterligare strategi är att knyta föräldrarna närmare skolan och detta arbetar även skolorna med själva. Dessutom finns liksom i andra delar av Nederländerna ett betydande frivilligarbete.

Resultaten från Arnheim är överlag högre än det nationella genomsnittet. Detta sägs bero på att de över tiden har etablerat goda samverkansformer mellan alla berörda parter. Arnheim rankades som bäst *Educational Priority Area* under de år som programmet fanns, 1994–98. Systemet med skolkontaktpersoner fungerar väl, till stor del beroende på att de även förmedlar en positiv förebild för ungdomar och familjer och de avlastar arbetsgruppen för utbildningsfrågor.

I Amsterdam är strukturen mer komplex med multidisciplinära grupper *Youth Care Advisory Teams* (YCAT), som består av t.ex. socialarbetare, psykologer, skolpersonal och vid behov medverkande från polisen, socialvården m.fl. Dessa arbetar gränsöverskridande mellan både olika stadsdelar och olika politiska områden, och de är en viktig del av såväl skolpolitiken som den förebyggande ungdomsvården. Syftet är att kunna samla resurser och vid behov specialister. Dessa team "screenar" ungdomar i riskzonen och sätter in förebyggande åtgärder. Det har uppfostrat myndigheterna i Amsterdam att arbeta över myn-

dighets- och politikgränser när det gäller ungdomsfrågor, liksom att arbeta över stadsdelsgränser inom staden för att kunna dra nytta av gemensamma resurser och specialister.

YCATs i Amsterdam är konstruerade för att undvika de misslag som gjordes av deras föregångare *Consultation Teams*. Dessa har i utvärderingar kritiserats för att i alltför hög grad enbart ge råd utan att kunna erbjuda hjälp. Dessutom uppfylldes inte de uppställda målsättningarna och kostnaderna blev för höga. YCATs arbetar därför i nära samarbete med institutioner som kan erbjuda direkt hjälp till ungdomar och deras familjer. *Consultation Teams* förde dock det goda med sig att de lade en grund för samarbete mellan olika stadsdelar, organisationer och politikområden.

8 Avslutande kommentarer och behov av vidare studier

Dåliga skolresultat är till stor del beroende av social bakgrund och individuella egenskaper och förutsättningar. Det finns dock skolor som uppvisar bättre resultat även i problemtungda områden, vilket talar för att det inte är hållbart att helt luta sig mot ett socialt deterministiskt tankesätt. De kunskapsmål som finns uppställda för grundskolan är de som bedöms krävas för att klara ett fullvärdigt liv i samhället av idag, och det är en rimlig målsättning att alla ska kunna uppnå den nivån, oavsett social bakgrund. Samhället kan inte kompensera alla brister i bakgrund och hos föräldrar, men samhället kan och bör alltid ge ungdomar tillgång till skolan, och de förutsättningar som krävs för att klara skolan bra.

Både grund- och gymnasieskolan har problem i dag. Att en fjärdedel går ut grundskolan utan de kunskaper som behövs för att klara sig i dagens samhälle manar till analys och åtgärder. Ambitionen att alla ska gå i gymnasieskolan har stannat vid en ambition där det inte varit tillräckligt att öppna upp gymnasieskolan för alla. Statistiken som redovisats i det föregående har visat att det inte räcker att öka tillträdet, utan att också öka möjligheterna för att vilja och kunna klara av studierna.

De empiriska frågeställningar som behandlas i denna rapport är ett första steg i en analys av vad dessa skolproblem leder till och vad som kan göras åt dem. Kunskaperna om de ungdomar som har dåliga skolresultat är låg.

Det vi kan se vid första anblicken, är att det går sämre för de ungdomar som går ut grundskolan med ofullständiga eller låga betyg under den tid som studeras. Detta talar för att system som erbjuder en "andra chans" kan vara väsentliga för vissa grupper, men erbjudandet når inte alla och inte dem som kanske behöver det allra mest. Kanske är det alltför jobbigt att i efterhand försöka komma igen, kanske har självbilden av att inte kunna redan etsat sig fast. Dessa frågor får inget svar i denna rapport, utan frågorna får besvaras av andra.

Vi kan inte heller besvara i vilken mån det är den signal betygen ger, den låga kunskapsnivån eller andra bakgrundsfaktorer som gör att det inte går bra.

Det vi kan slå fast är att, oberoende av olika förklarande faktorer, är ett skolmisslyckande redan i grundskolan en indikator på en hög risk för en dålig framtida utveckling – och därmed också på höga kostnader för samhället. För dessa ungdomar synes det som att det inte räcker att utbildning på högre nivå är tillgänglig, om inte åtgärder samtidigt vidtas för att förbättra förutsättningarna att klara studierna. Det är viktigt att kunna identifiera dessa riskgrupper och intervensera tidigt.

Åsikterna mellan olika forskningsinriktningar går i sär om det är bristande kunskaper från utbildningen eller något annat som spelar roll för hur det går på arbetsmarknaden. De grupper som analyseras här har förmodligen nackdel både genom utbildningens filtrering och reella kunskapsbrister och troligen är båda viktiga för hur svårt det är för ungdomar att ta sig in på arbetsmarknaden. Även arbetsmarknadens funktionssätt spelar roll för ungdomarnas och relativt lågutbildades möjligheter att etablera sig på arbetsmarknaden.

Även de som inte gått ut gymnasieskolan med slutbetyg inom fyra år uppvisar en sämre utveckling än de som har slutbetyg. Denna grupps utveckling är betydligt bättre än de som inte klarat grundskolan, framförallt är det relativt höga andelar som förvärvsarbetar, men det är fortfarande många som är beroende av arbetslöshetsunderstöd, som varken arbetar eller studerar och det är relativt få som studerar vidare. Problematiken verkar inte vara så enkel att dessa ungdomar är skoltrötta en period och sedan kommer igen. Åtminstone vissa bland dem kommer inte igen inom den period som studeras.

Man kan å ena sidan hävda att de resultat vi får fram i denna studie är föga uppseendeväckande och att det alltid kommer att finnas en grupp som det går sämst för både i skolan och i arbetslivet. Å andra sidan är det inte acceptabelt att så många ungdomar relativt sett misslyckas redan tidigt i skolan. Problemen rättar inte till sig utan ökar sannolikheten för svårigheter längre fram både när det gäller utbildning och möjligheterna att få ett arbete. Stora resurser läggs ner på att i efterhand korrigerar för tidigare utbildningsmisslyckanden, men våra resultat visar att svårigheterna trots detta består.

De resultat vi ser tolkar vi som att det behövs insatser tidigt och inte i efterhand. Inte enbart i form av ”andra chans” och inte i form av passiva, fördelningspolitiska bidrag när utvecklingen de facto har kraschlandat. De resurser som sparas in på skolungdomar kan förväntas komma i form av andra kostnader senare. Hur stora dessa kostnader är behöver utvärderas mer och sättas i relation till kostnaderna för olika former av insatser.

Andra länder har visat att det går att påverka den negativa utveckling som följer av skolmisslyckande. I många av dessa länder ses skolmisslyckande som ett mångdimensionellt problem som till en del löses inom skolans väggar, men som också kräver och drar nytta av åtgärder inom andra politikområden. Vi anser att vi funnit länder som har större målinriktning i detta arbete än vad som hittills varit fallet i Sverige. Hur motsvarande satsningar skulle kunna organiseras utifrån vår samhällsstruktur och vad som krävs i övrigt för att aktivt arbeta med dessa frågor behöver diskuteras.

Problemen med skolmisslyckande – dess orsaker, omfattning, effekter och tänkbara lösningar – är åtminstone så långt vi kunnat erfara otillräckligt belysta för att kunna utgöra en bra grund för målinriktade insatser. De insatser som hittills gjorts och som huvudsakligen utgjort kompletterande ”andra chanser” behöver utvärderas utifrån hur det går för dem med otillräckliga kunskaper från skolan över tiden. Vilka kommer igen, och vilka gör det inte? Vilka ingår i den grupp som inte klarar sig, och vilka går ut grundskolan med ofullständiga betyg, men ändå klarar sig bra?

Den grupp som här har studerats vad gäller grundskolan är relativt liten och det bör även studeras hur utvecklingen ser ut om gruppen utökas till att gälla en lika stor andel som i dag har problem på grundskolan, utifrån någon form av definition på ”skolmisslyckande”.

Bland samtliga avgångna i en årskull på grundskolan och även bland dem med slutbetyg på gymnasiet finns det relativt stora antal som det inte går bra för enligt de mått som används i denna rapport. Det kan behöva belysas närmare hur denna grupp ser ut och vilka faktorer som påverkar den, jämfört med de grupper som analyseras här. Likaså finns det bland dem som inte klarar skolan en del som det går bra för. Vad som ligger bakom detta är en fråga som skulle behöva studeras närmare.

Några ytterligare exempel bland många frågeställningar som vore värdefulla att diskutera är t.ex. vad som gjorts på olika håll i Sverige och vilka lärdomar som kan dras av en sammanställning av detta? Såväl problem som goda prestationer inom skolor i olika kommu-

ner bör utbytas öppet för att kunna åtgärdas respektive generera lärdomar.

Denna rapport är ett försök att ta upp denna så viktiga fråga till diskussion. Den ska ses som ett steg på vägen som genererar mer frågor än den besvarar, men den visar ändå att problemen med att inte lyckas i skolan måste tas på allvar, studeras och åtgärdas i tid.

Referenser

- Abrahamsson, B och Andersson L.G (1985) "Ofullständig skolgång i grundskolan läsåret 1981/82 och höstterminen 1982" Stockholm, Skolöverstyrelsen
- Arnman, G och Jönsson, I (1985) "Segregation och svensk skola: en studie av utbildning, klass och boende", Lund
- Asplund Carlsson, M (2001) "Strukturella faktorer och pedagogisk kvalitet i barnomsorg och skola- en kunskapsöversikt" i Pramling Samuelsson, G Kärrby, 2001, Skolverket
- Beaton, Albert E. (1996) "Science Achievement in the Middle School Years: IEA`s Third International Mathematics and Science Study" (TIMSS)
- Boudon, Raymond (1974) "Education, Opportunity and Social Inequality", Wiley, New York
- Bourdieu, Pierre (1999) "Praktiskt förnuft: Bidrag till en handlingsteori", bokförlaget Diados, Göteborg
- Coleman, James (1988) "Social Capital in the Creation of Human Capital" American Journal of Sociology, Volume 94, University of Chicago Press
- DfEE (1999) "Schools Plus: Building Learning Communities" Department for Education and Employment
- Donovan, Nick (1998) "Second Chances, Exclusion from School and Equality of Opportunity" New Policy Institute
- Ds 2000:58 "Utbildningens omvägar – en ESO-rapport om kvalitet och effektivitet i svensk utbildning" ESO, Finansdepartementet 2000
- Emanuelsson (1970) Ofullständig skolutbildning och samhällsanspassning. Stockholms: Institutionen för pedagogik, Lärarhögskolan i Stockholm
- Emanuelsson (1976) Studieavbrott i grundskolan 5. Sammanfattning och diskussion. Rapport nr 66. Stockholms: Pedagogiskt centrum vid Stockholms skolförvaltning.

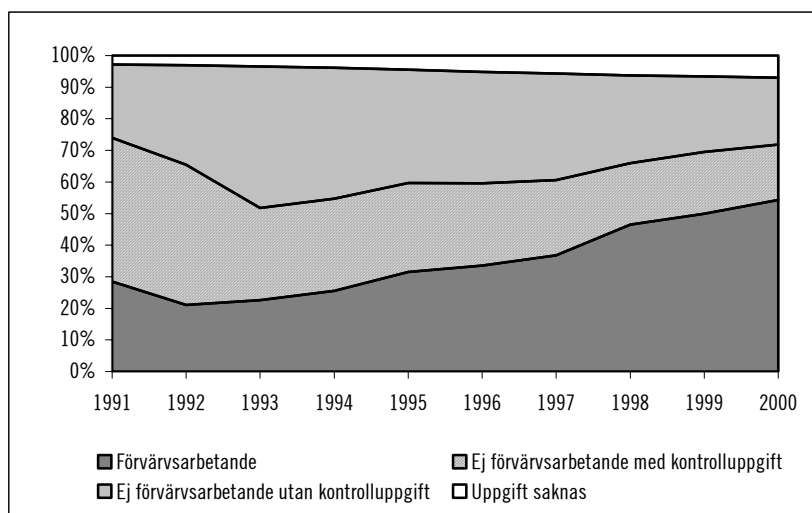
- Ericson, Robert (1994) "Spelar valet av skola någon roll? Effekter av grundskola och omgivning på övergången till gymnasiet" i Ericson & Jonsson red. (1994) "Sorteringen i skolan" Carlssons Bokförlag, Stockholm
- Europeiska Kommissionen (2000) "European report on the quality of school education – sixteen quality indicators"
- Grosin, L (1991) "Skolklimat, prestation och uppförande i åtta högstadieskolor" Stockholms universitet, Pedagogiska institutionen, rapport nr 53
- Grosin, L m.fl. (1995) "Utvärdering av prestationer, anpassning och skolklimat i grundskolorna i Kristianstad årskurs 5 och 9", Stockholms universitet, Pedagogiska institutionen
- Grosin, L (1995) "Skolklimat, prestation och social anpassning i 21 mellanstadieskolor", Stockholms universitet, Pedagogiska institutionen, rapport nr 1
- Gustafsson, Jan-Eric och Myrberg, Eva (2002) "Ekonomiska resursers betydelse för pedagogiska resultat – en kunskapsöversikt" Skolverket, juni 2002
- Hammarström, Margareta (1991) "Ungdomsarbetslöshet försämrar hälsan och ökar missbruk" Läkartidningen 88 3181-3187
- Hammarström, Margareta (1996) "Varför inte högskola? En longitudinell studie av olika faktorerers betydelse för studiebegåvade ungdomars utbildningskarriär" Göteborg Studies in Educational Sciences 107, Göteborg
- ITPS (2001), Under- och överutbildning på 2999-talets arbetsmarknad. Fi 2001:006
- Jonsson, Jan O (1994) "Förskola en strategi för jämlikhet" i Erikson & Jonsson red. (1994) "Sorteringen i skolan" Carlssons Bokförlag, Stockholm
- Krueger, A.B. och Lindahl, M (2002) "Klassfrågan- en ESO-rapport om lärartätheten i skolan", ESO Ds 2002:11
- Murray, Åsa (1994) "Ungdomar utan gymnasieskola. En uppföljningsstudie från 13 till 24 års ålder". Stockholm. Studies in Educational Psychology
- Löfgren, H (1991) "Elever med annat hemspråk än svenska: En jämförande studie mellan invandrargrupper och en svensk jämförelsegrupp. Pedagogisk orientering och debatt, Malmö, Lärarhögskolan, nr 95
- Löfgren, H (1993) "Elever med annat hemspråk än svenska. Fyra år efter grundskolan." Skolverkets rapport nr 42
- OECD (1998) "Overcoming Failure at School", OECD, Paris

- OECD (2000) "International Adult Literacy Survey, OECD, Paris
- OECD (2002), "Reading for Change – Performance and engagement across countries. Results from PISA 2000", OECD. Paris.
- Perez Prieto, H (1989) "Genom utbildningssystemet och in i samhällsstrukturen. En empirisk analys av en grupp elevers skolkarriärer" Uppsala Universitet, Pedagogiska institutionen, Arbetsrapport nr 144
- Perez Prieto, H (1992) "Skola och erfarenheter: elevernas perspektiv. En grupp elevers skolerfarenheter i ett longitudinellt perspektiv" Uppsala Studies in Education 43
- SCB (2000) "Verksamhet efter utbildning: förvärvsarbete, studier och övrig verksamhet under 1992-1998" UF8
- SCB (2001a) "Fyra år efter grundskolan", SM UF 55
- SCB (2001b) "Från studier till arbete 1990-1998" Pressmeddelande nr 2001:055
- SCB (2002) "Elevpanel för longitudinella studier, Elevpanel 3" SM UF 73
- SEU (1999) "Bridging the gap", Social Exclusion Unit
- SEU (2001) "Preventing Social Exclusion"
- Similä, M (1994) "Andra generationens invandrare i den svenska skolan" i Eriksson och Jonsson red. "Sorteringen i skolan" Carlssons Bokförlag, Stockholm
- Skolverket (1999) "Samband mellan resurser och resultat – en studie av landets grundskolor med elever i årskurs 9". Skolverket rapport nr 170
- Skolverket (2001a) "Utan fullständiga betyg – varför når inte alla elever målen?" Skolverket rapport nr 202
- Skolverket (2001b) "PISA 2000 – Svenska femtonåringars läsförmåga och kunnande i matematik och naturvetenskap i ett internationellt perspektiv", Skolverket rapport nr 209
- Skolverket (2002a) "Pedagogisk personal i barnomsorg, skola och vuxenutbildning – bedömning av behov och tillgång", Dnr 74-2002:2152
- Skolverket (2002b) "Beskrivande data om barnomsorg, skola och vuxenutbildning 2002" Rapport nr 218
- Skolverket (2002c) "Efter skolan" Rapport 223
- Statskontoret (2001) "Kvalitetsjämförelser inom utbildning och arbetsförmedling", Rapport 2001:3
- Svenska Kommunförbundet (2002) "Aktuellt om skola och barnomsorg" Augusti 2002

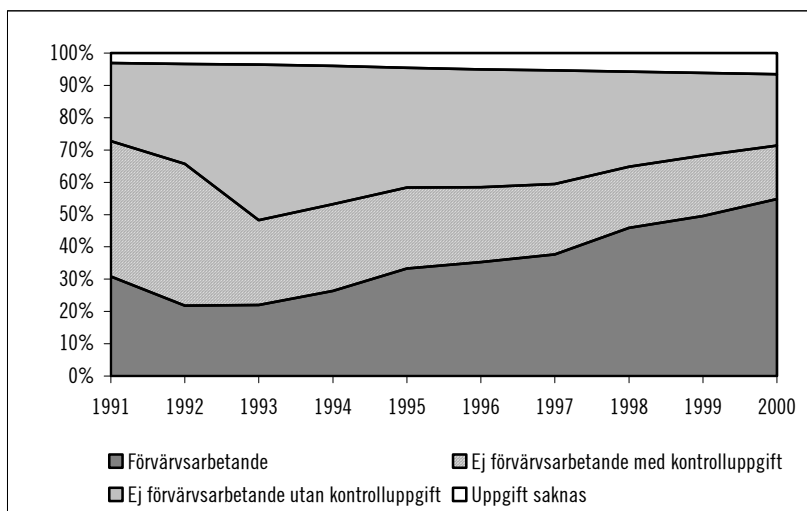
APPENDIX 1

Samtliga diagram och tabeller i appendix 1 bygger på bearbetningar av det material som tagits fram av SCB på uppdrag av ESO, och som beskrivs i kapitel 4.

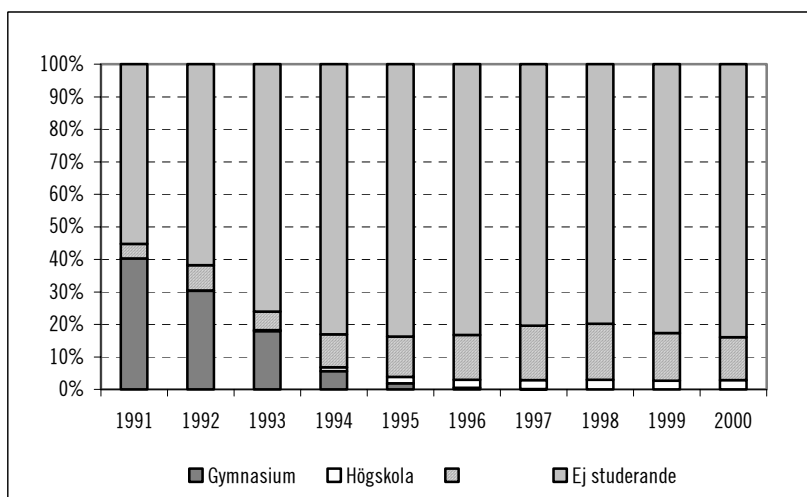
Figur 1 **Sysselsättning för "Skolproblem 89/90"**

Figur 2 Sysselsättning för "Skolproblem 2 89/90"

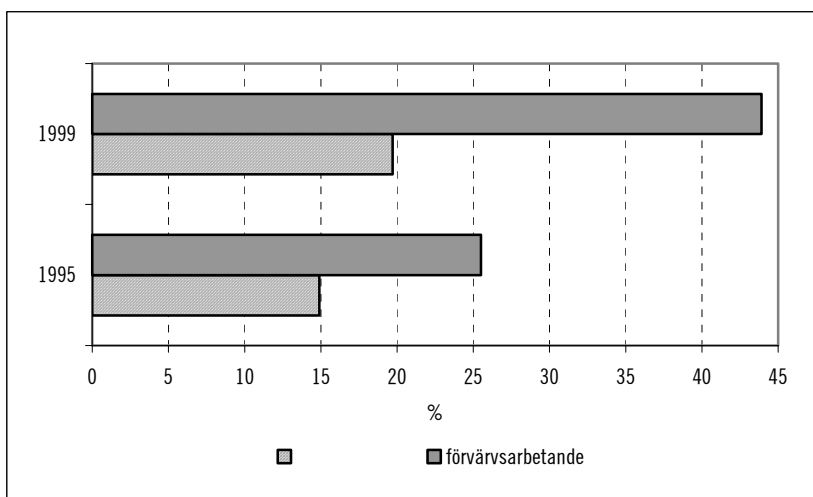
Figur 3 Studier för "Skolproblem 2 89/90"

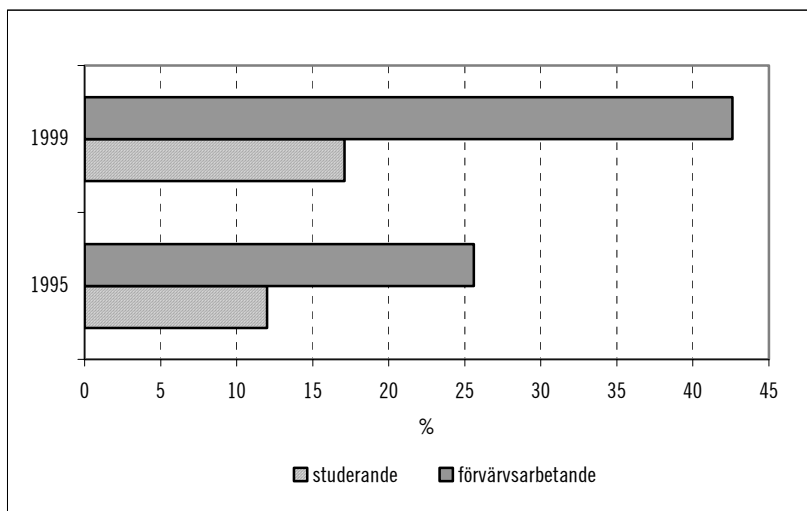
Tabell 1 **Andel som varken arbetar eller studerar**

År	Procent, "Skolproblem 1989/90"	Procent, "Skolproblem 2 1989/90"
1991	25,9	30,3
1992	38,6	44,8
1993	52,2	55,9
1994	55,4	59,0
1995	49,5	53,1
1996	47,5	50,7
1997	43,6	47,0
1998	36,6	39,6
1999	35,2	38,1
2000	32,5	34,3

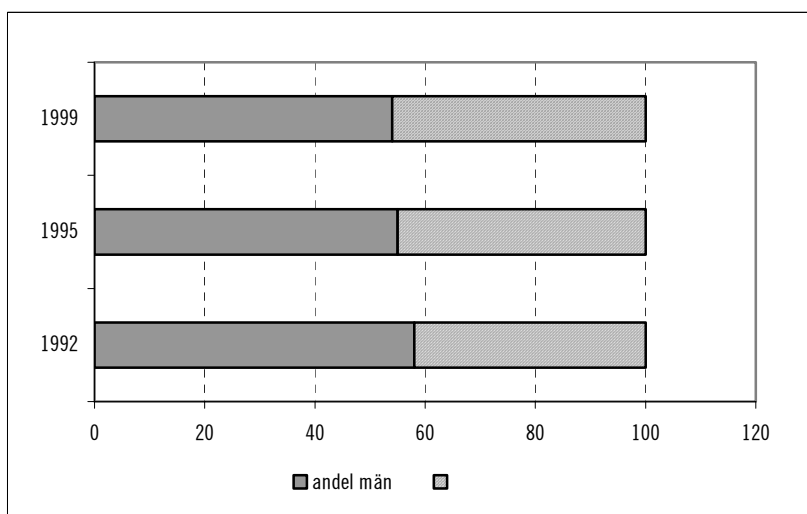
Figur 4 **Sysselsättning år 1995 resp.1999 för dem som varken arbetade eller studerade år 1992 i gruppen "Skolproblem 1989/90"**

Figur 5 Sysselsättning år 1995 resp. 1999 för dem som varken arbetade eller studerade 1992 i gruppen "Skolproblem 2 1989/90"

Figur 6 Andel män resp. kvinnor av dem som varken förvärsarbetar eller studerar i gruppen "Skolproblem 1989/90"

Tabell 2

Geografisk fördelning av gruppen ”Skolproblem 89/90”, samt de i denna grupp som år 1992 varken förvärvsarbetade eller studerade

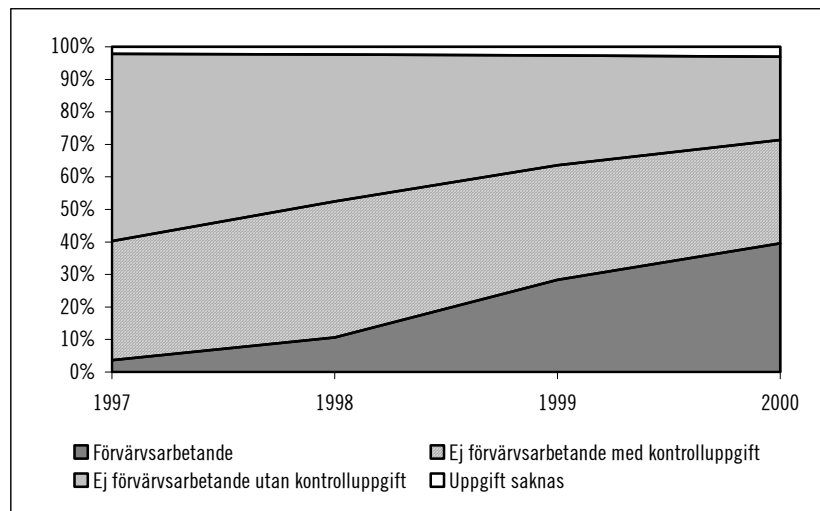
Län	Antal	% av grupp	% av dem som varken arbetade eller studerade 1992	Differens
Stockholm	1 340	25,6	23,6	-2,0
Uppsala	223	4,3	3,9	-0,4
Södermanland	134	2,6	3,1	0,5
Östergötland	203	3,9	3,9	0,0
Jönköping	163	3,1	3,3	0,2
Kronoberg	105	2,0	1,6	-0,4
Kalmar	108	2,1	2,3	0,2
Gotland	24	0,5	0,7	0,2
Blekinge	80	1,5	1,9	0,4
Kristianstad	279	5,3	3,9	-1,4
Skåne	496	9,5	9,8	0,3
Halland	114	2,2	2,5	0,3
Göteborg	518	9,9	10,0	0,1
Älvsborg	251	4,8	5,2	0,4
Skaraborg	151	2,9	3,3	0,4
Värmland	125	2,4	2,6	0,2
Örebro	104	2,0	2,7	0,7
Västmanland	158	3,0	2,2	-0,8
Dalarna	145	2,8	2,4	-0,4
Gävleborg	146	2,8	2,9	0,1
Västernorrland	100	1,9	2,4	0,5
Jämtland	42	0,8	1,0	0,2
Västerbotten	95	1,8	1,0	-0,8
Norrbottn	122	2,3	2,9	0,6

Källa:

Tabell 3 Geografisk fördelning av förvärsarbetande riket och gruppen "Skolproblem 89/90"

Sektor (SNI 92)	Riket år 1999 %	Grupp "Skol- problem 1989/90" år 1992 %	Grupp "Skol- problem 1989/90" år 1999 %
Jordbruk, skogsbruk och fiske	2,6	2,1	1,4
Tillverkning, utvinning	19,6	21,2	22,7
Byggverksamhet	5,5	9,0	5,5
Handel och kommunikationer	19,4	19,2	23,2
Finansiell verksamhet, företagstjänster	12,4	10,8	14,4
Utbildning	8,4	3,6	3,8
Vård och omsorg	19,1	17,8	15,7
Personliga och kulturella tjänster	7,9	15,6	11,5
Offentlig förvaltning mm.	5,1	0,5	1,8

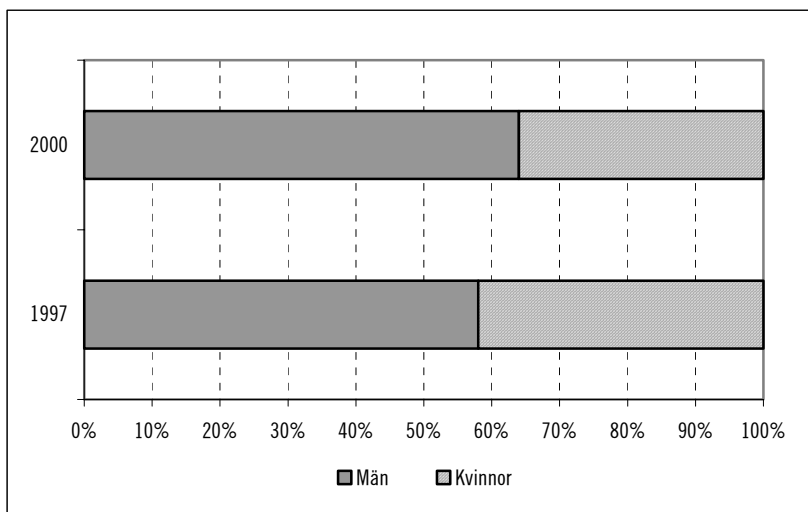
Figur 7 Sysselsättning för "Skolproblem 1995/96"

Tabell 4 De som varken förvärvsarbetar eller studerar

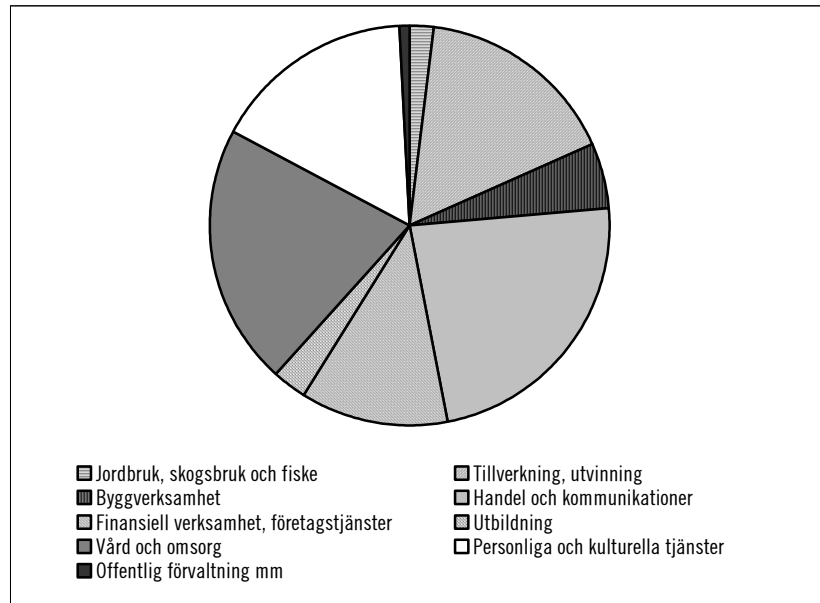
År	Procent, "Skolproblem 95/96"	Procent, "Skolproblem 2 95/96"
1997	12,5	14,1
1998	19,1	21,6
1999	35,0	37,9
2000	35,3	39,1

Figur 8 Andel män resp. kvinnor som varken förvärvsarbetar eller studerar, "Skolproblem 2 1995/96".

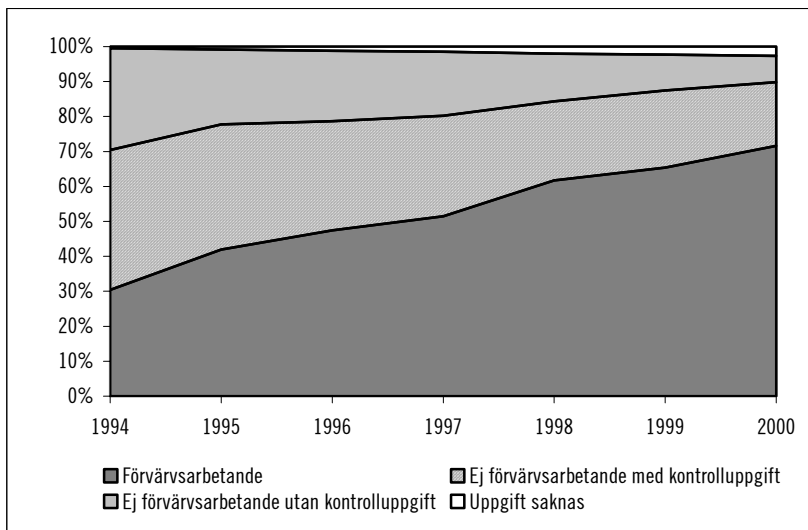

Figur9

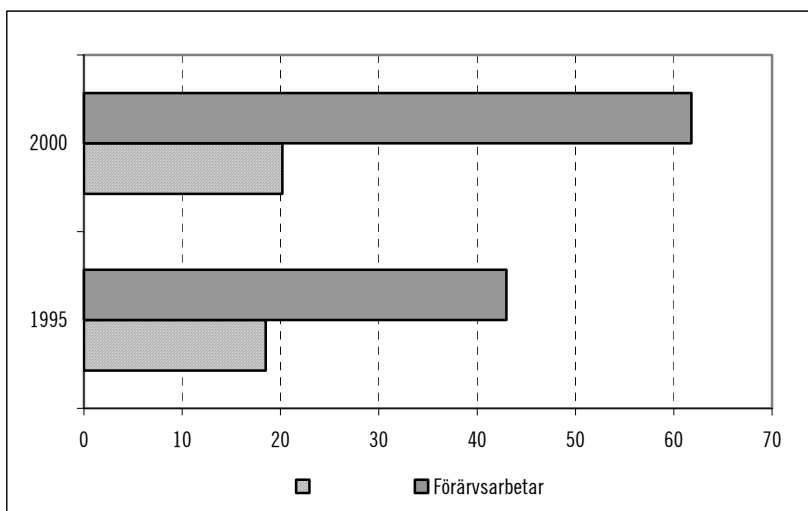
Fördelning av förvärvsarbetande år 1999, grupp
”Skolproblem 1995/96”

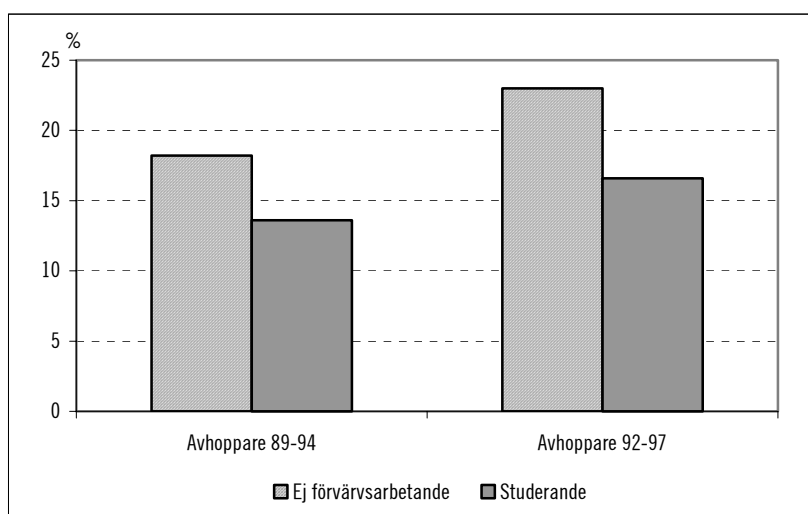
Figur 10 Sysselsättning för "Avhoppare 1992-97"

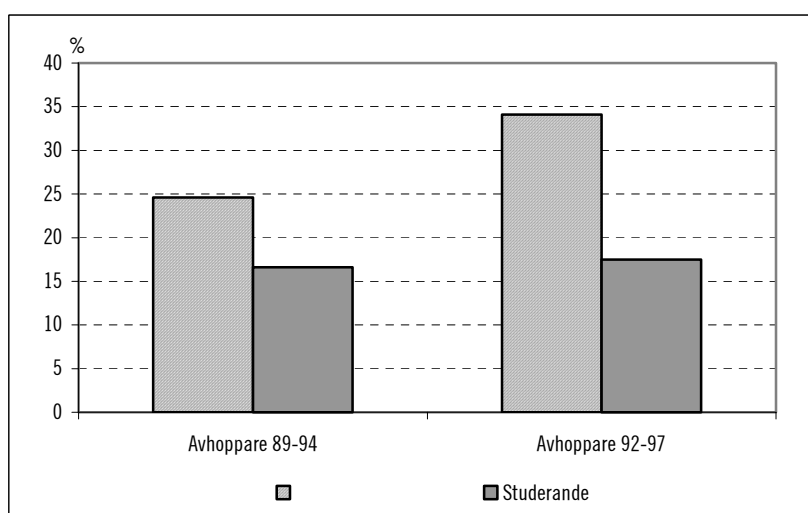
Figur 11 Sysselsättning år 1995 och år 2000 för dem som varken studerade eller förvärsarbetade år 1992, grupp "Avhoppare 1989-94"

Figur 12 De som studerar och de som ej förvärvsarbetar under år 1999 och år 2000.

Figur 13 De som studerar och de som ej förvärvsarbetar under år 1997 och år 1998

Tabell 5 Könsfördelning bland dem som varken förvärvsarbetar eller studerar

År	% Män/Kvinnor grupp "Avhoppare 1989–1994"	% Män/Kvinnor grupp "Avhoppare 1992–1997"
1992	55/45	
1995	44/56	57/43
1999	40/60	49/51

Tabell 6 Fördelning av sysselsättning, andelar i procent

Sektor (SNI 92)	Riket 1999	"Avhoppare 1989–1994" 1992	"Avhoppare 1989–1994" 1999	"Avhoppare 1992–1997" 1999
Jordbruk, skogsbruk och fiske	2,6	1,6	1,2	1,3
Tillverkning, utvinning	19,6	13,1	18,8	24
Byggverksamhet	5,5	3,4	3,2	6,2
Handel och kommunikationer	19,4	19	19,7	24,5
Finansiell verksamhet, företagstjänster	12,4	6,7	13,4	13,8
Utbildning	8,4	3,6	5,4	3,9
Vård och omsorg	19,1	39,5	26,2	15,5
Personliga och kulturella tjänster	7,9	10,9	8,9	8,6
Offentlig förvaltning mm.	5,1	2,3	3,0	2,1

APPENDIX 2

Tidigare studier om övergång till utbildning och arbete

Resultaten i denna rapport kan jämföras med vad som framkommit i tidigare studier av hur ungdomar som gått ut grund- och gymnasieskolan har utvecklats inom sysselsättning och utbildning. Ett flertal studier har gjorts för att studera vägarna genom utbildningssystemen och ut på arbetsmarknaden. De görs genomgående med fokus på utvecklingen under ett eller flera år efter examen. Det råder dock stor brist på studier om utvecklingen över tiden inom studier och arbete för avhoppare av olika slag.

I detta appendix redovisas några av de studier som är av relevans för analyserna i denna rapport. Där jämförelser är möjliga med det material som används här, så kommenteras dessa. Det bör dock noteras att det är brist på statistiska analyser på detta område, och de studier som finns för t.ex. sysselsättning ett antal år efter grundskola eller gymnasium kan beskriva en årskull som är 1–2 år äldre eller yngre än de grupper som analyseras i denna rapport. Det anges alltid vilket år som avses.

Vägar genom utbildningssystemet till arbetsmarknaden

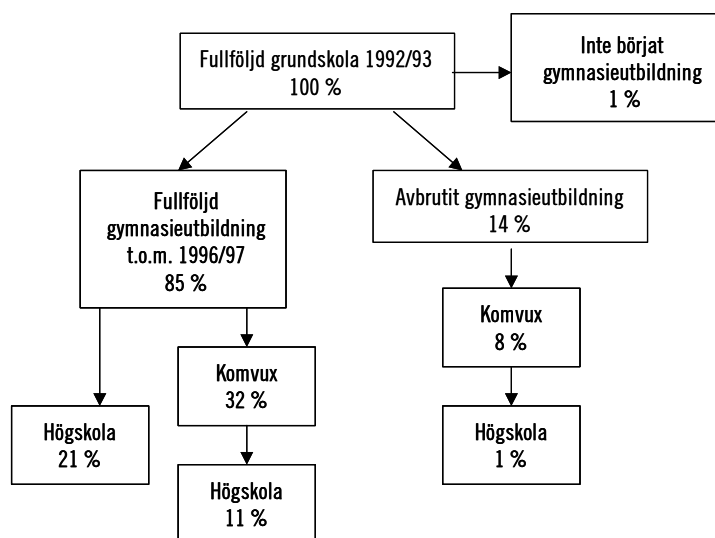
SCB har gjort vissa uppföljningar för att studera grundskole- och gymnasieavgångnas vägar genom utbildningssystemet och ut på arbetsmarknaden. I en undersökning studeras elever som gick ut årskurs 9 år 1993 fram till år 2000 (SCB, 2002). I denna studie finner man bl.a. att komvux har ökat i betydelse. Av de avgångna läste 40 procent på Komvux någon gång efter grundskolan. I jämförbara undersökningar fem och tio år tidigare var andelen endast drygt 20 procent. Vidare finner man att 95 procent kom in vid gymnasieskolan höstterminen 1993. Fyra år senare hade 99 procent kommit in på gymnasieskolan.

Den vanligaste utbildningsvägen för denna grupp elever var grundskola som efterföljdes av gymnasieskola, vilket gällde för 33 procent. Drygt 21 procent hade dessutom högskolestudier. Ungefär 7 procent hade enbart grundskoleutbildning, och lika många hade enbart grundskola och komvux. Cirka 11 procent hade funnit vägen till högskolestudier via komvux och hade utbildningskombinationen grundskola, gymnasieskola, komvux, högskolestudier. Ungefär dubbelt så många hade dock kombinationen grundskola, gymnasieskola och komvux utan att ha gått vidare till högskola.

Ett ytterligare resultat är således att sammantaget var andelen högskolestuderande 33 procent, vilket är en ökning med 3 procent jämfört en motsvarande undersökning fem år tidigare. Av dessa högskolestuderande var det 11 procent som kom från komvux.

De som inte fullgjorde en gymnasieutbildning utgjorde 15 procent, varav 14 procent avbrutit gymnasiestudierna och 1 procent inte börjat på gymnasiet. Av dessa gick 8 procent vidare till komvux och endast 1 procent till högskolan.

Utbildningsdeltagande 1993–2000 bland elever som gått ut årskurs 9 år 1993

Källa: SCB, Elevpanel för longitudinella studier, Elevpanel 3, UF 73 SM 0101

I studien visas också att bland de elever som haft problem under grundskolan är det endast ett fåtal som går vidare till

högskolestudier. Bland dem som aldrig haft någon stödåtgärd i mellan- eller högstadiet läste 44 procent vidare på högskolan. Bland dem som haft någon form av stöd i både mellan och högstadiet fortsatte dock endast 6 procent.

Utveckling efter fyra år för dem som lämnat grundskolan

SCB har analyserat de grundskoleavgångna under läsåret 1996/97 med avseende på deras sysselsättning fyra år efter att de gått ut skolan (SCB, 2001a). Undersökningen är en urvalsundersökning över sysselsättningen i mars för undersökningsåret. Där framgår att 43 procent förvärvsarbetar och sammanlagt 34 procent studerade i någon form av utbildning, fyra år efter grundskolan.

Fyra år ger troligen en orättvisande bild av den långsiktiga utvecklingen för urvalseleven jämfört med de grupper som studeras i denna rapport, genom att urvalseleven då precis gått ut gymnasiet och i hög grad väljer att göra något annat i en period än att studera och förvärvsarbeta.

Sysselsättning året efter examination

SCB har publicerat resultat från samkörningar mellan register för utexaminerade från grund- gymnasie- och högskola och sysselsättningsregister (SCB, 2000). Där studeras utvecklingen för utexaminerade mellan 1992 och 1998. Studien visar sysselsättningen på hösten varje år efter respektive årskulls examination.

Sysselsättningsutvecklingen är i hög grad präglad av konjunkturen. Går konjunkturen ner studerar fler och arbetar färre. Andelen som förvärvsarbetade direkt efter gymnasieutbildningen ökade i slutet av 90-talet. År 1992 förvärvsarbetade 20 procent av dem som avgått på studieförberedande program detta år, och år 1998 hade andelen ökat till 30 procent. För dem som avgått på yrkesinriktade program ökade andelen från 32 till 52 procent under perioden. Andelen som både studerade och arbetade låg runt 10 procent under hela undersökningsperioden för dem som avgått från studieinriktade program. Den sjönk från uppåt 10 procent i mitten på 1990-talet ner till 5 procent år 1998 för dem med yrkesinriktat program.

Andelen som studerar vidare minskade kraftigt under undersökningsperioden. Bland dem med studieförberedande program studerade 35 procent år 1992 och endast 26 procent år 1998. Bland dem

med yrkesinriktat program minskade andelen studerande från 29 till 9 procent mellan 1992 och 1998.

Andelen som förvärvsarbetade direkt efter avslutat högskoleutbildning låg runt 80 procent i början av 1990-talet. Under 1993 sjönk denna andel till som lägst runt knappt 65 procent, för att år 1998 ha återvänt uppåt till drygt 70 procent.

Den slutsats som dras i studien är att gymnasieutbildade påverkas kraftigt av konjunktursvängningarna. De högskoleutbildade är mindre konjunkturkänsliga på arbetsmarknaden än de gymnasieutbildade, och de som arbetar med enbart avslutad gymnasieskola är både betydligt lägre och mer konjunkturkänslig.

Sysselsättningen direkt efter avslutat gymnasium är svårt att jämföra med den sysselsättningsutveckling som redovisas i denna rapport för de grupper som inte avslutat gymnasiet, utifrån samma skäl som ovan angivits. Många ungdomar väljer att "göra något annat" efter många år i utbildning. Detta syns också på de relativt låga andelar som studerar respektive förvärvsarbetar. Det intressanta i detta perspektiv är snarare hur utvecklingen på arbetsmarknaden ser ut över tiden för dem som hoppade av respektive dem som fullföljde dvs de utexaminerades position på arbetsmarknaden när "de har hämtat sig" jämfört med dem som hoppade av och som fått tid på sig att komplettera sin utbildning.

Utveckling efter tio år för dem som lämnat grundskolan

SCB (2001b) har även studerat utvecklingen för de ungdomar som lämnade grundskolan 1988 och hur deras situation ser ut tio år senare. De finner att år 1998 förvärvsarbetade två tredjedelar av ungdomarna som lämnade grundskolan år 1988. Det var 7 procent av dessa ungdomar som kombinerade arbete med att studera i högskolan och 9 procent som enbart ägnade sig åt högskolestudier. Restande 19 procent varken förvärvsarbetade eller studerade i högskolan. Det är värt att notera att i ovan studerade grupp ingår såväl de som lämnade grundskolan med ofullständiga betyg som dem som hoppat av gymnasiestudier.

De ungdomar som redan i grundskolan uppvisat olika grad av framgång och ambitioner går skilda vägar. Av de ungdomar som lämnade grundskolan med särskild kurs i matematik och engelska var det drygt hälften som hade en eftergymnasial utbildning 1998. Bland dem med allmän kurs var det en fjärdedel som inte hade någon utbildning alls utöver grundskolan.

Dessa resultat kan jämföras med de resultat vi presenterat för den grupp som går ut med ofullständiga betyg i årskurs 9 år 1989/90 och deras utveckling under en tioårsperiod. Vissa skillnader kan möjligen förekomma genom att gruppen med ofullständiga betyg går ut två år efter, och deras sysselsättning mäts därför här år 2000.

De grupper som har ofullständiga betyg uppvisar lägre andelar av både förvärvsarbetande och studerande, och högre andelar som varken studerar eller arbetar, jämfört med SCB:s grupp. Efter 10 år förvärvsarbetade 54 procent (jämfört med 67 procent), och de som varken hade studerat eller förvärvsarbetat var 32,5 procent (jämfört med 19 procent), i gruppen med ofullständiga betyg.

Verksamhet 1, 2 och 3 år efter gymnasieskolan

Skolverket (2002c) har studerat verksamhet 1,2 och 3 år efter gymnasieskolan. Under våren 2000 fick ett urval personer som avslutat sin utbildning våren 1997 redogöra för den egna bedömningen av den huvudsakliga verksamheten i en postenkät. De studerade eleverna är födda 1978 om de gått ut gymnasieskolan på tre år, men även tidigare årskullar finns med i urvalet. Enkäterna skickades ut till ett urval om 6 000 personer där 67 procent svarade. Program och kön var urvalsgrund.

Utvärderingen visar att det var främst de som gått yrkesinriktade program som arbetade tre år efter gymnasieskolan. Männerna arbetade i högre utsträckning än kvinnorna.

Bland dem som gått på program med krav på arbetsplatsförlagd utbildning (APU) återfanns stora andelar i arbete kort tid efter gymnasiet. Tre år efter examen arbetade 67 procent. Cirka 10 procent uppgav att de var arbetslösa och 20 procent studerade. Bland dem som gått på program utan krav på APU studerade två av tre medan drygt en fjärdedel arbetade.

Andelen som uppgav arbete som huvudsaklig verksamhet 3 år efter gymnasiet oavsett program var 45 procent, samtidigt som 40 procent studerade. De som är arbetslösa eller gör "annat" uppgår till drygt 5 procent för dem som gått program som inte har APU och drygt 12 procent bland dem som gått APU-program. Efter två år är motsvarande siffror 8 procent respektive 14 procent.

I genomsnitt arbetade 40 procent av dem som gått på program med krav på APU med målyrket för utbildningen. Variationerna är stora inom programmen. De som gått omvårdnadsprogrammet

arbetar i hög grad, 60 procent, inom målyrket, medan de som gått medieprogrammet arbetade inom andra yrken.

Många läste gymnasiekurser ännu en gång kort tid efter ungdomsgymnasiet. I de undersökta årskullarna läste 13 procent en komvuxutbildning året efter gymnasiet. Nära 40 procent hade påbörjat komvux inom fyra år. De som avslutat gymnasieutbildning utan att erhålla slutbetyg återfanns oftare i komvux än de med slutbetyg. Kvinnor var också överrepresenterade.

Den grupp som inte avslutat gymnasiestudierna i mitten på 1990-talet avhoppare 92-97 i denna rapport, har en sämre utveckling tre år efter att studierna skulle varit avslutade än den representativa urvalsgruppen i SCB:s studie. I den grupp som inte fått slutbetyg förvärvsarbetar 58 procent och studerar 23 procent. Den grupp som varken förvärvsarbetar eller studerar uppgår till 22 procent. Således förvärvsarbetar fler än urvalsgruppen, men endast hälften studerar. Framför allt så är det en betydligt större mängd som varken studerar eller förvärvsarbetar tre år efter gymnasieexamen skulle tagits, i den grupp som hoppat av ungdomsgymnasiet jämfört med den representativa urvalsgruppen.

Grupperna skolproblem 95/96 och skolproblem 2 95/96 i denna rapport gick ut grundskolan med ofullständiga betyg och uppvisar två år efter att gymnasieexamen skulle ha tagits en betydligt sämre utveckling än den representativa urvalsgruppen gjorde två år efter gymnasiestudierna (denna grupp är för ung för att bedömas tre år efter gymnasiestudierna). I grupp skolproblem 95/96 förvärvsarbetade knappt 40 procent, vilket kan jämföras med 30 procent av de gymnasieelever som gått program utan APU och 67 procent av dem med APU-program. Knappt 33 procent i grupp skolproblem 95/96 studerade, varav 20 procent på komvux, vilket kan jämföras med 60 procent av eleverna som gått program utan APU och knappt 20 procent av de med APU-program.

Den största skillnaden är dock att två år efter att gymnasieexamen skulle ha tagits var det i grupp skolproblem 95/96 över 35 procent som varken arbetade eller studerade och i grupp skolproblem 2 95/96 39 procent, vilket kan jämföras med cirka 8 procent av dem som gått program utan APU och cirka 14 procent för dem med APU-program.

APPENDIX 3

Beskrivning av variabler¹

Summa inkomst föranledd av arbetslöshet *ArbLos*

Den under året summerade inkomsten av *Ersättning från arbetslöshetskassa/arbetsmarknadsförsäkring*, *Kontant arbetsmarknadsstöd (KAS) (1991-1998)*, *Kontant arbetsmarknadsstöd enligt EES-avtal (1994-1997)* och *Ersättning från Statlig Arbetsmarknads-kassa (1994-1997)*. Summa inkomst föranledd av arbetslöshet anges i hundratal kronor.

Den 1/1 1998 införs en ny allmän och sammanhållen arbetslöshetsförsäkring. Denna består dels av en frivillig inkomstrelaterad försäkring och dels av en grundförsäkring (ersätter det kontanta arbetsmarknadsstödet, KAS).

¹ SCB:s text ordagrant återgiven.

Förändringar som kan påverka utfallet:

Det kan antas att den summerade inkomsten blir lägre från och med 1993 då en femdagarskarens införs.

Inom det kontanta arbetsmarknadsstödet (KAS) höjs ersättningsnivåerna något varje år fram till och med 1994, 1996 sänks nivån något för att åter höjas 1998.² När en inkomstrelaterad dagpenning införs 1/7 1994 blir ersättningen, för dem som fått denna beviljad, betydligt större än den ersättning de i annat fall skulle ha fått från KAS.

För de som erhållit ersättning från A-kassa sänks ersättningsnivån 1993 och 1996 för att åter höjas inför 1998. För de som varit berättigade till det maximala ersättningsbeloppet från A-kassan steg detta belopp varje år fram till och med första halvåret 1993. Den 1/7 1993 sänktes detta belopp och låg sedan på samma nivå fram till 29/12 1997 då det höjdes något (men inte upp till samma nivå som första halvåret 1993).

Under åren 1997-1999 ges arbetslöshetsersättning även till personer som deltar i de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna OTA och Projektarbete.

Under sista halvåret 1997 erbjuds dessutom långtidsarbetslösa tillfällig avgångsersättning, vilket skulle kunna liknas vid ett slags förtidspensionering av arbetsmarknadsskäl. Denna ersättning betalas ut i form av arbetslöshetsersättning. De som blivit beviljade tillfällig avgångsersättning behåller ersättningen fram till ålderspension om de inte dessförinnan återgått till arbetsmarknaden.

² 1998 har det kontanta arbetsmarknadsstödet ersatts av grundförsäkringen I den nya arbetslöshetsförsäkringen.

- Försäkrad enligt lagen om allmän försäkring är svenska medborgare och utländska medborgare bosatta i Sverige.
- Inskriften hos allmän försäkringskassa är alla försäkrade som fyllt 16 år och som är bosatta i Sverige. Den som lämnar Sverige anses vara bosatt här, om utlandsvistelsen inte varar längre än ett år.
- Sjukpenningförsäkrad är varje inskriven försäkrad som beräknas tjäna minst 8 800 kr³ (sjukpenninggrundande inkomst) per år genom förvärvsarbete.

Sjukpenningens storlek beror på den sjukpenninggrundande inkomst (SGI) som har fastställts för den försäkrade (max 7,5 basbelopp). Sjukpenningen är kalenderdagsberäknad, vilket innebär att man får ersättning för alla dagar i veckan.

Sjukpenning betalas ut vid sjukdom, som orsakar nedsättning av arbetsförmågan med minst en fjärdedel (hindrad från att arbeta minst en fjärdedel av ordinarie arbetstid).

Smittbärrarpenning och *havandeskapspenning* är lika stor som sjukpenningen och ingår i denna. Havandeskapspenningen betalas ut i högst 50 dagar (fr.o.m. 60:e t.o.m. 11:e dagen före beräknad förlossningstidpunkt – för personer med ett fysiskt ansträngande arbete). Smittbärrarpenningen betalas ut när person ej får arbeta efter ingripande av myndighet eller efter ingripande i samband med läkarundersökning/hälsokontroll.

Sjukpenningen anges i hundratal kronor.

1991 ingår *Sjukpenning vid arbetsskada* (Arbetsskadeersättning) i variabeln Skattepliktig sjukpenning, vilket innebär att för dem som efter samordningstiden (90 dagar) får ersättning p.g.a. arbetsskada behålls ersättning till 100 procent även efter den 1/3 1991.

Fr.o.m. 1992 återfinns Arbetsskadeersättning som egen variabel.

Den 1/1 1992 införs *Sjukpenning i förebyggande syfte*. Denna ersättning ges vid medicinsk behandling/medicinsk rehabilitering som förebygger sjukdom, förkortar sjukdomstid eller ger arbetsförmåga tillbaka.

³ Innan 1998 var beloppsgränsen 6 000 kronor.

Den 1/1 1992 införs *sjuklön* vilket medför att de första fjorton dagarna i en sjuk-period, fr.o.m. detta år, ej länge registreras. När sjukfallet påbörjats före den 1/1 1992 ges dock sjukpenning från första sjukdagen. Rätten till sjuklön gäller från första dagen av anställningen om avtalad anställningstid är minst en månad. Om en ny sjukperiod börjar inom fem dagar ska den anses som en fortsättning på den förra.

Sjuklön kan endast ges till anställda. Är man egen företagare, uppdragstagare eller arbetslös och arbetssökande hos arbetsförmedlingen får man sjukpenning från försäkringskassan. Detsamma gäller om man ej har rätt till sjuklön från arbetsgivaren (korta anställningar).

Vid tvist mellan arbetsgivare och arbetstagare om rätt till sjuklön kan försäkringskassa betala ersättningen; *sjuklönegaranti*. Belopp utbetalt i form av sjuklönegaranti ingår i denna variabel.

Lagen om sjuklön är tvingande. Ersättningsnivån kan inte avtalas bort. Sjuklönen beräknas på den lön och de andra anställningsförmåner man normalt skulle ha fått om man arbetat.

Samtidigt med sjuklönens införande sänks ersättningen fr.o.m. den 91:a sjukdagen då möjligheten till det tioprocentiga avtalspåslaget tas bort. Sjuklönen för de första tre ersättningsdagarna i varje sjuklöneperiod är 75 procent av lön och anställningsförmåner som den anställde går miste om till följd av sjukdomen. För återstående dagar i sjukperioden är sjuklönen 90 procent. Anställda med särskilt omfattande korttidsfrånvaro på grund av sjukdom, kan hos försäkringskassan ansöka om att sjuklönen skall vara 90 procent redan från första dagen i sjuklöneperioden.

Väntetiden för sjukpenninggrundande inkomst (SGI) tas bort. SGI träder således i kraft den dag försäkringskassan får kännedom om inkomst- eller arbetstidsförändringar.

Sjuklönen är dagberäknad (vid månadslön) eller timberäknad (vid timlön).

För 1992 fångar variabeln *Sjukpenning med arbetsgivarinträde* upp sjukpenning för sjukperiod som påbörjats före den 1/1. Variabeln anger det belopp som betalats från försäkringskassa till arbetsgivare p.g.a. arbetstagares erhållna sjuklön. Arbetsgivarinträdet är giltigt för statsanställda och vissa andra. Sjukpenning (arbetsgivarinträde) upphör från och med den 1/7 1992.

Den 1/7 1992 ändras reglerna för utbyte av föräldrapenning mot sjukpenning så att utbyte av föräldrapenning mot sjukpenning endast kan ske om föräldern p.g.a. sjukdom inte kan vårda barnet.

Under *hösten 1992 och våren 1993* ändras bedömningen av de långtidssjuka; de icke rehabiliteringsbara förtidspensioneras, andra långtidssjuka erbjuds rehabiliteringsinsatser (sjukpenning ersätts av rehabiliteringsersättning).

Den 1/4 1993 införs en *karensdag* vid sjukfrånvaro och ersättningsnivån fr.o.m. dag 91 sänks till 80 procent (fortfarande utan möjlighet till avtalspåslag). Om man insjuknar igen inom fem dagar från det att en tidigare sjukperiod avslutats, införs ej ny karensdag. Sjukperioden räknas som sammanhängande med tidigare period avseende såväl karensdag, ersättnings storlek som sjuklöneperiodens längd. Personer som har en sjukdom eller ett handikapp som leder till många upprepade sjukperioder kan ansöka om att få sjukpenning även för karensdagen. (*Sedan 1993 har vid olika tidpunkter mellan 7 500 och 8 800 personer berörts av denna förmån.*) För övriga är karensdagarna max tio per år.

Karensdag gäller även för egen företagare, uppdragstagare och andra som har sjukpenning från sjukpenningförsäkringen.

Karensdag införs ej vid förmånerna smittbärrpenning, havandeskappenning och sjukpenning i förebyggande syfte.

Den som har inkomst av annat förvärvsarbete än anställning (företagare) kan nu ha en karenstid på 1, 3 eller 30 dagar.

Den 1/7 1993 sänks ersättningen fr.o.m. dag 366 till 70 procent av SGI.

Den 1/7 1994 ändras reglerna avseende SGI; skattepliktiga förmåner i form av fri bil, fri bostad och helt fri kost avräknas från sjukpenningen.

Den 1/1 1996 sänks ersättningsnivåerna för sjuklön och sjukpenning till 75% av den sjukpenninggrundande inkomsten.

Den 1/1 1997 skärps kriterierna för rätt till sjukpenning. Rätten till sjukpenning baseras nu enbart på medicinska grunder. Vilket innebär att försäkringskassan skall göra en bedömning om och hur sjukdomen påverkar förmågan att utföra det ordinarie arbetet. Kan man utföra det egna arbetet efter konvalescens betalas sjukpenning ut. Om man bedöms att efter konvalescens inte kunna utföra sitt ordinarie arbete skall rehabilitering och andra åtgärder vidtas.

Av dem som fick avslag på sin begäran om sjukpenning under tredje kvartalet 1997 fick var fjärde person det på grund av de nya kriterierna (enligt uppföljning av RFV).

Den 1/1 1997 förlängs sjuklöneperioden till 28 dagar.

Från och med den 1/1 1997 beräknas den sjukpenninggrundande inkomsten (SGI) enbart på lön i pengar, inga andra skattepliktiga förmåner får tas med.

Den 1/1 1998 höjs ersättningsnivån för sjuklön och sjukpenning till 80 procent av den sjukpenninggrundande inkomsten.

Den 1 april 1998 återgår sjuklöneperioden till att vara 14 dagar.

Skattefri sjukpenning ingår inte i denna variabel. Den skattefria sjukpenningen är inte relaterad till förlorad arbetsförtjänst. Ersättningen betalas ut med mellan 20 kr och 60 kr per dag. 1998 erhöll 1 729 personer i genomsnitt 1 419 kronor i skattefri sjukpenning.

Sysselsättningsstatus (november månad)

SyssStat

1= Förvärvsarbetande

5= Ej förvärvsarbetande, med kontrolluppgift

6= Ej förvärvsarbetande, utan kontrolluppgift

Den officiella avgränsningen av förvärvsarbetande i RAMS⁴ redovisas som variabeln *Sysselsättningsstatus* i Sysselsättningsregistret. De metoder som tillämpas bygger på att man försöker få en avgränsning som i så stor utsträckning som möjligt efterliknar ILO:s definition. Den innebär att alla som utfört ett inkomstbringande arbete minst en timme under en mätvecka ska betraktas som förvärvsarbetande.

I den registerbaserade arbetsmarknadsstatistiken finns inte möjlighet att fråga personer om de arbetat en viss tid en viss vecka. Man är här hänvisad till operationella metoder och regler för att genomföra individuella avgränsningar huruvida personerna förvärvsarbetat minst en timme per vecka eller inte.

Riktlinjer för de operationella avgränsningsmetoderna:

I RAMS och Sysselsättningsregistret är månaden november den månad för vilken man vill ha uppgift om hur många och vilka som varit förvärvsarbetande minst en timme per vecka. Man arbetar med två kategorier förvärvsarbetande, egna företagare och anställda. Ytterligare en kategori, "medhjälpare familjemedlemmar" ingår i ILO:s definition men har måst uteslutas i RAMS eftersom registerdata helt saknas för dessa.

Den operationella avgränsningen ändrades 1993 med syftet att öka kvaliteten i den individuella avgränsningen och få en större konsistens gentemot arbetskraftsundersökningarnas (AKU) resul-

⁴ Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik.

tat. Nedan beskrivs de metoder som tillämpades dels under perioden 1991-1992 och dels från 1993 och framåt.

För de första två åren (1991 och 1992) används en avgränsningsmetod som helt bygger på information från kontrolluppgifter och inkomstuppgifter från självdeklarationen.

Kontrolluppgifter från arbetsgivare (KUA)⁵ bidrar med lönebelopp och de ”sociala” kontrolluppgifterna (KUS) med information om sjukpenning och föräldrapenning. Från självdeklarationernas taxeringsband hämtas inkomstuppgifter för egna företagare, närmare bestämt inkomster av rörelse och jordbruksfastighet (brukad)⁶.

Avgränsningsförfarande

För att avgöra om en person är sysselsatt eller inte under november månad kan avgränsningen beskrivas på följande sätt:

1. Populationen avgränsas först till personer som är folkbokförda vid referensårets slut och som finns registrerade i registret över rikets totalbefolkning (RTB). För varje person i denna population bestäms sysselsättningsstatus. Personer som vid inkomstårets slut ännu inte fyllt 16 år betraktas som barn och ingår inte i arbetskraften och kan därför inte vara förvärvsarbetande.
2. Personer som haft inkomst av rörelse eller jordbruksfastighet (brukad)⁷ räknas samtliga som sysselsatta i november.⁸ Villkoret är att dessa inkomster ska ha varit en positiv s.k. A-inkomst.
3. För personer som haft en eller flera kontrolluppgifter beräknas den fiktiva lönesumma som skall jämföras med årets lönegräns (mot-svarande 4 timlöner i november).

⁵ Skall lämnas till skattemyndighet för alla personer som fått lön eller andra ersättningar från arbetsgivare.

⁶ Från och med 1991 ersätts Inkomst av rörelse och inkomst av jordbruksfastighet (brukad) av begreppet Inkomst av aktiv näringsverksamhet (avseende skillnader, se under denna variabel).

⁷ Uppgiften från 1990 och tidigare avseende Inkomst av rörelse och Inkomst av jordbruksfastighet bygger på uppgifter från året före regeringsåret, dvs. uppgifterna är ett år för gamla.

⁸ Dessa ersättningar från försäkringskassan är: Sjukpenning, Havandeskapspenning, Smittbärapenning, Sjuklönegaranti, Skattepliktig arbetsskadeersättning, Föräldrapenning vid barns födelse eller adoption, Tillfällig föräldrapenning för vård av barn, Närstående penning och Dagpenning vid repetitionsutbildning och civilförsvär.

Den fiktiva novemberlönesumman beräknas på följande sätt:

A) Delårsmarkerade KUA som omfattar november månad:

Novemberlönesumma = Lönesumma enligt KUA/Antal månader enligt tidsmarkeringen

B) Delårsmarkerade KUA som inte omfattar november månad:

Novemberlönesumma = 0

C) Helårsmarkerade KUA, KUA som saknar tidsmarkering, KUS-belopp samt sjömansinkomster:

Novemberlönesumma=(Lönesumma enligt KUA/KUS*0,11)/12 (ger ett jämförbar månadsbelopp).

För personer med flera KUA summeras den fiktiva Novemberlönesumman från varje KUA till en total novemberlönesumma. Dessutom inräknas även vissa ersättningar från försäkringskassan (KUS) i den totala novemberlönesumman om sådan ersättning erhållits förutom ersättningen som redovisats på KUA. Denna ersättning behandlas på samma sätt som KUA som inte är delårsmarkerad d v s enligt alternativ C. Ett villkor för att kunna klassas som förvärvsarbetande är att personen haft en kontrolluppgift från arbetsgivare eller sjömansinkomst under året (enbart KUS-ersättning är inte tillräckligt).

Lönesumman för KUA som inte är delårsmarkerad vägs alltså ned med konstanten 0,11. Detta beror på att novembersysselsättningen inte anses lika säkert bestämd för dessa kontrolluppgifter jämfört med de KUA som är delårsmarkerade.

Timplönen bestäms utifrån genomsnittlig industriarbetarlön.

Inför årgång 1993 utvecklades en ny avgränsningsmetod, som tillämpats sedan dess. Det fanns flera orsaker till att en ny metod togs i bruk. De främsta är att man vill:

- att definitionen av förvärvsarbete helt ska överensstämma med AKU och att de operationella reglerna helt följer denna definition (undantaget är medhjälpande familjemedlemmar).
- att klassifikationsfelet gentemot AKU ska minimeras genom den nya metoden.
- att den nya metoden ska ge mindre systematiska fel genom att lönegränser och regressions samband varierar och anpassas för olika grupper av personer.
- att metoden ger en sysselsättningsutveckling i RAMS över tiden som säkrare följer utvecklingen i AKU (även om sysselsättningsnivån ligger högre i AKU).
- att redovisningen på regional nivå och för små redovisningsgrupper blir mer tillförlitlig (bruttofelet minskar).

Det bör påpekas att den nya metoden inte eftersträvar att närma sig de skattningar som redovisas i AKU vad gäller sysselsättningsgrad utan strävar efter att få en likartad definition av begreppet sysselsatt och ge en teoretisk grund som ger jämförbarhet över tiden även nedbrutet på delgrupper.

Samma källor används som i den tidigare avgränsningen med undantag för AKU (för månaderna oktober och november) som tillkommer.

Metod

Den nya metoden kan betecknas som en modellbaserad estimation, där sambandet mellan flera variabler (bl.a. lönebelopp, företagarkinomster m.fl.) och förvärvsarbetsstatus enligt AKU utnyttjas för grupper av individer.

Grupperingarna av individer görs efter typ av tidsmarkering på kontrolluppgifterna från arbetsgivare, (månadskryssade med och utan oktober/novemberlön, helårskryssade och blanka), belopp från sociala kontrolluppgifter, inkomst av näringsverksamhet, kön, ålder (16-19, 25-54, 55-64 samt 65-). Variabelgrupperna kombineras på ett optimalt sätt så att totalt ca 25 grupper uppstår. För varje grupp bildas regressionskvationer som bestämmer vilka som ska avgränsas som förvärvsarbete med hjälp av värdet på lönebeloppet, i vissa fall i kombination med värden på andra variabler.

Personer med företagarinkomst under året räknas även denna gång som förvärvsarbetande om deklARATIONEN avser aktiv näringsverksamhet och utgör minst 100 kronor. Enda undantaget är personer över 65 år, där en kombination av uppgifter inkl. inkomst av näringsverksamhet avgör avgränsningen.

Avgränsningsförfarande

Som ett led i den slutliga framställningen av Sysselsättningsregistret matchas registret mot AKU:s oktober och novemberundersökningar. De två AKU-urvalen bildar tillsammans populationen och bidrar med uppgifter om sysselsättning. På detta sätt kan regressionskvationerna bildas och ge värden för de ca 25 grupperna.

Nästa steg är att utnyttja de framräknade värdena och applicera dem på hela den aktuella populationen i Sysselsättningsregistret.

Exempel på resultatet från regressionskvationer som resulterar i ett enkelt lönesummebelopp för årgång 1996 visar att bland män 16-19 år med helårsmarkering var gränsen för de summerade lönbeloppen per person 54 807 kronor (lönbelopp från KUA och KUS). Motsvarande belopp för kvinnor var 42 022 kronor (enbart KUA).

Mer detaljerad information om den nya metodiken för sysselsättningsavgränsningen i RAMS samt tillämpningen av den nya metoden finns i de två dokumentationerna "Att mäta sysselsättning med skatteadministrativa kontrolluppgifter". Dokumentationerna kan erhållas genom någon av kontaktpersonerna på programmet Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik (RA), SCB.

Ny avgränsning

Förändringen av "Sysselsättningsstatus" 1993 gav en sänkning av antalet förvärvsarbetande i åldern 16-64 år med 129 200 personer, vilket motsvarar 3,4 procent av arbetskraften. På kommunnivå varierar sysselsättningsminskningen, p.g.a. den nya definitionen, med mellan 2,0 procent och 6,0 procent.

Sjuklön och sjukpenning med arbetsgivarinträde

I och med att sjuklön införs den 1/1 1992 kan personer som tidigare skulle ha klassificerats som "ej förvärvsarbetande" (inte haft någon KUA under året) nu komma att klassificeras som "förvärvsarbetande" (sjuklön, dvs. KUA under året). Från och med 1/1 1997 till och med 31/3 1998 ökas sjuklöneperiodens längd från de 14 första dagarna av en sjukperiod till de 28 första dagarna av en sjukperiod. Från och med den 1/4 1998 återgår sjuklöneperioden till 14 dagar.

Fram till och med 1992 omfattar KUA (för statsanställda och vissa andra) även sjukpenning med arbetsgivarinträde. Sjukpenning för sjukperioder med start före 1/1 1992 redovisas för denna grupp tillsammans med eventuell löneuppgift på KUA. Den 1/7 1992 upphör arbetsgivarinträdet. Fram till och med 1992 kan således långtidssjukskrivna statsanställda ha klassificerats som "förvärvsarbetande" (sjukpenning med arbetsgivarinträde, dvs. KUA under året).

Bortfall i förmånstidsuppgift

I KU-registret saknas tidsmarkering (förmånstid) på många poster. Avsaknaden av tidsmarkering samt det faktum att markeringarna ofta är behäftade med felaktigheter samt vid riktig markering inte tillåter annat än markering för årets första och sista arbetade månad påverkar kvaliteten vid framräkning av Sysselsättningsstatus.

Täckningsproblem

I registret över kontrolluppgifter (KU) finns två huvudtyper av täckningsproblem. Den första typen består av undertäckning i form av att arbete utförs mot "svart betalning", d.v.s. att arbetsgivaren inte utfärdar någon kontrolluppgift. Den andra typen består av täckningsfel som uppstår när löneutbetalning och arbete inte sker under samma år. Detta täckningsfel bedöms främst påverka personer med låg anknytning till arbetsmarknaden som t.ex. feriearbetande ungdomar.

Ytterligare ett exempel på undertäckning utgör den grupp av personer som bor i Sverige men har sitt arbete i utlandet. Någon

kontrolluppgift för det arbete dessa personer utför i utlandet finns inte i KU-registret, vilket leder till att dessa blir klassade som "ej förvärvsarbetande".

Avseende klassificeringen som förvärvsarbetande/ej förvärvsarbetande i november har evalveringsundersökningar som gjorts visat att störst risk att bli felaktigt klassificerade löper grupper med lös anknytning till arbetsmarknaden.

Näringsgrenstillhörighet enligt SNI92 (arbetsställe)

AstSNI92

Arbetsställets branschkod enligt standard för svensk näringsgrensindelning (SNI). Se "SNI 92. Standard för svensk näringsgrensindelning, 1992." (MIS 1992:6)

Skattemyndigheten åsätter varje företag en näringsgrenskod vid alla företagsstarter. När ett företag startar så lämnar de en s.k. Skatte- och avgiftsanmälan till skattemyndigheten. Information i denna blankett utgör grunden för den första näringsgrenskodningen. SCB vårdar och uppdaterar företagens och arbetsställets näringsgrenskod med hjälp av skattemyndigheterna, egna enkäter till företagen, SCB-interna källor samt egna utredningar. Koden fastställs för alla arbetsställen som förekommer i Centrala företags- och arbetsställeregistret (CFAR).⁹

I CFAR kan flera näringsgrenskoder förekomma för ett och samma arbetsställe. Till Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik (RAMS), varifrån denna uppgift om näringsgren hämtas, inhämtas bara en kod, som motsvarar den verksamhet som är mest omfattande.¹⁰ För personer som inte kan hänföras till något arbetsställe används företagets näringsgrenskod. Detta tillsammans gör att koden kan avvika från vad varje enskild person i verkligheten arbetar med.

I vissa fall kan ett arbetsställes olika verksamheter (branschko-der) vara av nästan samma omfattning. Detta medför att ett år kan den ena koden väljas som huvudsaklig verksamhet, medan det nästa år är den andra koden som blir huvudsaklig verksamhet.

⁹ Januari 2000 ersätts Centrala företags- och arbetsställeregistret (CFAR) av Företagsdatabasen (FDB).

¹⁰ För de flesta arbetsställen innebär *mest omfattande*, flest antal sysselsatta. För industriarbetsställen med fler än 19 sysselsatta sorteras näringsgrenarna efter förädlingsvärde från den årliga Industristatistiken.

Personer som inte kan hänföras till specifikt arbetsställe och där samtliga erhåller samma näringsgrenskod:

- Anställda inom kommunal gatuförvaltning (SNI = 45230)
- Anställda i kommunal hemtjänst (SNI = 85323)
- Av kommun anställda lokalvårdare (SNI = 74701)
- Säsongsanställda inom kommunal ferieverksamhet för barn och ungdom (SNI = 92729)
- Lärare som omväxlande vikarierar vid olika skolor (SNI = 80100)
- Förskollärare/barnskötare som omväxlande vikarierar vid olika förskolor/daghem (SNI = 85321)
- Kommunala dagbarnvårdare (SNI = 85322)
- Säsongsvis eller tillfälligt av kommun avlönade personer inom kulturella verksamhetsområden (SNI = 92310)
- Kommunalt anställda personer med lön/ersättning för vård av fosterbarn (SNI = 85313)

1993 infördes en ny Standard för svensk näringsgrensindelning (SNI92), tidigare standard var SNI69.

För att möjliggöra jämförelser över tiden har den regionala arbetsmarknadsstatistiken för åren 1991 och 1992 reviderats till den nya näringsgrensindelningen. För de årgångar som är aktuella (1991 och 1992) redovisas indelningen på femsiffernivå.

Den metod SCB använt för att skriva tillbaka SNI92 för 1992 och tidigare årgångar tar sin utgångspunkt år 1993.

För företag och arbetsställen som existerade 1993 men som bytt SNI69-kod före detta år undersöktes först om den tidigare SNI69-koden var direkt översättningsbar till SNI92. Om så var fallet fick enheten den SNI92-koden. Om inte, gick man tillbaka till nyckeln i årgång 93 för att utröna vilka SNI92-koder som fanns kopplade till den SNI69-kod som behövde ersättas. Alla kombinationer noterades liksom frekvenserna. Andelarna förvandlades till sannolikheter och för varje SNI69-kod slumpades en SNI92-kod fram.

För företag och arbetsställen som upphört att existera före 1993 tillämpades samma metod som för enheter som bytt SNI-kod före 1993. Angreppssättet bygger till stor del på det företags- och

arbetsställebestånd som fanns 1993 och dess fördelning på branscher. Eftersom branschstrukturen förändras blir metoden allt mer osäker ju längre bakåt från 1993 man kommer.

Då risken för felkodning är stor är SNI92-klassningen inte lämplig vid longitudinella studier där enstaka individer, arbetsställen eller företag följs.

Kvaliteten i uppgiften är, för samtliga år, dessutom avhängig systerställningsavgränsningen, bestämmande av huvudsakligt arbetsställe och bestämmande av huvudsaklig verksamhet på det huvudsakliga arbetsstället.

Kontant bruttolön

LoneInk

Summa *kontant bruttolön* m.m. under året, enligt kontrolluppgift till RSV från arbetsgivare. Anges i hundratal kronor.

Utbetalare av lön eller annan ersättning är skyldig att lämna en kontrolluppgift om beloppet överstiger 100 kronor. Om ersättningen/förmånen har betalats ut av fysisk person eller svenskt dödsbo behöver kontrolluppgift inte lämnas om ersättningen etc. sammanlagt haft ett lägre värde än 1 000 kr för hela året. Har skatt dragits på ersättningen skall kontrolluppgift lämnas oavsett ersättningens storlek.

Som *Kontant bruttolön m.m.* redovisas i huvudsak sådan ersättning (brutto), som arbetsgivaren/utbetalaren ska betala arbetsgivaravgift för. Detta gäller även ersättning för arbete till näringsidkare (fysisk person) som har A-skattesedel. Ersättningen redovisas brutto även i de fall då arbetsgivaren får göra kostnadsavdrag vid beräkning av arbetsgivaravgift. Dessutom ska vissa skattepliktiga, kontanta ersättningar, för vilka arbetsgivaravgifter inte betalas, redovisas under kontant bruttolön. Detta gäller kontant bruttolön som under året inte uppgått till 1 000 kr per mottagare och lön till personer som vid årets utgång fyllt 65 år.

Som *Kontant bruttolön m.m.* redovisas även:

- Ersättning för endagsförrättningar, dvs. tjänsteresor som inte varit förenade med övernattnings, "endagstraktamente".

- Den del av traktamente som överstiger avdragsgilla schablonbelopp vid inrikes tjänsteresa respektive normalbelopp vid utrikes resa.
- Den del av ersättning, för resa med egen bil i tjänsten, som överstiger 13 kr/mil.
- Den del av ersättning, för resa i tjänsten med förmånsbil, som överstiger 5kr/mil (kostnad för diesel) och 8 kr/mil (kostnad för övriga drivmedel).
- Sjukpenning (arbetsgivarinträde) (till och med 30/6 1992).
- Sjuklön som betalas ut via arbetsgivaren (från och med 1992).
- Ersättningar för resor mellan bostad och arbetsplats, även i samband med kortvariga anställningar och uppdrag.
- Avgångsvederlag, som arbetsgivaren betalar ut på grund av att en anställning upphör.
- I vissa fall, medel som utbetalas av en vinstandelsstiftelse.
- Utbetalning av semestermedel från semesterkassa.
- Premiebeloppet för frivillig försäkring (annan än tjänstereseförsäkring), som arbetsgivaren har betalat och där den anställde är försäkringstagaren.
- Den del av generationsväxlingsersättning som arbetsgivaren bidrar med (fr.o.m. 1998).

Med bruttolön avses lönen utan avdrag för skatt, intresseavdrag, avdrag för ersättning till arbetsgivaren för bilförmån och dylikt.

Förmåner som presentkort, obligationer, aktier eller andra värdepapper anses jämställda med kontanta medel. Värdet av sådan förmån ska därför tas upp som kontant lön.

En kopia av alla kontrolluppgifter levereras från RSV till SCB.

Kontant bruttolön redovisas

1991: Inklusiv sjukpenning (arbetsgivarinträde)¹¹

1992: Inklusiv sjukpenning (arbetsgivarinträde) och inklusiv sjuklön (första 14 dagarna/sjukperiod)¹²

1993-1996: Inklusiv sjuklön (första 14 dagarna/sjukperiod)

1996-30/3 1997: Inklusiv sjuklön (första 28 dagarna/sjukperiod)

1/4 1997-2000: Inklusiv sjuklön (första 14 dagarna/sjukperiod)

Privatanställda tjänstemän, tjänstemän anställda inom kooperativet, statligt anställda samt kommun- och landstingsanställda erhåller *kompletterande ersättning* i form av sjuklön till och med den 90:e dagen i sjukperioden.¹³

Inkomst av aktiv näringsverksamhet

FInk

Summa deklarerad inkomst från aktiv näringsverksamhet under året. Anges i hundratal kronor.

Inkomst av yrkesmässigt bedriven förvärvsverksamhet anses som inkomst av näringsverksamhet om inkomsten inte räknas in under inkomstlagen kapital eller tjänst. De s.k. rörelsekriterierna ska föreligga; verksamheten ska kännetecknas av varaktighet, självständighet och vinstsyfte. Av dessa krav är vinstsyfte i första hand avgörande för gränsdragningen mot hobbyverksamhet som beskattas i inkomstlagen tjänst. Även kravet på självständighet har betydelse för gränsdragningen mot inkomstlagen tjänst. Varaktigheten utgör gränsen mot inkomstlagen kapital (bl.a. realisationsvinster). I en näringsverksamhet är driftsförluster avdragsgilla men inte kapitalförluster. Som kapitalförlust anses sådan förlust som inte har samband med någon förvärvskälla samt förlust som visserligen har

¹¹ För statstjänstemän och vissa andra gäller s.k. "arbetsgivarinträde" i den allmänna försäkringen. Det betyder att arbetsgivaren lämnar sjuklön och att arbetsgivaren sedan, från försäkringskassan, får den sjukpenning/arbetskadeersättning som den anställde har rätt till. Den 1/7 1992 upphörde arbetsgivarinträdet.

¹² Som ovan.

¹³ Gäller anställda med rätt till sjuklön.

sådant samband men inte kan anses normal för förvärvskällan i fråga.

En verksamhet är *aktiv* om man i inte oväsentlig omfattning (minst 600 timmar) arbetat i verksamheten eller att verksamheten huvudsakligen bedrivits med egen arbetsinsats. Verksamheter som är aktiv näringsverksamhet bildar tillsammans en förvärvskälla, även om verksamheterna är av helt olika slag.

1991-1993: I inkomstslaget näringsverksamhet kan flera förvärvskällor förekomma. Uppdelningen på förvärvskällor får främst betydelse i de fall förvärvskällan ger underskott. Om inkomstberäkningen i viss förvärvskälla resulterar i underskott, får detta inte utan vidare avräknas från överskott i andra förvärvskällor.

1994-1999: Förvärvskällebegreppet har ändrats. Fysisk person och dödsbo behöver inte dela upp sin enskilda näringsverksamhet i förvärvskällor. Varje handelsbolags näringsverksamhet utgör hos delägaren en förvärvskälla. Den som är delägare i två handelsbolag har alltså två förvärvskällor. Även den som vid sidan av egen näringsverksamhet är delägare i ett handelsbolag har två förvärvskällor. Självständig näringsverksamhet i utlandet utgör alltid en särskild förvärvskälla. Uppdelningen på förvärvskällor får främst betydelse i de fall förvärvskällan ger underskott. Om inkomstberäkningen i viss förvärvskälla resulterar i underskott, får detta inte utan vidare avräknas från överskott i andra förvärvskällor.